

S. Ahmet Arvası

Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz

S.Ahmet Arvasi

15 Şubat 1932 yılında Doğubeyazıt'da dünyaya geldi. Ailece Van'ın Müküs (Bahçesaray) kasabasına bağlı Arvas (Doğanyayla) köyündendir. Muhitlerinde bu köyün adına izafeten 'Arvasiler' olarak tanınırlar. Soyadı kanunu çıktıktan sonra köylerinin adı soyadları oldu. Babası emekli gümrük müdürü Hacı Abdülhakim Arvasi'dir.

1952'de Erzurum Öğretmen Okulu'ndan mezun olduktan sonra bir süre ilkokul öğretmenliği yaptı. 1958'de Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü'nü bitirdi. Sırayla Balıkesir, Bursa ve İstanbul'daki eğitim enstitülerinde hocalık yaptı. 1979 yılında emekli oldu.

56 senelik ömrünü ecdadına, dinine bağlı, vatanını, bayrağını, milletini seven, bilgili ve temiz bir gençlik yetişmesi için çırpınarak geçiren Arvasi Hoca, Türkiye Gazetesindeki "Hasbihal" köşesine günlük makalesini hazırladığı sırada, 31 Aralık 1988'de Erenköy'deki evinde, saat 11.00'de ruhunu Hakka teslim ederken, çok sevdiği daktilosunun başındaydı. Türkiye Gazetesi, vefat haberini, 'S. Ahmet Arvasi'yi Kaybettik' manşetiyle verdi. Cenaze namazı için yurdun çeşitli yerlerinden gelen binlerce kişi Fatih Camü'ni ve bahçesini doldurdu. Cenaze namazını, Van eski Müftüsü (merhum) Seyyid Kasım Arvasi kıldırdı. Arvasi Hoca, Edirnekapı'da damadı Reşat Yamankaradeniz'in yanına defnedildi. Kabrinin yakınında, meşhur Osmanlı Şeyhülislamlarından İbn-i Kemal Paşa hazretlerinin kabri yer alıyor.

Eserleri:

Kendini Arayan İnsan, İnsan ve İnsan Ötesi, Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz, İnsanın Yalnızlığı, Şiirlerim, Eğitim Sosyolojisi, Doğu Anadolu Gerçeği, Emperyalizmin Oyunları, Devletin Dini Olur mu?, Kadın Erkek Üzerine, Türk-İslam Ülküsü, İlmihal ve her biri bir kitap mesabesinde yüzlerce makale...

Babıali Kültür Yayıncılığı
Birinci Baskı
Ekim 2001
ISBN: 975-8486-28-4

DİYALEKTİĞİMİZ
ve
ESTETİĞİMİZ
S. Ahmet Arvasî

ÖN SÖZ

Elinizdeki bu kitap müstakil bir eser olmakla birlikte Türkiślâm ülküsünün bütünlüğü içinde düşünülebilir.

Allah'a hamdolsun, bununla mücerred bir kültür ve medeniyet kadrosu olarak hayal ettiğimiz Türk-İslam Ülkücülerine sunacağımız mesajları tamamlamış oluyoruz. Bu, bizim için büyük bir bahtiyarlık olmuştur. Allah müsaade eder ve ecel fırsat verirse, bundan sonraki çalışmalarımızı, tamamen insanlık âlemine tevcih edeceğiz. Yani, bundan sonra "Âlemşümûl bir mesaj olarak İslâmiyet" konusunu ele alacak, beyaz, siyah, sarı ve kırmızı derili bütün insanlığa, Allah ve Resulü'nün kurtarıcı soluşunu ulaştırmak için çırpınacağız.

Elinizdeki bu kitapta, iki ana bölüm vardır. Birinci bölüm, İmam-ı Gazali Hazretlerinin deyimi ile "tekellüm", günümüz moda deyimi ile. "diyalektik" adı verilen konudaki görüşümüzü incelemektedir, ikinci bölüm ise, "estetik" konusuna yer vermektedir. Kitap okunduğı zaman görülecektir ki, her iki konunun birbiri ile sandığımızdan çok daha fazla münasebeti vardır. Hiç şüphesiz, bizim bu incelemelerimiz, genç nesiller için sâdece bir başlangıç olmak şerefini taşımaktadır ve esas vazife bizden sonrakilere düşmektedir.

Herkesi bir iş, bir vazife için yaratan Allah'a hamdeder, O'ndan yardım dileriz.

S. Ahmet ARVASÎ

İçindekiler

[S.Ahmet Arvasi](#)

[ÖN SÖZ](#)

[BÖLÜM : 1](#)

[DİYALEKTİĞİMİZ](#)

[BİZİM DİYALEKTİĞİMİZ](#)

[İSLÂM'DA AKLIN YERİ](#)

[AKIL, EŞYA DÜNYASI VE İNSAN](#)

[RUH NEDİR?](#)

[RUH VE KEYFİYET ÂLEMİ](#)

[NERDEN GELDİK? NEREYE GİDİYORUZ?](#)

[İNSAN, YOK OLMAK İSTEMİYOR](#)

[BİZ YENİDEN DİRİLMEYE İMAN EDERİZ](#)

[İNSAN YENİDEN DİRİLECEKTİR](#)

[VARLIK KARŞISINDA TAVRIMIZ](#)

["İNSAN" VE "ALLAH'I BİLMEK"](#)

[İNSAN MANTIĞININ GELİŞMESİNDE MERHALELER](#)

[ÇAĞIMIZIN BİRKAÇ PUTU](#)

[HAKİKATİ KOŞTURAN İNSAN](#)

[İNSAN, PUTLARI KIRA KIRA ALLAH'A YOL BULUR](#)

[İNSAN, BUNALIMLI BİR CANLIDIR](#)

[İNSAN, HALİNDEN MEMNUN DEĞİL...](#)

[BOŞLUKTAN KURTULMAK İHTİYACI...](#)

[İNSANIN HIZA TUTKUNLUĞU](#)

[YALNIZ TASAVVUF, SONUZLUĞUN YOLUNU AÇAR](#)

[İNSAN YARATILMANIN SORUMLULUĞU](#)

[İNSANLIK, KİMİ ÖZLEDİĞİNİ BİR BİLSE!..](#)

[BÖLÜM: 2](#)

[ESTETİĞİMİZ](#)

[İSLÂM MEDENİYETİ VE ESTETİĞİ](#)

[BİR İLİM OLARAK ESTETİK](#)

[ESTETİK KARŞISINDA TAVIRLAR](#)

[ESTETİĞİN METODU](#)

[TECRÜBÎ ESTETİK VE SAN'ATKÂR](#)
[GÜZEL SAN'ATLAR EĞİTİMİ VE DEHÂ](#)
[TABİAT VE ESTETİK](#)
[ESTETİĞİN İÇTİMAÎ ZEMİNİ](#)
[SAN'AT VE PSİKOLOJİ](#)
[GÜZEL SAN'ATLAR VE DELİLİK](#)
[SAN'AT, CEMİYET VE İDEOLOJİ](#)
[İSLÂM'DA MİZAH](#)
[GÜZEL SAN'ATLAR VE FİLOZOFİ](#)
[SAN'AT VE DİN](#)
[İSLÂM'DA SAN'AT](#)
[GÜZEL SAN'ATLAR VE İSLÂM](#)
[GÜZEL SAN'ATLAR KARŞISINDA İSLÂM'IN TAVRI](#)
[MEDENİYETİMİZDE "NAKKAŞLAR"](#)
[İSLÂM VE MÜCERRED SAN'AT...](#)
[İSLÂM SAN'ATI VE MENFİ TAVIRLAR](#)
[İSLÂM SAN'ATI VE ALLAH](#)
[GÜZEL SES, TEGANNİ VE İSLÂM](#)
[CİHAD'IN YENİ ŞARTLARI](#)
[MİLLÎ KÜLTÜR, MİLLÎ ZEVK...](#)
[GÜZEL SAN'ATLAR EĞİTİMİ...](#)
[SAN'AT EĞİTİMİ VE TASAVVUF](#)
[SAN'ATKÂR HİMAYE GÖRMELİDİR](#)
["MİLLÎ ZEVEKE" YABANCILAŞMA TEHLİKESİ](#)
[TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİ YENİDEN DİRİLİRKEN](#)

BÖLÜM : 1
DİYALEKTİĞİMİZ

BİZİM DİYALEKTİĞİMİZ

"Diyalektik", Batı'da, iki kişinin, belli bir konuda, karşılıklı konuşmaları ve tartışmaları manasında kullanılır. İslâm medeniyetinde, "diyalektik" sözü yerine "tekellüm" yahut "cedel" sözü kullanılırdı.

Batı kaynaklarına göre, "Diyalektiği", bir felsefî metod olarak ilk defa kullanan Yunanlı filozof Sokrates'tir. Talebesi Platon, aşağı yukarı, bütün kitaplarını bu metodla yazmıştır. Onlara göre, insan, doğuştan bilgi sahibidir ve dolayısı ile "hakikati" bulmaya istidatlıdır. Yeter ki, onu, doğru düşündürecek ve gerçeğe yaklaştıracak sorular sormasını bilelim.

Daha sonraları, Almanya'da "Tarihî İdealizmin" kurucusu F. Hegel ile "Tarihî Materyalizmin" kurucusu K. Marx, kendi açılarından bakarak "tez" ile "antitez" arasında bir çatışma aradılar; "sentez" in, bu çatışan değerlerden farklı olarak ortaya çıktığını savundular.

Görülüyor ki, tarih boyunca, "diyalektik" sözü kullanılmakta ve her sistem kendine uygun bir diyalektik ortaya koymaktadır. Böylece, "diyalektik", bir bakıma "sistemin mantığı" olmaktadır. Bu noktaya gelmişken soralım, acaba İslâm'ın da kendine mahsus bir diyalektiği var mıdır? İslâm "vahye" ve "peygamber tebliğine" dayandığına göre, bir felsefî sistem olmadığına göre, onun kendine mahsus bir "mantığı" olabilir mi?

Gerçekten de İslâm, "Vahye" ve "Peygamber tebliğlerine" dayanmış olmakla birlikte "akla", "tefekküre" ve "araştırmaya" büyük değer verir. Yüce Kitabımız, "yerlerin ve göklerin yaradılışını" düşünmeyi "akıl sahiplerine" defaatle emreder. Şanlı Peygamberimiz: "Akıl olmayanın dîni de olmaz" diye buyururken "takva sahipleri", büyük bir tefekkür ve cehd ile "taklidi iman"dan "tahkiki imana" ulaşmak için çırpınmayı vazife bilirler. İslâm'da "akıl", vahyin sahasında at koşturamaz ve fakat onun aydınlığında yolunu bulabilir. Nitekim, "çağdaş ilim" dahi, aklın hiçbir zaman, "tecrübenin" yerini tutmadığını ve ancak onunla birlikte işe yarar hale geldiğini ispat etmiş bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle diyoruz ki, İslâm'ın getirdiği hakikatleri, sırf mücerret akılla kavramak mümkün değildir; akıl, İslâm'ı anlamak için "Vahyin aydınlığına", "mutasavvıfın aşkına", kısaca "mistik tecrübeye" muhtaçtır. Kısaca, "akl-ı cüz" (parça akıl), "akl-ı külle" (âlemşümül akla) muhtaçtır.

Bununla birlikte, "İslâm mütefekkirleri" düşünmeyi ve araştırmayı kolaylaştırmak için aklın bütün metod ve kanunlarını kullanmışlardır ve kullanmayı tavsiye etmişlerdir. Hatta, dikkat edilirse, İmam-ı Gazali (M. 1058-111), müphem de olsa, "İslâm'ın diyalektiğinin" temellerini atmıştır.

İmam-ı Gazali, "Kimyayı Saadetinde", İslâm diyalektiğinin temelini şu bir tek cümle ile atar: "Mahluk, Hâlık'ın anahtarıdır". Yani biz müslümanlar, "yaratıklara" bakarak "Yaradan'ı" keşfederiz. Mutasavvıflar, buna "eserde müessiri görmek" derler.

Bu, müthiş bir "mantık" ve "İslâmî hakikati" bulmanın "diyalektiği"dir. Bu "anahtara" sahip olduktan sonra, düşünmek çok kolaylaşmaktadır.

Müslüman, "yaratıkları Yaradan'ın" ölümü ölümsüzlüğün, Dünya'yı Ahiret'in, kötülüğü iyiliğin, çirkinini güzelin, yanlış doğrunun, esareti hürriyetin, zulmü adaletin, sınırlıyı sonsuzun, "kesreti tevhidin" anahtarı olarak idrak eder, düşünür ve yolunu çizer. Mütefekkir şairimiz Njtip Fazıl Kısakürek Bey'in ifade ettikleri gibi: "Oluklar çift, birinden nur akar, birinden kir"...

Yani, âlemdeki kavga, "Hak" ile "batıl"ın çatışmasından ibarettir ve Müslüman "Hak'tan yana" aklını kullanır, tercihini yapar. O, Hakk'a vurgundur, O'nun gelmesini ister. Nitekim "Hak gelince, batıl zâil olur." (Ayet meâli)

İSLÂM'DA AKLIN YERİ

İslâm medeniyetinde "diyalektik" yerine "tekellüm kelimesi kullanılmıştır. Nitekim, İmam-ı Gazali, "mantıkçılar" yerine çok defa "mütekellimîn" terimini kullanır. İslâm'da başlıbaşına bir "Kelâm" ilmi de vardır.

İslâm'da "mantık", herkesin yararlanabileceği bir âlettir, bir disiplindir. Her din, her sistem, her felsefe ve her doktrin, bir bakıma, akli kullanmaya mecburdur. Çünkü, insanlar, "akıl ve mantıkları" ile dinler, araştırır, kabul veya red ederler. Bu sebepten olacak, dinî olsun, olmasın her fikir ve sistem, kendine uygun bir mantık geliştirir. Hiç şüphesiz, bu "mantığın", aklın kanunları ve metodlarına uygun olması esastır.

Bunu, şunun için belirtiyoruz. Bazıları, kendi fikir ve inançlarını akla dayandırırken, başkalarını böyle olmamakla itham etmeyi severler. Oysa, hiçbir insan, akli ihmal edemez. Çünkü, akıl, herhangi bir fikrin ve inancın "inhisarında" değildir. O, her fikre, her dine ve her inanca hizmet edebilecek bir âlet gibidir.

"Akıl ve din" konusundaki tartışmalar yersizdir. Hayretle görüyoruz ki, bazıları "dini aklîleştirmeye" çalışırken, bazıları da "aklı dinleştirmeye" gayret etmektedirler. Bakınız, bu konuda İmam-ı Gazali, ne diyorlar: "Mantıkta, müsbet ve menfi cihetten dine taalluk eden bir şey yoktur. Mantık, delillerin, kıyasların usulünü, bürhanın mukaddimelerinin şartlarını, bu mukaddimelerin nasıl tertib edileceğini, hadd-i sahih denilen tariflerin.... şartlarını, bunun nasıl takip edileceğini, ilmin ya tasavvurdan (ki, tarif yolu ile öğrenilir) ya tasdikten (ki, bürhan yolu ile öğrenilir) ibaret olduğunu tetkik eder. Bunlarda inkâr edilmesi gereken bir cihet yoktur." (Bkz. *İmam-ı Gazali, El-Munkızu Min-Ad-Dalâl, (H. Güngör), 1960, sf. 33*).

İslâm, akıl ve mantığı nasıl ihmal edebilir ki, yüce ve mukaddes Kitabımız, birçok kerre "düşünmemizi" ve "akletmemizi" emretmektedir. Kur'an-ı Kerim'de, Müslümanlar şöyle tasvir edilir: "Onlar, ayakta iken, otururken, yanları üstüne yatarken hep Allah'ı hatırlayıp anarlar ve göklerin, yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler." (Bkz. *Kur'an-ı Kerim, Al-i İmran Suresi, âyet: 191*). Nitekim, "Ehl-i Sünnet Vel Cemaatin reisi" büyük İmam Ebu Hanife Hazretleri, bu yüce emre uyararak İslâm düşmanlarına cevap vermek için "Kelâm" ilminin kurucusu olmak şerefini kazanmıştır. Ancak, akıl, hem "hayra", hem "şerre" âlet olabilecek bir vasıta durumundadır. Onu, insanın yücelmesi ve mutluluğu için kullanmasını bilmek gerekir. İslâm, insanı, Allah'a, hakka, hakikata, güzele, doğruya, iyiye, adalete, tevhide ve sonsuzluğa götürmeyen mantığı sevmez, onu reddeder. Bu sebepten İslâm'ın diyalektiği, mahluku Halık'ın, bâtilı Hakk'ın, ölümü ölümsüzlüğün, Dünya'yı Âhîret'in, kötülüğü iyiliğin, çirkini güzelin, yanlışı doğrunun, esareti hürriyetin, zulmü adaletin, sınırlıyı sonsuzluğun, kesreti tevhidin anahtarı kabul eder, diyoruz.

Aksi halde, ne kadar "parlak" gözükürse gözüksün, insanı yüceltmeyen mantık, kötü bir mantıktır. İnsanı, hedonizme, nihilizme, materyalizme mahkûm eden "mantık", kendini ne suretle maskelerse maskelesin "bize" hizmet etmemektedir. Biz, Mevlâna Celâleddin-i Rumi'nin ifadesi ile, beşeriyeti alçaltan bu mantığı, "bataklığa saplanmış bir mektep" olarak görürüz. İslâm, bizi Allah'a götürmeyen mantığa, "aklı sakîm" adını verir. "Akl-ı selim" ise, Allah'a yol bulan akıldır.

Akl-ı sakîm, çok defa aldandığının farkında dadgğildir. O kendi hatasını, "aklın kanunları" ve "aklın metodları" ile maskeleymesini de bilir. Üstelik, birçoklarının aldanmasına da sebep olur. İmam-ı Gazalî'nin deyişi ile "bazıları sanır ki, bu mantıkçılar, kendilerinden rivayet olunan ve küfre varan meseleleri bu gibi bürhanlarla isbat etmişlerdir. (Bkz. *n.g.e.: sh. 34*).

AKIL, EŞYA DÜNYASI VE İNSAN

Beş, duyuya bağlı olarak çalıştığı müddetçe, insan zihni, müşahade ettiği âlemi parçalayarak öğrenmek istemektedir. Esasen içinde doğduğumuz dünya, bize, ilkönce bir "eşya mahşeri" gibi gözükmetedir. Yani, bizim için dünyanın ilk görünüşü, parçalanmış ve üç boyutlu bir madde kaosudur.

Psikologlar, bebekliğimizde, içinde yaşadığımız âlemi, bir renk, ışık ve ses kaosu biçiminde idrak ettiğimizi söylerler. O dönemde, sanki eşya ve madde dünyası, düzensiz bir biçimde bizim tertemiz idrakimize, bir sağnak gibi boşanır. Henüz gelişmekte olan "beş duyumuz", herşeyden önce, bu kaotik eşya ve madde dünyasına takılır. Bu "kesret dünyası", bizim idrakimizi, kendisi ile meşgul etmeye başlar. Böylece, idrakimiz, yavaş yavaş eşyaya yönelir ve onun terbiyesine girer.

Müdrükemiz, ihtimali veya kah, bir sebep-netice zinciri içinde çalkana çalkana, ağır ağır da olsa, mekanik bir şekil alır. Kaos, zamanla idrakimizden çekilir, yerini "nizama" bırakır. Bize göre, bu, "akıl" kuruluşu demektir. Böyle ise, insan idraki, "aklı", sebepler-neticeler zinciri içinden süzerek elde etmektedir denenebilir. Bu düşünce biçimi doğru ise rahatça iddia edilebilir ki, objektif mânâsı ile "akıl", eşya âlemindeki "etki ve tepkilerin" veya orada mevcut olduğu söylenen "determinizmin" insan zihnine kazandırdığı çehredir. Zekâ, bizim yüksek "idrak gücümüzü" temsil ediyorsa, "akıl" bu gücün eşya dünyasına uyarak "mekanikleşmesi" ve "eşyanın terbiyesi altında nizama girmesi" demek olmaktadır. Yahut, ilk mânâsı ile "akıl", eşya dünyasındaki münasebetlerin insan zihnine sirayet ederek onu, belli formlar ve kategoriler içinde "hapsetmesi" demektir. Kim bilir, belki de "akıl", insan müdrükünün ve zekâsının, eşyanın kalıpları ve münasebetleri içinde "dizginlenmesi" ve "kösteklenmesi"dir. Nitekim Arabça'da "akl", aynı zamanda develerin ayaklarını bağlamaya yarayan "köstek" mânâsında kullanılmaktadır.

Bugünkü mânâsı ile "pozitif ilim" tamamı ile "eşyanın mantığına" göre hareket etmek biçiminde gelişmektedir. Bugün, ilim adanılan, "eşyanın dili ile konuşmayı" ve onun "kavramları ile yorum yapmayı" prensip edinmiş gibidirler. Onlar, insanı ve insanın ruhi tezahürlerini dahi böylece ele almaktadırlar.. Onlara kalırsa ilim yaparken "insan susmalı" ve "eşya konuşmalıdır". Hiç şüphesiz, eşyayı tanımak isterken "bu yol" tutulmalıdır, lâkin, insanı ve insanın ruhî tezahürlerini izah ederken bu tutuş yetersiz kalmaktadır. Bize kalırsa, "insanın sübjektif ve eşyaya aykırı düşen dünyasını" da "objektif olarak", yani insanın "verilerine" dayanarak ele almak gerekmektedir. Unutmamak gerekir ki, insanın idraki belli bir seviyeden sonra, yalnız "eşya dünyasında" dolaşmamakta, kendi "sübjektif dünyasında" da gezinmektedir.

Canlı varlıklar arasında "en çok sübjektifleşeni" insandır. İnsanı, insan yapan bu "sübjektifleşme gücüdür." Onun bu yönünü, "eşyada böyle bir şey yok" diye inkâr ve ihmal etmek, insanı konu dışı bırakmak demektir. Kaldı ki, bizi, insanın "objektif değerinden" çok "sübjektif değeri" ilgilendirmektedir. İnsanın sahip bulunduğu "maddî elementlerden ve taşıdığı proteinden" çok, ortaya koyduğu manevî ve ruhî değerler önemlidir. Onun bu yönünü inkâr ve ihmal ederseniz geriye sadece "insanın posası" kalır.

RUH NEDİR?

İnsanın şuuru, insanın organizmasının insana "yetmediğini" kesin olarak ortaya koymaktadır. İlimi araştırmalarla anlaşılmıştır ki, organizma gibi, "duyu organlarımız" da sınırlıdır. Derimizin, burnumuzun, kulaklarımızın ve gözlerimizimizin "duyum sahası", alt ve üst idrak sınırları ile -beşer yapısına göre daha önceden tayin edilmiş bulunmaktadır. İnsanın duyu organları, bu sınırların altında

ve üstünde kalan sahada iş görememektedir.

İnsanoğlu, kendinin "bir ten kafesine" kapatıldığını ve "sınırlı bir idrake" mahkum edildiğini, sahip kıldığı "otokritik kaabiliyeti" ile anlamaktadır. Biz, insanın bu kaabiliyetine "şuur" adını veriyoruz. İmam-ı Gazalî Hazretlerine göre, bu, "İnsanın iç gözü"dür. Görülüyor ki, insanın organizmasına hâkim, keyfiyet halinde bulunan öyle bir değer vardır ki, yalnız organizmayı aşmakla kalmamakta, onu kontrol ve kritik de edebilmektedir. İslâm dünyasında, bu "kalitatif değer" adı "ruh"tur. Şuur ise, sanki, bu "ruhun" insan idrakine açılmış penceresi veya organizmayı kontrol ve kritik eden bir "iç göz"dür.

İmam-ı Gazali Hazretlerinin buyurduğu gibi "İnsan dış gözü ile bakar, fakat iç gözü ile görür". Bu, insan, zihninin çalışma şekildir. Nitekim İslâmiyet, "diyalektiğini", bu mekanizma üzerine oturtmuştur. Bu mekanizmaya göre, insan, "mahluka bakarak Hâlık'ı", "fâni olana bakarak Bakî olanı", "sınırlıya bakarak sonsuzluğu", "kesrete bakarak tevhidi", "esarete bakarak hürriyeti", "İllyete bakarak yaratmayı"... düşünebilmelidir. Esasen, insan, buna kabiliyetli yaratılmıştır. Fransız filozofu, H.Bergson, insanda, böyle bir kaabiliyetin bulunduğunu görmüş, insanda "duyulardan" ayrı olarak bir de "doğrudan doğruya şuurun verilerinin" mevcut olduğunu açıklamıştır.

İslâm'da "ruh" kavramının hususî bir mânâsı bulunduğunu, daha önceden de bildirmiştik. Kur'an-ı Kerim'de, bu konuda, şöyle buyrulur: "Sana ruhtan sorarlar. Onlara de ki, ruh "râbbimin emrindedir." (Bkz. *İsra Sûresi, Ayet: 85*). İslâm'a göre, ruh, materyalistlerin sandığı gibi, "organizmanın fonksiyonları" ve "dimağın ürünü" değil, "Rabbani ve İlâhî emirler" cümlesindedir.

İslâm mütefekkirleri "varlık âlemini", üç bölümde incelemişlerdir. Bunlar, "halk", "emr" ve "Zât" âlemleridir. "Alemler halk" yaratılmış üç boyutlu kemmiyet âlemini, "âlem-i emr", tamamen keyfiyet halinde bulunan, ölçüye ve tartıya gelmeyen "ruh âlemini" ifade ettiği halde, "Âlem-i Zât" ezeli ve ebedi olan yüce Allah'ın zât ve sıfatlarını ifade eden "Mutlak Varlık âlemdir".

Gerek "âlem-i halk" ve gerek "âlem-i emr" olsun, ikisi de yaratılmış olup Cenâb-ı Hakk'ın mülkü durumundadırlar. Bu konuda yüce ve mukaddes kitabımız Kuran-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Biliniz ki, halk ve emir O'nundur". (Bkz. *El-A'raf Sûresi, Ayet: 7*).

Bütün bunlarla birlikte bilmekte tayda vardır ki, "Âlem-i emr", âlem-i halk ile Âlem-i Zât arasında bir "geçit" gibidir. Bu sebepten İslâm dünyasında, bu fâni âlemden göçtükten sonra, insanın "âlem-i berzaha" geçtiği kabul edilir. Böyle olunca ölüm, ruhun, bedenden ayrılıp kendi âlemine geçişini ifade etmektedir. İslâm'da ruh, "Rabbani emirler cümlesinden" olduğundan, organizma ölüp bir kül yığına dönse bile, ruhun varlığı, "ilâhî iradeye" bağlı olarak devam eder. Dinimize göre ruh bizzatihi ve ebedi bir varlık olmayıp "varlığını" ve "devamını" tamamen ilâhî iradeye borçludur. Allah dilerse, o, "âlem-i ervahtan" inerek "cisimlere taalluk eder" ve ayrılır, sonra kendi âlemine yönelir; istidadı varsa ve Allah'ın yardımına mazhar olabilmişse yücelir de yücelir.

RUH VE KEYFİYET ÂLEMİ

"Ruh", insan düşünce tarihinin, en zor konularından biridir. İnsanın "duyu organları", müşahhas değerleri ve varlıkları kavrayacak biçimde yaratıldığından "keyfiyetlerden" çok "kemmiyetleri" anlayabilmekte ve mücerret konularda yetersiz kalmaktadır.

Bu, "duyu organlarımızın" önemli bir kusurudur. Felsefi mânâda "doğmatikler" hariç, hemen hemen bütün fikir adamları, "duyu organlarımızın" yetersizliğinden şikâyet etmişler ve bunlara fazla

güvenmemek gerektiğini ortaya koymuşlardır. İmam-ı Gazali Hazretleri "duyu organları" karşısındaki şüphesini şu biçimde dile getirmektedir: "İçim diyordu ki, duylara nasıl güvenilebilir? (Düşünün) bunların en kuvvetlisi göz hassesidir. Bu hasse (duyu), gölgeye bakar, onu, sâbit, hareketsiz görür, onda hareket olmadığına hükmeder. Bir müddet sonra, tecrübe ve müşahade ile anlar ki, o, hareket ediyor. Ancak, o hareket, birden bire olmayıp tedric ile zerre zerre oluyor, onda sâbit olmak durumu görülüyor. Kezalik, göz, yıldız bakıyor, onu, bir altın lira büyüklüğünde görüyor. Halbuki, hendesi (ilmi ve geometrik) deliller, onun üzerinde bulunduğumuz kürreden daha büyük olduğunu gösteriyor." (Bkz. İmam-ı Gazali, *El-Munkızu Min-AdDalâl*, H. Güngör, 2. Baskı, sf: 18).

Bereket ki, insanda "duyuları aşan" bir kabiliyet var da, onunla "duyularını" tenkid edebilmekte, onların hata ve kusurlarını düzeltebilmektedir. Bu bakımdan, insanda bulunan zekâ, şuur ve akıl büyük birer ni'mettir. Hiç şüphesiz, insanoğlu, bunların "verileri" etrafında da şüpheye düşebilir. Zekânın, şuurun ve aklın da yetersizliğine inanabilir. Bu mümkündür. Ancak, hemen itiraf etmek gerekir ki, insanın bu duruma düşmesi, onun bilgi edinme imkânını ortadan kaldırır ve "safсата" bataklığına yuvarlar. Bu sebepten, insanoğlu, ister istemez, bilgi edinirken bir taraftan "duyu organlarına", diğer taraftan da "aklın kriterlerine ve kanunlarına" bağlanmak ve dayanmak zorundadır. Böylece, edindiği bilgi, "mutlak" değil "İzafî" bir karakter içinde teşekkül edecektir. İnsanın "ruh" konusundaki bilgileri, çok daha "itibarî ve İzafîdir" ve yetersizdir. Çünkü, bu konuda insanın "duyu organları" çok yetersiz kalmakla, ağırlık, daha çok mücerret ve aklî yorumlamalara düşmektedir. Gerçi, "duyularımız", insandaki "ruhî tezahürleri" inkâr edememektedir; lâkin hemen itiraf edelim ki, bu tezahürlerin "mahiyetini de anlayamamaktadır. Bu sebepten, bütün çırpınmalarına rağmen insanlık, "ruh konusunda" çok az bilgiden öteye geçememektedir. Hemen belirtelim ki, bu husus, yüce ve mukaddes kitabımız Kuran-ı Kerim'de de açıklanmaktadır. Yüce kitabımızda buyuruluyor ki: "Sana ruhu sorarlar. De ki, ruh Rabbimin emri (cümlesi)ndendir. (Zâten) size az bir ilimden başka (bir şey) de verilmemiştir." (Bkz. *El-İsra Sûresi*, Âyet: 85).

Son üç asırdan (18,19 ve 20. asırlardan) beri, tâlim ve terbiyede "beş duyunun" rolüne, büyük ağırlık verilmiş bulunmaktadır. Gerçekten de "maddeyi" ve "maddî tezahürleri", tanımada, anlamada ve yorumlamada "beş duyunun" rolünü kimse küçümseyemez. Ancak, unutmamak gerekir ki, "beş duyu", belli sahalarda, belli ölçüler içinde "beşer idrakine" yardım edebilir. Sahası dışında işe yaramaz. Bilfarz, göz, görme işinde fonksiyoneldir de "koku" almada işe yaramaz. Yine "kulak", sesleri işitir de renkleri duyamaz. Tıpkı bunun gibi, "beş duyu", maddenin ve maddî tezahürlerin idrakine yardım edebilir de, "ruhu tanımada" âciz kalır. Çünkü, ruh, maddeden "türeme" değildir. O, Allah'ın yarattığı ve "beş duyudan gizlediği" bir keyfiyettir. "Beş duyu", keyfiyet âlemini inkâr edemediği gibi, müşahhas olarak yakalayamaz da...

NERDEN GELDİK?

NEREYE GİDİYORUZ?

Bu, tefekkür tarihinin en zor sorusudur.

İnsanlık bütün tarihi boyunca, kendine bu soruyu sormuştur ve hâlâ sormakta devam etmektedir. İslâm tefekkür tarihinde buna "mebde ve mead meselesi" adı verilir. Bilirsiniz, "mebde" başlangıç, "mead" dönüş demektir. İslâm dünyasında sorulmuştur, "insan da dahil, bütün bu âlem nereden gelmiştir, yine nereye dönecektir"?

Bu soruyu cevaplandırmaya kalkıştığı için olacak, felsefe, parça parça olmuş, ekol ekol bölünmüştür. Bu soru, "laboratuvar adamlarını" da ilgilendirmiştir. Bilhassa fizikçiler, bu konu etrafında "tecrübe"

ve "müşahedeye", dayanan "ilmi" açıklamalar yapmaya kalkışmışlar, önceleri "pek cüretkâr hükümler" vermişken, bugün, her nedense daha temkinli konuşmakta ve "güvensiz" davranmaktadırlar.

"Nereden geldik? Nereye gidiyoruz?" sorusuna, o kadar çok cevap verilmiş ve o kadar çok tenakuza düşülmüştür ki, bunları burada saymamıza imkân yoktur. Biz, bu konuda, birbirinden farklı "üç temel görüş" üzerinde durmayı deneyeceğiz. Yani, bu konuda Budizmin, Materyalizmin ve İslâm'ın bakış ve görüş tarzını açıklamaya çalışacağız. Açıklamalarımızdan sonra, açıkça görülecektir ki, bu "üç bakış tarzı" gerçekten çok farklı ve temelden birbirinden ayrılan ve günümüzde tartışma konusu olabilecek niteliktedir.

Elimizde bulunan kaynaklara göre Budizm, "nereden geldik, nereye gidiyoruz?" sorusuna "Nirvana" telâkkisi içinde cevap verir. Budistler bu telâkki içinde düşünerek "yoktan geldik, yine yok'a döneceğiz", derler. Onlara göre, "var olmak ıstıraptır" ve "ego, cemiyetle temas ederek büyür ve ihtiras sahibi olur". İnsan için mutluluk, mümkün mertebe cemiyetle temasını azaltarak ve egonun isteklerini dizginleyerek "sıfıra" yaklaşmayı denemektir. Tam mutluluk, mutlak yokluk demek olan "Nirvana" ile birleşmektir. Görüldüğü gibi, Budizm, var olmayı ıstırap saymakta ve "yok olmayı" mutluluk telâkki etmekte yoktan gelen varlıkların, yine yoka dönüşmesi ile tam sükûnet bulacağını sanmaktadır.

Materyalizm ise, "nerden, geldik, nereye gidiyoruz?" sorusuna, kısaca şu cevabı verir: "Varlık âleminde müşahade ettiğimiz her şey, maddenin ve madde tezahürlerinin bir dönüşümünden ibarettir. Her şey gibi, bizler de maddeden geldik, yine maddeye döneceğiz. Mutlak varlık, maddeden ibarettir. Madde ötesi, 'fizik ötesi' diye bir şey yoktur."

"Nereden geldik, nereye gidiyoruz?" sorusuna İslâm'ın verdiği cevap, yukarıda açıkladığımız bakış tarzlarından çok farklı olarak şöylece özetlenebilir: "Mutlak yokluk yoktur, Mutlak Varlık (Vâcib-ül Vücûd) vardır. Her şey, ancak Mutlak Varlık'tan gelmiştir, yine O'na dönecektir. Bütün varlıklar, Mutlak Varlık'la varlıkta durabilirler. Yokluğa varlık izafe edilmez, çünkü o yoktur. Öte yandan, "madde", asla mutlak ve sonsuz varlık olamaz, çünkü; o, "sıfır" ile "sonsuz" arasında duran ve "üç boyutlu" bir varlık tezahürüdür. Madde, tabiatı ihbarı ile üç boyutlu olduğundan daima "sınırlı" bir varlık tezahürü olarak düşünülmalıdır. Onu istediğiniz kadar küçültün "sıfır", istediğiniz kadar büyütün "sonsuz" olamaz. Görülüyor ki, madde "sıfır" da, "sonsuz" da değildir. Bu haliyle ne "mutlak yokluk" ne de "mutlak varlık" ihbar edilebilir. Mutlak Varlık, bütün varlık tezahürlerinin sahibi olan Allah'tır. "Her şey O'ndan geldi, yine O'na dönecektir"

Gerçekten de "mutlak yokluk" yoktur. "Sıfır", insan zihninin, Mutlak Varlık'a zıd olarak, vehmettiği itibarî bir değerdir. İslâm'a göre, Mutlak Varlık Allah'tır ve O'nun zıddı yoktur. Yokluğa "varlık" izafe etmek aklın korkunç bir tenakuzu olurdu. Bununla da kalınmaz "sıfırın", "hiçin" tanrılaştırılmasına kadar gidilmiş olurdu. Nitekim, Budizmin Nirvana'sı budur.

Öte yandan, Mutlak Varlık'ın inkârı ise muhaldir. Çünkü, O'nu inkâr etmek, bütün varlığı inkâr etmek demek olacaktır. Unutmamak gerekir, bütün itibarî varlıklar, O'nunla varlıkta durabilmektedirler. İSLÂM'a göre, Mutlak Varlık sadece Allah'tır ve "O'nun bu varlığı, her hayrın, her kemalin ve her güzelliğin başlangıcı", her türlü varlık tezahürünün kaynağıdır.

İslâm'a göre, hiçbir şey, "mutlak yokluk"tan gelip yine "mutlak yokluğa" dönemez. İdrakimize ulaşan ve ulaşmayan her türlü varlık tezahürü. Mutlak Varlık olan Allah'a ait sıfatların tecellileri ile ilgilidir. İslâm'a göre, varlıklar, yaratılmadan önce, "Allah'ın ilminde" idiler. "Vücut âleminde", henüz ayrı bir varlıkları "yok" idi. Onun için sevgili Peygamberimiz: "Allah var iken hiçbir şey yok idi" diye

buyurmuşlardır. Bu muhteşem tebliğ karşısında "büyük imam" Hz. Ali, heyecanlanarak "şimdi de öyle, şimdi de öyle" demiş ve bir "fenafillah" esprisi içinde kendinden geçmişlerdi. Gerçekten de varlıklar ve bütün varlık tezahürleri, Mutlak Varlık ile "var"dırlar ve O'nunla "varlık âleminde" durabilmektedirler. Bu sebepten, yüce ve mukaddes kitabımız Kur'an-ı Kerim'de: "Gökleri, yeri yok iken var eden O'dur." Hükmü ortaya konulurken (Bkz. *El-Enam Sûresi, âyet: 101*), "Hepimizin dönüşü, ancak O'nadır" diye buyrulur. (Bkz. *Yûnus Sûresi, âyet: 4*). Görülüyor ki, yüce dinimize göre, Budistlerin sandığı gibi, "her şey, mutlak yokluktan gelip yine mutlak yokluğa dönmeyecektir;" aksine, "Her şey, Mutlak Varlık'tan gelip yine Mutlak Varlığa dönecektir.

İslâm'da "yokluk kavramı" mutlak değil, itibarî (relative) bir mânâ içinde ele alınabilir. Benim, bundan yüz yıl önceki "yokluğum" böyledir. Yoksa, çok iyi biliyoruz ki, dinimize göre, bizi var eden irade, "bezm-i ezelde" tecelli etmişti. Hatta, "Fûsus El-Hikem" adlı kitabın yazarı, büyük veli Muhyiddin-i Arabi'ye göre, yaratıkların, Allah'ın ezeli olan bilgisindeki ve "vücut kokusu almamış" suretlerini ifade eden "âyan-ı sâbite âleminde", bir "sır" halinde idim. (Bkz. *n.g.e., sf: 6, N. Getiçosman tercümesi, Milli Eğitim Basımevi-1952*).

İslâm'a göre, gördüğümüz ve görmediğimiz bütün varlık tezahürleri O'ndandır. Fakat, asla unutmamak gerekir ki, bu tezahürlerin ne "topu birden", ne de hiçbir, O'dur. Yüce kitabımız Kuran-ı Kerim'e göre Mutlak Varlık olan Allah, "Evvel ve ahirdir. Zahir ve bâtıdır. Her şeyi kemali ile bilendir" (Bkz. *El-Hadid Sûresi, âyet: 3*) Lâkin "O'ndan başka Tanrı yoktur", yaratıklardan hiçbir "Tanrı" edinilemez, O'na eş ve ortak koşulamaz, O'nunla birleştirilemez... Çünkü "Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ı teşbih etmektedirler." (EsSâf Sûresi, âyet: 1).

Allah, bütün varlıkları, varlığı ile var eden Mutlak Varlıktır. Ancak, hiçbir varlık O'na benzemez; yarattığı varlıkların bir toplamı değildir; hiçbir şeyle birleşmiş ve karışmış durumda olamaz. Varlıklarını müşahede ettiğimiz bütün maddî ve manevî yaratıklar, O'ndan idrakimize ulaşan birer "âyet" ve "mesaj" durumundadırlar. Mutlak Varlığı, inkâr etmek mümkün değildir. Çünkü, muhالفarz, O, olmasa idi "varlık" olmayacaktı. Yani "mutlak yokluk" var olacaktı. Oysa, yokluğa varlık izafe etmek, akıl kârı değildir. Hiç şüphesiz, Allah vardır bize ve bütün varlıklara "şahdamarımızdan daha yakın" ve fakat idrakimize sonsuzca uzaktır.

"İkinci binin yenileyicisi", büyük veli İmam-ı Rabbanî Hazretleri, şöyle buyururlar: "Hak taâlanın hakikati yalnız vücuddur (yani Mutlak Varlık olmasıdır). O'nun bu vücudu, her hayrın, her kemalin kaynağıdır ve her güzelliğin başlangıcıdır.... Bu vücut, basittir (yani mürekkep olamaz) ki, buna hiçbir şey karışmış değildir. Böyle olmadığı gibi, olması düşünülemez de. İnsan, Allahû taâlanın (Mutlak Varlık ifade eden) bu varlığını, (sınırlı idraki ile) anlayamaz." (Bkz. *Mektubat, İmam-ı Rabbanî-234. Mektup*).

Günümüzde İslâm, en büyük kavgasını "materyalizme karşı" vermektedir. Materyalistler, "sahte bir pozitivizm" maskesi takınarak kendilerini "ilmi", karşısındakileri ise "ilim dışı" olmakla itham etmeyi ve bu yolla kitleleri kandırmayı propagandalarına esas almışlardır. Oysa, materyalizm, sanıldığından çok daha fazla olarak, "ilmi" ve "mantikî" desteklerden mahrumdur.

Materyalistler, her şeyi, maddenin bir tezahürü sayarak bütün oluş ve kıpırdanışları, "maddenin dönüşümleri" olarak yorumlarlar. Bunun yanında, her şeyin maddeden gelip yine maddeye döneceğini savunurlar. Onlara göre madde, ezeli, ebedî ve mutlak varlıktır. Kısaca, materyalistler, maddeyi tanrılaştırmaktadırlar. Nitekim, biz Müslümanlar "Allah yaptı", "Allah yarattı" derken, onlar, "doğa yaptı", "doğa yarattı" diyerek bu telâkkilerini açıkça ortaya koymaktadırlar.

Materyalistler, bu düşünce tarzlarını geliştirirken, bilhassa son iki asır içinde, kendilerine bazı "ilmi" ve "mantıkî" destekler bulduklarını sanıyorlardı. Onlar, bilhassa ünlü ilim adamı Lavoisier(Lavvaziye)'nin bugün artık eskimiş bulunan "Maddenin sakımı kanununu" pek çok istismar etmeye çalışmışlardır. Bu ilim adamının "kaba kimya deneyleri" neticesinde ortaya koyduğu "kimyevî reaksiyona giren maddelerin ağırlıklarının toplamının sâbit kaldığı" hükmünü, çok acele tâmimlerle "metafizik konulara" da uygulamaya kalkıştılar. Oysa, kimyevi reaksiyonlar esnasında "var olan maddenin yok olamayacağını, yoktan var olamayacağını" görmek ve tesbit etmek başka şey, bu hükmü, "metafizik problemlere" uygulamak başka şeydir. Hatta, ilim dışı bir cüretkârlıktır. Nitekim çok geçmeden, A. Einstein, meşhur formülünü ortaya koyarak "madde ve enerjinin birbirine dönüşebileceğini" iddia etti. Bundan sonra, Lavoisier'in "kanunu", mahiyet değiştirerek "kâinatta, bütün enerjilerin toplamının sâbit olduğu" tarzında bir "teoriye" dönüştü. "Teori" diyoruz. Çünkü, bu, sadece aklın bir yorumlaması idi, hiç kimse, "kâinattaki enerjilerin toplamının sâbit olduğunu" ne müşahede edebilmişti, ne de hesaplamıştı. Her şeye rağmen, bu gelişme, ortaya yeni "tez'lerin çıkmasına sebep oldu. Bu sefer, "Kâinatta, enerji ve kitle toplamı sâbittir" gibi bir mantıkî teori geliştirildi. Bu da bir zan olmaktan öteye bir ilmi değer taşıymıyordu. Çünkü laboratuvarında müşahede ettiğimiz "kitle enerji" ilişkilerinin, bütün varlık âlemi için geçerli olup olmadığını ancak tahmin edebilirdik. Laboratuvardaki müşahedelerimize göre, gerçekten de "enerji kitle toplamı sâbit olabilirdi" ama, buradan hareketle kainatta da enerji kitle toplamının sâbit olduğunu, hiçbir şeyin - kâinatta da yok olmadığını ve yoktan var olmadığını" ilim adına iddia edebilir miydik? Edemezdik, çünkü, ilim, bizden objektif ve kesin veriler ister. O halde yapılan şey, aklın yaptığı bir tahminden başkası değildir. Oysa akıl, madde ve enerji dengesi arasında "fizikötesi" bir müdahalenin varlığını red edemezdi.

İlmi araştırmalar, bu noktada da durmadı. Önce Planck, "quant teorisini" ortaya koydu. O, "her dalga uzunluğu için özel bir quant kabul ediyordu. Ona göre, bir ışınım quantında veya atomun da muhtevî bulunan enerji dalga uzunluğunun küçüklüğü nisbetinde büyür; aksine, dalga uzunluğu büyük olunca, enerji de küçük olurdu." (*Bkz. Fizik ve Filozofi, Sir James Jeans, (Prof. Dr. A.R. Bekman) Sf: 140*). Böylece, kâinata sürekli olarak "enerji demetlerinin" püskürtüldüğünü; bu enerji demetlerinin, "dalga uzunluğuna" göre, büyüyüp küçüldüklerini öğrenmiş olduk. Enerji meselesinin, sırf kitle ve kitlenin çözülmesi demek olmadığını, ortaya bir de "dalga boyu" probleminin çıktığını gördük. Bu nokta çok önemlidir. Nitekim, 1925 yılında, Heisenberg, ünlü fizikçi Bohr ile birlikte çalışarak "yeni quant teorisini" geliştirdi. Kitle ve enerji konusunda "güvensizlik kanununu" getirdi ve klâsik mekaniğin katı ve kaba determinizmi yerine "ihtimaliyat kanununu" savundu. Laboratuvarında isbat etti ki, kapalı bir kap durumunda bulunan kâinatta, kitle enerji toplamı sâbit olsa idi, er veya geç "statik duruma" geçmesi gerekirdi. Üstelik, kâinata, dışardan bir enerji üflenmeseydi asla dinamikleşemezdi. Yani, kâinattaki dinamizm için, "ilâhî bir soluk", yaratıcı bir nefes, varlığın üzerinde dolaşmalı idi.

Çağdaş fiziğin araştırmaları ile ortaya kondu ki, "maddenin" veya "enerjinin sakımı kanunları belki "makro-fizik" için biraz daha güvenilir durumdadır da "mikro-fizik" sahasında, bu kanunların, "güvensizlikleri" artar; "kaba determinizm", katılığını yitirerek "ihtimaliyat kanununa" dönüşür. (*Bâz. Louis de Broglie, Madde ve Işık N. Kürkçüoğlu 1953, sf: 200-212*).

Görüldüğü gibi, "makro-fiziğin" kanunları, "mikro-fiziğe" dahi güvenle uygulanamazken, bu kaba kanunları, "metafiziğin" en çetin konusu olan "varlığın kaynağı ve mahiyeti nedir? Nereden geliyoruz

ve nereye gidiyoruz?" sorusuna tatbiki kalkışmak, gerçekten büyük cüretkârlıktır ve "ilim dışı" bir davranıştır.

Nitekim, İngiliz ilim adamlarından Sir James Jeans, "Fizik ve Filozofi" adlı kitabında, quant teorisinin "cansız tabiatta bile inkârı mümkün olmayan bir determinizm noksanını ortaya çıkardığını" belirtir. (Bâz. *a.g.e.*, *sf*: 232) Daha sonra, bu konudaki fikrini şöyle özetler: "Biz, determinizmin, isbat kuvvetinin bazı bakımlardan, elli yıl önce olduğundan daha az ikna edici olduğunu söyleyebiliriz." (a.g.e., *sh*: 236). Bütün bunlar, tabiat ve kâinata "yaratıcı bir iradenin" her an hâkim olduğunu ve "yaratma iradesinin" ezeli ve ebedi "sünnetullah" göre âlemleri tedvir ettiğini ortaya koymaktadır. Görülüyor ki, ilmin gelip dayandığı noktada, materyalizm değil, İslâm güç kazanmaktadır. İslâm bin dört yüz yıldan beri, bütün varlıkların Mutlak Varlık ile var olduklarını ve O'nun "kudret elinde" yaratılmış olduklarını âlemlerin, her an O'nun "yaratıcı soluğu" ile yenilenip durduğunu, her kıpırdanışın, yaratıkları sarıp sarmalayan "âdetullah" ve "sünnetullah" göre oluştuğunu belirtir. İlim adamlarının "determinizm" dedikleri şey, "sünnetullah" kavramı içinde, Yaradan'ın "kudret elinde" kendini "yenileyip" durmaktadır.

Alem, sâbit bir kitlenin, sıra ile "maddeden enerjiye ve enerjiden maddeye", katı bir determinizm içinde, dönüşüp durduğu monoton bir zaman ve mekân "değirmeni" değildir. Aksine, İslâm'da, âlem "sünnetullah" bağlı olarak, her an yaratıcı iradenin "soluğu" ile yemlenmekte ve "Mutlak Varlığa" doğru akıp gitmektedir. "Kesret", kaostan ve anarşiden kaçarak "Mutlak Bir" olan Allah'a doğru "elsiz, ayaksız" koşmaktadır. Madde enerjiye, enerji maddeye, cansız canlıya, canlı cansıza, madde manâya, manâ maddeye doğru mesafe almakta, âlem gâh toplanmakta, gâh çözülmekte böylece geldiği yere doğru akmaktadır. Bütün âlem "Allah'ı teşbih etmekte", böylece "kesret"i "tevhid" sırrı etrafında toplanarak "nizama" girmektedir. İslâm'a göre, sanki kâinat, büyük bir "mâbet"tir ve orada yüce ve mukaddes Kitabımızın şu âyetleri, her an okunup durmaktadır: "Allah (edinip) tapma (ona). O'ndan başka hiçbir Tanrı yok. O'nun zâtından başka, her şey helak olucudur. Hüküm O'nundur ve siz Ancak O'na döndürül(üb götürül)eceksiniz." (*Bkz. Kuran-ı Kerim, Kasas Sûresi, âyet: 88*). Yine yüce Kitabımız'da insanın şöyle düşünmesi istenir: "Biz, Allah'ınız ve biz O'na dönücüleriz." (Kuran-ı Kerim, El-Bakara, âyet: 156). Gerçekten de mutlak manâda, sadece var olan Allah'tır. Yaratıklar ise O'nunla var olan ve varlıkta duran "itibari" ve "fâni" varlıklardır. O'ndan başkasına Tanrı gözü ile bakılamaz. "Mahlûk" Hâlik'i özler ve fakat O'nunla birleşemez". Mevlâna Celâleddin, bu konuda şöyle buyurur: "Kul, kendinden büsbütün geçmedikçe, O'nun gönlünde Tanrı birliği gerçekleşmez.

Tanrıyı birlemek demek, senin varlığının O'nunla birleşmesi demek değildir. Yoksa, bâtil bir şey Hak olmaz". (Mevlâna Rubailer (M. N. Gençosman) sahife: 95, 464. Rubaî).

Materyalistin en büyük hatası, maddeyi, "mutlak varlık" sanmasıdır. Oysa maddenin "mutlak varlık" olamayacağı, mantıkla da kolayca anlaşılabilir.

Madde, nasıl "mutlak varlık" olabilir ki, o, "sınırlı" bir varlıktır. Madde ister "makro-fizik"teki, ister "mikro-fizik"teki tezahürleri ile ele alınsın, daima sınırlı bir varlık imajı verir. "Makro-fizik"teki elementler, küreler, galaksiler, hep sınırlı varlıklardır. "Mikro-fizik"teki atomlar, protonlar, nötronlar, elektronlar da böyledir. Maddeyi istediğiniz kadar küçültün "sıfır" olmuyor, istediğiniz kadar büyütün "sonsuz" olamıyor. Yani "madde", ne "sıfır"dır, ne de "sonsuz"dur. Ona yer bulmak gerekirse, madde "sıfır" ile "sonsuz" arasında dolaşan itibari ve sınırlı bir varlık olmaya mahkûmdur.

Sınırlı olan maddeyi, insan hafsalasının alamayacağı ölçüde küçültebilirsiniz, ama onu "sıfır" yapamazsınız. Tıpkı bunun gibi, maddeyi, istediğiniz kadar büyütüp yine hafsala almaz sınırlar içinde etüd edebilirsiniz, ama onu, sonsuz kılamazsınız. Yani, maddenin tabiatı budur, o, en küçükken "sıfır"

en büyükken "sonsuz" değildir. Görülüyor ki, maddenin varlığı "itibari"dir onun "mutlak yok'a" ve "Mutlak Vaha" dönüşme kaabiliyeti yoktur.

Zaten, bütün yaratıkları, âdeta, "mutlak yokluk" ile "Mutlak Varlık" arasına yerleştirilmiş gibidir. Bu sırrı araştırırken, İslâm'ın büyük velisi İmam-ı Rabbani Ahmed Farukî Hazretleri, şöyle buyururlar: "Yoklar, kendileri ile birleşmiş olan kemaller ile birlikte, mümkünatın, yani yaratıkların, mahiyetleri, asılları olmuşlardır." (Bkz. *İmam-ı Rabbani, Mektubat, 234. Mektup*). İslâm mutasavvıfları, yaratıkların asıllarını, Mutlak Varlığa ait tecellilerin "yokluk aynasında" seyredilen gölgeleri biçiminde ele alırken hep bu "sırrın" etrafında dolaşmışlardır.

Madde, "üç boyutlu" ve dolayısı ile "sınırlı" varlık olduğundan, ister istemez, bir yerde "tükenen varlık" durumundadır. Oysa, o, "mutlak varlık" olsa idi, tükenebilirlik özelliğine sahip olmayacaktı. Bununla beraber, maddenin "üç boyutlu" ve dolayısı ile "sınırlı" karakteri ortadadır. Aksini savunmak gerçeklere ters düşmek olacaktır.

Materyalistler de, maddenin bu "sınırlı" karakteri karşısında gerçekten tedirgindirler. Onlar da "sınırlı tuğlalarla sonsuzluk duvarının örülemeyeceğini" görüyorlar. Bu sebepten onlardan bazıları, maddenin değil, maddedeki değişikliklerin "sonsuzluğunu" savunarak mantıklarını kurtaracak bir can simidi aramaktadırlar. Onlar, değişmeyi maddenin bir özelliği gibi göstermek ve onun sonsuzluğuna inanmak istemektedirler. Oysa, ilmi gelişmeler, isbat etmiştir ki, eğer "madde ve enerji" dengesi sabit olsa ve ona, dışarıdan herhangi bir enerji üflenmese idi, kapalı bir kap durumunda bulunan âlemde, "dinamizm" giderek yavaşlayacak ve âlem "statik"leşecekti.

Biz, bu noktada, hemen belirtelim ki, maddenin değişmesi değil; uyuşuk olan maddeyi, harekete ve değişmeye zorlayan ve "sünnetullah" uygun olarak her an yenileyen "yaratıcı iradenin" sonsuzluğu esastır. Bu irade, Mutlak Varlık olan Allah'ındır. Zaten maddenin bünyesinde bir tenakuz (çelişki) gibi görünen "atalet" ve "hareket" in temel sebebi budur. Yani madde "statiktir, ona "hareket" dışından empoze edilmektedir. "Atalet" maddenin, "hareket", yaratıcı iradenin özelliğidir.

Sonuç olarak belirtelim ki, "mutlak yokluk" yoktur, "Mutlak Varlık" vardır. Her şey O'ndan geldi, yine O'na dönecektir. Madde, "sıfır" ile "sonsuz" arasında bulunan itibarî (relative); ve sınırlı varlıktır, asla "Mutlak Varlık" olamaz. Yüce Kitabımız, bütün insanlığa şöyle hitabetmektedir: "Ancak, O'na döndürüleceksiniz." (El-Ankebut, âyet: 21).

İNSAN, YOK OLMAK İSTEMİYOR

Ölmek, bana çok saçma gözüküyor. Düşünün, varsınız, yaşıyorsunuz, seviyorsunuz, seviliyorsunuz; eşiniz, dostunuz, çoluk-çocuğunuz var; ümitleriniz, hayalleriniz, idealleriniz ve arzularınız var... Fakat, bütün bunları, bir anda yok edecek bir tehlike, daima sizi tehdit ediyor ve bunun adı "ölüm"dür.

Doğuyorsunuz, bin bir sıkıntı ve mesele ile boğuşa boğuşa bir yerlere ulaşıyorsunuz, yani büyüyor ve olgunlaşıyorsunuz; artık dünyaya meydan okuyacak duruma geldim sanıyorsunuz. Fakat karşınıza bir tehlike çıkıyor ve bu tehlikenin adı "ölüm"dür. O, ölüm ki, dünya hayatının en büyük gerçeği.

Ne biçim varlıktır bu, ne saçma hayattır bu, ne saçma dünyadır bu? Biz, var olmaya, yaşamaya ve mutlu olmaya geldiğimizi sandığımız bir dönemde, bütün bu ümit ve hayallerimizi "ölüm tehlikesi" silip süpürüyor. Bu mu dünyanın gerçeği?

Şarkılarımız, haklı olarak "yalan dünya" diye inliyor; Mefisto, istediği kadar çırpınsın; Faust, bu dünyada "mutlu olacağı anı" bir türlü yakalayamıyor. "Bunalım Çağı'nın filozofu", dünyanın, "insanın ayakları altından kayıp gittiğini" ve insanın, bu dünyaya "yabancı" kaldığını hayretle görüyor. İçinde yaşadığımız ve üstünde tutunmaya çalıştığımız bu dünyanın "saçma olduğunu" haykıran fikir adamları

ve sanatkârlar, kim ne derse desin, gerçeğe herkesten daha çok yaklaşmış oluyorlar galiba... "Yaşama sevinci" mi dediniz? Ölüme mahkûm olanların sevinci mi olurmuş.

İçinde doğduğumuz, yaşadığımız, mutluluk aradığımız dünya, meğer "ölümlü" imiş. Biz, sonsuzluğu ararken o bize "sınırlılığı"; biz, hürriyeti özlerken o bize "esareti", biz, Mutlak Varlığı, Mutlak Hakikati ararken o bize "itibarî" ve "fânî" varlık ve değerleri sunuyormuş. Bu dünyada, belki, bitkiler ve hayvanlar aradıklarını bulabiliyorlar fakat, "insan", aradığının ve özlediğinin tersini, zıddını buluyor. Hayret, "ebedi olmak istiyorum fakat fânîyim", iyiliğin, güzelliğin, doğruluğun, adaletin hasreti ile kavruluyorum, fakat üstüme kötülük, çirkinlik, eğrilik ve zulüm bir sağanak gibi boşalıyor. Üstün yaradılışlı insan, "çamur bir dünyaya" bulaşmış, çırpındıkça batıyor. Yüce Mevlâna gibi, "seninle başını derde girdi çamur dünya" mısralarını söyleyerek, gözlerini fezaların derinliğine çeviriyor.

Hayır, hayır "karamsar bir tablo" çizmiyorum. İnsanların yazdıkları romanları, hikâyeleri, şiirleri, trajedileri, dramları ve hatta komedileri okuyun, onun davranışlarını inceleyin, onun "çok mutluyum" dediği anı kritik edin, göreceksiniz ki, o, daima bu dünyaya "yabancı"dır ve bu "yalan dünyaya" zıd, "gerçek bir dünyanın" özlemi ile kıvranmaktadır.

Bu dünya zıdların, çelişkilerin dünyası... Birileri, onu "Cennet" yapmak, birileri "Cehennem" yapmak için çalışıyor. Tarih boyunca bu böyle sürmüştü. Şimdi de öyle. Fakat, görünen odur ki, bu dünyanın ne "Cennet" olmaya kaabiliyeti var, ne de "Cehennem" olmaya. Yüce dinimizin tesbiti doğru... Dünya, "Cennet" ile "Cehennem" arasındaki "geçit yeri"dir. Gerçekten "dünya" kendine ihtirasla sarılanları ateşe çekmekte, kendini aşanları ise yüceltmektedir. Türkülerimizin dediği gibi, "dünya, iki kapılı bir han gibi", her iki tarafı da yol veriyor.

Her şeyi, bu dünyadan ibaret bilenler için "ölüm", kül olup gitmektir. Fakat, âleme, "ebediyet tavrı içinde" yönelen bir mümin için "ölüm", bu fânî âlemden kurtuluş ve yepyeni bir uyanıştır. Şanlı Peygamberimiz şöyle buyururlar: "Siz, şimdi uykudasınız, öldüğünüzde uyanacaksınız." Yüce Kitabımız'da da şöyle buyrulur: "Bu dünya hayatı, bir eğlenceden, bir oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu (ise) şüphe yok ki, o, (asıl) hayatın ta kendisidir; (bunu) bilmiş olsalardı." (Bkz. *El-Ankebut*,, âyet: 64).

BİZ YENİDEN DİRİLMEYE İMAN EDERİZ

İnsan, ölmek istiyor. Yahut ölümün yeni bir doğuş olmasını istiyor. Aksi halde "yaşamının" ve "var olmanın" mânâsız ve saçma bir şey olacağına inanıyor. İnsan, haklı olarak, "ölmek için yaşamak" veya "yok olmak için var olmak" fikrini, saçma ve çelişkili buluyor. Olur mu, böyle şey? Niçin yaşıyoruz? Cevap, "ölmek için" olur mu? Niçin varız? Cevap, "yok olmak için" olur mu?

Ne yapalım, gerçekten böyle deyip geçiştirenleyiz. Bu çelişkinin çözülmesi gerekir. Bunu kim çözecek? Filozoflar mı; ilim adamları mı? Peygamberler mi? Filozoflar ve ilim adamları, şimdilik şaşkın, kararsız ve tedirgin. Konuyu "mukaddes kitaplar" ve peygamberler çözüme ulaştırmış, fakat "beş duyusu" ile düşünmeye alışmış insanoğlunu nasıl tatmin edeceğiz?

Mukaddes kitabımız Kur'an-ı Kerim, insanın "toprak" tan yaratıldığını, yine ona döneceğini ve tekrar yepyeni hayatla "ondan çıkacağını" kesin olarak açıklar. "Sizi (aslınızı) ondan (topraktan) yarattık. Sizi (ölümünüzden sonra) yine ona döndüreceğiz. (Ba's zamanında) sizi bir kere daha ondan çıkaracağız." (Bkz, *Kur'an-ı Kerim, Tâha sûresi, âyet: 55*).

Çağdaş biyologlar, üstünde yaşadığımız yeryüzünü, kupkuru bir toprak olarak görmezler; orada hayatın, büyük bir potansiyel olarak mevcut olduğunu söylerler. Ancak, belirli şartların ve ortamın hazırlanmasından sonra, hayat, kupkuru sandığımız bu dünyadan fışkırmaya başlar. Karbon, oksijen,

hidrojen, azot ve benzeri elementler, belli bir ısı ve ortam bulunca, ilâhî "ol" emrine uyarak, hücre hücre, lif lif hayata doğru yol almaya başlar. Aminoasitler, kooservatlar, proteinler, hücreler, dokular, organizmalar, hayat merdivenini tırmanmak üzere, harekete geçerler. Bilmem, kaç yüz derece ısıda, "nükleik asitler" yağmur sulan ile birleşerek topraklar ve elementler üzerinde dolaşır ve "ölü toprak"tan hayat tomurcukları fişkırmaya başlar.

Bakınız, bu konuyu, şanlı kitabımız nasıl anlatıyor: "Ey insanlar, siz öldükten sonra tekrar dirilmekten herhangi bir şüphe içinde iseniz, şu muhakkaktır ki, biz, sizin, (aslınızı) topraktan, sonra bir damla sudan, sonra pıhtılaşmış kandan daha sonra da hilkati, belli belirsiz, bir çiğnem etten yarattık (ve bunları) size (yaratma irademizi) apaçık gösterelim diye (açıkıyoruz). Sizi, dileyeyeğimiz belli bir vakte kadar rahimlerde durduruyoruz, sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyoruz daha sonra da kuvvetinize (yetişkinlik çağına) ermeniz için (büyütüyoruz). Kiminiz öldürülüyor, kiminiz de bilgiden sonra, hiçbir şey bilmemek üzere, ömrün en fena (devresine) doğru, gerisin geri itiliyor. SEN, YER YÜZÜNÜ KUPKURU VE ÖLÜ GÖRÜRSÜN, FAKAT, BİZ, ONUN ÜSTÜNE SUYU (YAĞMURU) İNDİRDİĞİMİZ ZAMAN O, HAREKETE GELMİŞTİR VE KABARMIŞTIR; HER GÜZEL ÇİFTTEN NİCE NEBAT BİTİRMİŞTİR." (Bkz. Kur'an-ı Kerim, El-Hacc Sûresi, âyet: 5). İşte, ilim, şimdi, Kur'an-ı Kerimde açıklanan bu sırrı kurcalamakta...

Yeniden dirilmek mümkün mü? Diye sormayın. Bütün mesele, Allah'a inanmakta... Tabiat kanunları dediğiniz şeyler, Allah'ı değil, bizi, bizim gibi yaratıkları bağlar. Allah, bugüne kadar, nasıl bizi ve bizden öncekileri yaratmışsa, bütün zaman ve mekânların da yaratıcısı O'dur. Bizi, "ilk defa yaratan", ikinci bir defa daha yaratacaktır. Nitekim, yüce ve mukaddes Kitabımız'da da bu vaad edilir: "Sizi, ilk defa yaratmış olan (yine diriltecektir)." (Bkz. Kur'an-ı Kerim, El-İsra Sûresi, âyet: 51).

İslâm'da "ba's ül bad-el mevt" (ölümden sonra diriliş) imanın esaslarından. Ölümden sonra dirilmeye inanmayanlara "mümin" ve "Müslüman" denemez. İslâm'da "her nefis ölümü tadacak" ve bundan sonra "gerçekten uyanacaktır". Eğer, Allah, vaad etmese idi, ölümden sonra bizi kim diriltebilirdi?

İNSAN YENİDEN DİRİLECEKTİR

İnsanoğlu ölüm karşısında "aciz"dir, "çâresiz"dir. Bütün tarih boyunca "tabibler", çalışıp didindiler, "ölüme çare" bulamadılar. Simyacılar, asırlarca boşuna "ölümsüzlük iksirini" (bengi suyu) bulmak için çırpındılar. Kimyacıların hiçbir merhemi, "ölüme çare" olamadı. İnsan, ilâhî iradeye ve O iradenin sarıp sarmaladığı "tabiat kanunlarına" çaresiz boyun bükmüş bulunuyor...

Ölüm karşısında "çaresiz" kalan ve "âciz" düşen insan, ümitsizce soruyor: "Bizi kim (dirilterek) geri çevirebilir?". (Bkz. El-İsra Sûresi, âyet: 51). Sonra: "İnsan der ki, ben öldükten sonra mı, gerçekten dirileceğim?". (Bkz. Meryem Sûresi, âyet: 66).

Gerçekten de insan, ölüme çare bulamadığı gibi, kendi kendini diriltmeye de muktedir değildir. O, kendini çevreleyen "ilâhî iradeye" ve "tabiat kanunlarına" yenik düşmüş bulunmaktadır. O, ölüm karşısında "âczini" ve "çaresizliğini" ister istemez kabul etmiştir. İşin garip olan yanı şudur ki, insan, bu âczini ve çaresizliğini kabul etmekle yetinmemekte, bunları tâmim etmekte, büyük bir gaflete düşerek, bizzat Yaradanı, kendi durumunda mütalâa etmektedir. Kim bilir, nasıl bir mantıkla, madem ki, ben, ölüme çare bulamıyorum, madem ki ben, kendi kendimi diriltemiyorum, o halde, bu, büsbütün imkânsız bir şeydir, diye düşünmektedir.

Yüce ve mukaddes kitabımız Kur'an-ı Kerim'e göre, bu mantık sakattır. Nitekim, insanoğlunun: "Bu

çürümüş kemiklere kim can verebilir?" sorusuna, Allah'ın cevabı şudur: "De ki onları, ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı hakkı ile bilendir." (Bkz. *Yasin Sûresi, âyet: 78-79*). Âhireti inkâr edenler, gerçekten yanlış bir zan içindedirler. Onlar, kendilerini bağlayan "tabiat kanunlarının", Allah'ı da bağladığını sanıyorlar. Oysa, "tabiat kanunları", O'nun yarattıklarından ibarettir ve Allah yarattıklarının mahkûmu değildir. Her şeyi yaradan ve istediği gibi tasarruf eden Allah'ın iradesi asla insana benzemez. Çünkü, O'nun şanı çok yücedir. Bakınız, bu konuda yüce ve mukaddes Kitabımız'da ne buyurulmaktadır: "Gökleri ve yeri yaradan (Allah), kendileri gibisini yaratmaya kadir değil midir? Elbette (kadirdir), O, (bütün kâinatı) yaradandır, (her şeyi) hakkı ile bilendir" ve şöyle devam ediyor:***' "Demek ki, her şeyin mülk-ü tasarruf kendi elinde bulunan (Allah)m şanı ne kadar yücedir, münezzehdir. Siz, ancak O'na döndürüleceksiniz". (Bkz. *Yasin Sûresi, âyet: 81 ve 83*). Elbette, Allah'ın iradesi olmaksızın, hiçbir cansız dirilmez, ölümler yeniden hayat bulamazdı. Allah, dilese idi, insanı yeniden diriltmezdi de... Hiç kimse, bu konuda Allah'ın iradesini icbar da edemezdi. Fakat, Allah, kendi iradesi ile "ebedî hayatı özleyen insana" acıyarak "yeniden diriltmeyi vaad etmektedir". Bakınız, bu konuda yüce ve mukaddes Kitabımız'da ne buyurulmaktadır: "Onlar (kâfirler), Allah, ölmüş bir kimseyi diriltmez diye, olanca yeminleri ile Allah'a and ettiler. Hayır bu, O'nun üzerinde hak bir vaadidir. Fakat insanların çoğu bilmezler". (Bkz. *En-Nahl Sûresi, âyet: 38*). Başka bir âyet-i kerimede de: "...Size va'dimizi yerine getirecek bir zaman tayin etmediğimizi sandınız değil mi?" (Bkz. *El-Kehf Sûresi, âyet: 48*) diye sorulurken, daha sonra müminlere şöyle haber verilir: "Sen, şimdi sabret. Şüphe yok ki, Allah'ın va'di haktır." (Bkz. *Er-Rum Sûresi, âyet: 60*). Allah, insanı, tekrar dirilteceğini şöylece vaad etmektedir: "O küfredenler de öldükten sonra, asla dirilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki, hayır, Rabbime and olsun ki, siz mutlaka diriltileceksiniz. Sonra da yaptıklarınız, behemehal, size haber verilecektir. Bu da Allah'a göre kolaydır. O halde Allah'a, Peygambere ve indirdiğimiz nura iman edin." (Bkz. *Et-Tegabün Sûresi, âyet: 7-8*).

İnsan "psikolojik bir ihtiyaç" olarak "ebediyeti özlemektedir". Bu, ruhumuzun derinliklerinden gelen bir çılgıktır. Ruh, hayatın, "büyük bir yalan" olduğuna inanmamakta, aksine onun, Allah'ın -ezelî ve ebedî olan"Hayy" sıfatından kaynaklandığına iman etmektedir.

Yüce ve mukaddes kitabımız Kur'an-ı Kerim'e göre, insanın yeniden hayata döndürülmesi, sadece bir "ilâhî vaad" olarak kalmamaktadır; düşünmesini bilen insan, bunun pekâlâ mümkün olabileceğini de idrak edebilecektir. Nitekim, insan, daha önce de mevcut değilken "var"lık âlemine gönderilmişti. Bu husus yüce ve mukaddes Kitabımız'da şöyle anlatılır: "Ey insanlar, siz, öldükten sonra tekrar dirilmekten şüphe içinde iseniz, şu muhakkaktır ki, biz, sizin aslınızı) topraktan sonra (onun zürriyetini) insan suyundan, sonra pıhtılaşmış bir kandan, daha sonra da hilkatı belli belirsiz bir çiğnem etten yarattık (ve bunları) size (kemal-i kudretimizi) apaçık gösterelim diye (yaptık)". (Bkz. *El-Hacc Sûresi, âyet: 5*). O halde, durum bu iken, siz insanlar nasıl oluyor da Allah'ın sizleri ikinci bir sefer yaratabileceğinden şüphe edebiliyorsunuz. Unutmayınız ki: "...Allah, hakkın ta kendisidir. Gerçekten ölüleri O, diriltiyor. O, şüphesiz, her şeye hakkı ile kadirdir". (Bkz. *El-Hacc Sûresi, âyet: 6*).

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'e göre, bazı insanlar, büyük bir şüphe içinde: "Bizi kim (dirilterek) geri çevirebilir?" diye düşünmektedirler. Allah'ın bunlara cevabı şudur: "Sizi ilk defa yaratmış olan" (Bkz. *El-İsra Sûresi, âyet: 51*). Bu, Allah için çok kolaydır. Nitekim Cenab-ı Hak, şöyle buyurur: "İnsan düşünmez mi ki, o, bir şey değilken kendisini, gerçekten biz yarattık" (Bkz. *Meryem Sûresi, âyet: 67*).

Yüce dinimiz "yeniden dirilmeye" inanmayı, "imanın temel şartlarından biri" olarak kabul eder. Müslüman, "öldükten sonra tekrar dirileceğine" inanan kimsedir. Elbette dirileceğiz, çünkü, bunu,

her şeyden önce "Allah vaad etmektedir". Kaldı ki, Allah'ın kudreti, bizi diriltmeye, her zaman yeter. Allah'a inananlar, O'nun "yaratma iradesine" de inanırlar.

Öte yandan, "yeniden dirilmeye inanmak", insanın ruhî ihtiyaçlarına da uygundur ve bu inancın insanlara bir zararı da yoktur. Aksine, sayılamayacak faydaları vardır. Şanlı Peygamberimizin yüce halifelerinden Hazreti Ali'ye, âhirete inmayanlardan biri sorar: "Yeniden dirilmeye ve bir hesap gününe inanmak sizce mâkul bir davranış mıdır?". Yüce Halife'nin cevabı muhteşemdir. "Muhalfarz, biz, inandıklarımızda yanılmış olsak, asla zararlı çıkmayız. Fakat, sizin yanılmanız, sizin için gerçekten felâket olacaktır. O, halde, mâkul olmayan sizin davranışlarınızda." İslâm dünyasının büyük mütefekkeri İmam-ı Gazali, Hazreti Ali'nin bu mantığına hayrandır ve ne gariptir ki, Fransız Filozofu Pascal, bu mantıktan hareket ederek "ihtimal hesaplarını" keşfetmiş ve hakikati, bulmada bir metod olarak kullanmıştır.

İslâm, müminlerin, mutlaka ve şüphe etmeksizin "yeniden dirilmeye" ve "âhiret gününe" inanmalarını ister. Aksi halde, bunları inkâr edenlerin ve "Yalan sayanların, o gün, vay haline". (bkz. *Et-Tatfif Suresi, âyet: 10*).

Kur'an-ı Kerim'de bildirildiğine göre, Cenab-ı Hak, insanları, "ilk defa yarattığı gibi", yeni baştan yaratacak ve "saf halinde" toplayacaktır, bu, "Allah'ın va'didir." (Bkz. *El-Kehf Sûresi, âyet: 48*).

Bazı insanlar, bu konuda şüphe içinde bulunabilirler. Fakat, er geç, bütün insanlar, bu gerçeği yaşayarak öğreneceklerdir. Nitekim, Şanlı Peygamberimiz şöyle buyururlar: "Sizler, şimdi uykudasınız öldüğünüzde uyanacaksınız."

VARLIK KARŞISINDA TAVRIMIZ

İnsanın kurduğu kültür ve medeniyette, "ilim", "sanat" ve "din" âdeta "üç sütun" gibidir. İnsanlık, bunlara dayanarak yücelebilmektedir. Yahut, insanlık, kendini koruyup geliştirecek "üç sığınak" bulmuştur; bunlar "laboratuvarlar", "sanat galerileri ve evleri" ile "mabedlerdir".

Bu durum aynı zamanda, insanın, eşya ve varlık karşısında, "üç tavrını" da ele verir. Gerçekten de bizim için herhangi bir obje, hem bir "laboratuvar malzemesi", hem bir "sanat ham maddesi" ve hem de "ilahi bir haberdir".

Düşünün, insanoğlu, bir "gülü" bir "kelebeği", bir "insanı" bir ilim adamı olarak "laboratuvarda" didik didik edebilir, bir sanatkâr olarak "estetik bir âbide halinde" yorumlayabilir ve bir mutasavvıf olarak "ilahi sıfatların birer tecellisi" biçiminde görebilir. Söyler misiniz? İnsan, canlı ve cansız varlıkları laboratuvarda tahlil ederken mi, yoksa bir şair bir, müzisyen, bir edip, bir heykeltıraş, bir ressam olarak duyguları ile bulaştırarak yoğururken mi, yahut bütün bunların ötesinde bu varlıkların, "kitab-ı ekber" olan kâinatın içine serpiştirilmiş birer "ilâhi mesaj", birer "ilâhi haber" ve yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'in ifadesi ile birer "âyet" olarak yorumlandığı zaman mı daha haklıdır?

Bu, çok zor bir sorudur? İnsanın, "bu üç tavrını" da kabul etmek zorundasınız. Çünkü, bütün tarih ve medeniyeti içinde, insan, bu tavırlarını ortaya koyarak kendini tarif etmiştir. İnsanı, bunların dışına atamazsınız. Yani, insanı, ilimsiz, sanatsız ve dinsiz bırakamazsınız. O, "gülü", bazan laboratuvarda inceleme konusu yapacak, bazan vazosuna koyup ondaki estetiği duyacak, bazan da onu, bir "ilâhi mesaj" olarak görecektir ve "Yaradan'a hayran" olacaktır. İnsan, budur. O, varlığa ve hayata bu tavırlar içinde yaklaşmazsa, mutlaka ıstırap çeker, insanı, mutlu kılmayı düşünenler, onu, kendi realitesi içinde kavramak zorundadırlar. İnsanın realitesini kavrayanlar, ilmin de, sanatın da, dinin de realitesini kavrarlar. Bunların hepsini veya birini inkâr, gerçekte insanın inkâr ve ihmal edilmesi demektir.

Bize göre, "ilim" objektif gerçeği, "sanat" sübjektif gerçeği, "din" mutlak gerçeği aramak demektir. Üstelik, bunlar; ferdî ve içtimaî hayatta, bir arada ve iç içe bulunurlar. İnsanlık, bütün tarihi boyunca, bu "üç gerçeği" koşturup durmuştur. O laboratuvarda iken "eşyanın dili ile düşünmüş", sanatkârken, fert ve cemiyet olarak, özlemlerini, ıstıraplarını ve çilelerini birer "beşerî çılgılık" biçiminde ortaya koymuş, dindarken bütün kâinatın "Allah'ı zikreden varlıklarla" dolup taştığını müşahade etmiştir.

İnsan "ilim adamı" iken varlıklardan gelen "objektif mesajlar", sanatkârken varlıklardan gelen "sübjektif mesajlar", bir peygamber, bir veli, bir dindarken varlıklardan taşan "ilâhi mesajlar" karşısında heyecanlanır. Hele hele bir peygamber, atom atom, hücre hücre, lif lif, yıldız yıldız bütün varlığın ve kâinatın "Allah, Allah" diye ürperdiklerini, seslendiklerini görür ve idrak eder. Yüce ve mukaddes kitabımız Kur'an-ı Kerim'e göre, "Allah, bize şahdamarımızdan daha yakındır."

Ancak, unutmamak gerekir ki, "Allah" mutlak varlıktır. O, varlığın sırrıdır. O, "varlığımıza çok yakın ve fakat idrakimize uzaktır". Elbette Mutlak Varlık vardır. Aksi halde "mutlak yokluğa inanmak zorunda kalacaktık. Oysa, "mutlak yokluk" yoktur. Müşahade ettiğimiz bütün bu "itibari varlıklar", sadece ve ancak Mutlak Varlık ile "varlıkta durabilirler". Bu sebepten, biz Müslümanlar, Allah'ı görmeyiz ama, "görür gibi" biliriz.

"İNSAN" VE "ALLAH'I BİLMEK"

Sorulabilir, madem ki, insan "eşref-i mahlûkattır" ve "en güzel biçimde yaratılmıştır" da neden, o, Allah'ı bilmek ve bilmemek hususunda zaman zaman tereddütler, hatta zaman zaman inkâr buhranları içinde bulunabilmektedir?.

Hemen belirtelimki, yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de insan, yukarıya aldığım soruda da ortaya

konduğu gibi, "öğülmekle" birlikte, diğer bazı âyetlerle de kusurları ve zaafı açıklanmaktadır. Nitekim, Allah, yer yüzünde bir "halife" olarak insanı "yaratacağı" zaman, melekler "Yer yüzünde bozgunculuk edecek ve kan dökecek" kimseler yaratmanın hikmetini anlayamadıklarım belirtmişler ve Allah onlara: "Sizin bilmeyeceğinizi, herhalde bin bilirim" demişti. (Bkz. Kur'an-ı Kerim, El-Bakara Sûresi, âyet: 30).

Kaldı ki, yüce Kitabımızda, insanın "zayıf yaratıldığı" (bkz. En-Nisa Sûresi, âyet: 28), "çarçabuk ümitsizliğe düştüğü" ve "nankör" olduğu (bkz. Hud Sûresi, âyet: 9), "nimetler karşısında şımarıldığı" ve "halka karşı böbürlendiği" (bkz. Hud Sûresi, âyet: 10), sürekli olarak "ihtilâf halinde" olduğu (bkz. Hud Sûresi, âyet: 118), "kuru bir çamurdan ve sûretlenmiş bir balçıktan yaratıldığı" (bkz. Hicr Sûresi, âyet: 26), "bir damla sudan yaratıldığı halde" zaman zaman Allah'a "apaçık hasım kesildiği" (bkz. En-Nahl Sûresi, âyet: 4), "başıboş bırakılacağını sandığı", (bkz. Kiyamet Sûresi, âyet: 36), "hayra dua ediyormuş gibi şerre de dua ettiği" ve "pek aceleci" olduğu (bkz. El-Isra Sûresi, âyet: 11), "hayır" ve "şer" karşısında "bir imtihana tâbi tutulduğu" (bkz. El-Enbiya Sûresi, âyet: 35), "Allah hakkında bir bilgisi olmadığı halde bazılarının münakaşa edip durduğu" (bkz. El-Hacc Sûresi, âyet: 3), "Muhakkak bir sıkıntı içinde yaratıldığı" (Bkz. El-Beled Sûresi, âyet: 4)... hususları da belirtilmektedir.

Yani, yüce ve mukaddes Kitabımız, insanı, tarif ederken realisttir. Onun "yücelikleri" ile birlikte "kusurlarım" da ortaya koyar. Gerçekten de mümin ve yetkili kadrolar, Kur'an-ı Kerim'in aydınlığında bir "İnsan Psikolojisi" yapmayı ve yazmayı ciddiyetle denemeliler. İnsanı, tanımak konusunda, insanlık, Ku'an-ı Kerim'in yol göstericiliğine cidden muhtaçtır.

Şimdi gelelim sorumuzun cevabına. Ademoğulları "cidden üstün bir izzete ve şerefe mazhar kılınmak"la birlikte, yine de kusurludurlar. Çünkü, mükemmel olan ve kusursuz olan sadece Allah'tır. Üstelik, insanoğlu, "hayır" ve "şerri" birbirinden ayırmak üzere bir "imtihana" tâbi tutulmuşlardır. Onlar, "zayıf", "aceleci" ve "sıkıntılı" yaratılmakla birlikte, aynı zamanda "yaradılmışlara bakarak yaradanı", yahut tasavvuf diliyle söyleyelim "eserde müessiri" bulmakla ve bilmekle yükümlü kılınmışlardır.

Bu, çetin bir imtihandır. Hem "yaradılmışta Yaradan'ı, eserde müessiri arayacaksın" ve hem de "yaratığa Yaradan ve esere Müessir demeyeceksin". Böyle yaparsan şirke düşersin. O halde, ne yapacaksınız? Yapacağın şu: âlemi, bir "Kitab-ı Ekber" bileceksin, yaratılmışları da bu "kitaba" nakşedilmiş birer "mesaj" kabul edeceksin. Her "mâhlûku" Halik'tan gelmiş bir "mektup", bir "âyet" gibi göreceksin ve ondaki "haberi" ve "bilgiyi" kafana ve gönlüne yazacaksın. Bize, böyle yapmamızı, yüce ve mukaddes Kitabımız emrediyor. Nitekim, Kuran-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde, sakınacak bir kavim için, elbet birçok âyetler vardır." (Bkz. Yûnus Sûresi, âyet: 6).

İslâm'da insan, "madde" ile "mânâ" arasında bir "geçit" gibidir. İnsanın idraki, bir yönü ile "objektif âleme", diğer bir yönü ile "mutlak âleme" bağlıdır. İnsanın "sübjektif dünyası", bu iki âlem arasında bir "köprü" gibidir. Yâni, insanın idrakinde, hem "objektif âleme", hem "mutlak âleme" giden yollar vardır. İnsan, "Yaradan" ile "yaratık" arasında vücuda getirilen bir "şuur"dur.

Gerçekten de insanın bir yanında "yaratıklar", bir yanında "Yaradan", bir yanında "kesret" bir yanında "tevhid", bir yanında, "fenâ", bir yanında "bekâ", bir yanında "bâtıl", bir yanında "Hak" bulunur. İnsanın idraki bir saatin pandülü gibi, bunların arasında sallanıp durur. İnsanı, psikolojik bir tahlile tâbi tutan herkes, onun bu realitesini apaçık görecektir.

İnsan ruhu, devamlı bir "seyir" (hareket) halindedir. O, hazan kendi âleminde, bazen objektif âlemden dolaşır, bazan da "mutlak âleme" özlem duyar. İslâm'ın büyük velilerinden İmam-ı Rabbani Hazretleri,

bu durumu, tasavvufta "uç merhale" biçiminde ele alır; "seyr-ü sülük" işini, "seyr-i âfâkî" (objektif seyir), "seyr-i enfüsî" (sübjektif seyir) ve "seyr-i mutlak" (mutlak seyir) tarzında isimlendirir. Müşahedeler göstermektedir ki, insanın idraki, "objeler âlemine" yöneldiği zaman, orada dağılıp yayılmaktadır; "keşide" yuvarlanmaktadır. O an için "tevhidden uzaklaşmakta" veya "tevhidi saran sis perdesi" kalınlaşmaktadır. Mamafih, insan ruhu, böyle bir dağılmadan tedirgin olmakta, hızla kendine yönelerek bir toparlanma cehdi göstermektedir. Bu silkiniş esnasında idrak etmektedir ki, objektif âlemde mevcut bulunan canlı ve cansız varlıklar. "Kitab-ı Ekber" olan kâinatın içine serpiştirilmiş birer "âyet"ten başkası değildir. Objektif her varlık, kendinde yazılanlardan habersiz bir "mektup" gibi, sahibini, yaradanım işaret etmektedir. Bu "kesret dünyası", hakikatin kendisi olmak şöyle dursun, gölgesi bile değildir. Bu idrake ulaşan kişi, kendini, bir an, "gurbette" ve "yalnız" hissetmeye başlar. Dünyaya ve kâinata bir "yabancı" gibi bakar. O, sanki, uçsuz bucaksız bir çölde, etrafını dehşetle ve korku ile seyreden bir yolcu gibidir. Sığınacak bir "vaha" arar ve bunu bulur da... Bu "vaha" kendi "sübjektif varlığıdır".

Böylece "seyr-i enfüsî" (sübjektif seyir) başlar. Bu suretle kendi üzerine katlanan insan idraki, "hakikate giden yolu" kendi içinde aramaya başlar. Bir müddet sonra, gerçekten de kendi içinde böyle bir "geçitin" mevcut olduğunu hisseder, heyecanlanır, kendi kendinden geçer, "Ballar balını buldum" diye çığlık atar ve "kovanını yağma ettirir". Kendi fâni benliğinin ötesinde başka bir "Ben" bulur ve "tam fenâya" geçer. Artık, kendine gelmeyi "küfür" bilir. Öyle anlaşılıyor ki, insan ruhu "sübjektif seyir" halinde iken, "objektif seyire" nazaran, "hakikate" daha fazla yakın durmaktadır. Bununla birlikte, hemen belirtmek gerekir ki, "sübjektif seyir" halinde bulunan insan, doğru yolun başlangıcına ayak basmıştır, lâkin "vuslâtın" pek çok uzağındadır. Yâni, "seyr-i enfüsî" halindeki veli, kendini "aşk okyanusuna" bırakmıştır, lâkin "sevgili", bu uçsuz ve bucaksız okyanusun da "ötesinde"dir. Bu noktada bulunan "velî", kendinden geçmiş, büyük bir ümidle ve aşkla Mevlâna gibi inlemekte, Yûnus Emre gibi yollara düşmektedir. İçli "mesnevilerde", "rübaîlerde" ve "şiirlerde", büyük bir arayış ve özlem dile gelmektedir.

Fakat, "velî" zamanla anlar ki, bu dünyada "sevgiliye kavuşmak" muhaldir. Yüce Allah hakikatin ta kendisidir ve her düşünce ve tasavvurun "ötesinde"dir. İnsan ile Allah arasındaki bütün "perdeler" kaldırılrsa bile, insan idraki O'nu anlamaktan âcizdir. Kaldı ki, Allah, "insana şahdamarından daha yakın" ve fakat idrake sonsuzca "uzaktır". İşte "seyr-i mutlak" da bu hakikati bulmak demektir.

İNSAN MANTIĞININ GELİŞMESİNDE MERHALELER

İnsan, doğuştan yüksek bir idrak seviyesine sahiptir. İnsan ferdi, zeki doğar. Akıl ve mantık, dediğimiz değerler sonradan kazanılır. Zaten, "beşer tekâmül tarihi", bize, zekânın tekâmülünden çok, "akıl ve mantığın tekâmülü" olarak gözükmektedir.

Gerçekten de, zamanımızdan beş yahut altı bin yıl önce yaşayan atalarımızın, bizden daha az zeki olduklarını iddia etmek pek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte, bugün sahip olduğumuz "mantık" ile bizden binlerce yıl önce yaşayan insanların sahip bulunduğu mantık da galiba aynı mantık değildir. Nitekim, bu konuda araştırma yapanlar da "insan mantığının gelişme merhalelerinden" söz etmişlerdir. Biz de aynı kanaatteyiz. Ancak, biz, onlardan farklı olarak, insanoğlunun "kollektif bir mantığa" kafa tutarak düşünce sahasında gittikçe ferdileşerek şahsiyet kazandığını ve en son olarak "Yaratma İradesine" teslim olarak "hinleşmeye" yöneldiğini sanıyoruz. Ancak, hemen belirtelim ki, biz, "insan mantığından" söz ederken, "grubun mantığından" çok "ferdin mantığını" kastetmekteyiz. "Grubun mantığı" terimi, bir nevi "cemiyetin kollektif düşünme alışkanlıklarını" ifade etmektedir.

Nietzsche, buna "sürünün mantığı" adını verir. Bu mantık, Fransız Sosyologu Levy Bruhl'in "iptidaî cemiyetlerde" müşahede ettiğini söylediği "iptidaî bir mantık"tır. O, bu asrın başlarında Avustralya ve Orta Afrika yerlilerinin böyle bir "mantık" içinde düşünüp davrandıklarını tesbit ettiğini söylemektedir. O, "iptidaî düşüncenin" oralarda "ortaklık kanunu" içinde cereyan ettiğini belirtir. Ona göre, bu gibi cemiyetlerde, ferdi kendine mahsus bir düşüncesi olmayıp içinde yaşadığı cemiyetin tasavvurlarını aynen yansıtır. Bu tip cemiyetlerde, henüz ferdi şuur doğmadığı için rüya ile gerçek, canlı ile cansız, totem ile kendisi arasında bir fark görmez. Ferdi şuur, "maşerî tasavvurların" içinde hapsedilmiş gibidir. Düşünen cemiyettir ve ferdi şuur, "İçtimaî tasavvurlara" esirdir.

Biz Müslümanlar, "İçtimaî hayata" ve "değerlere" gereken değeri vermekle birlikte "şahsiyetçi" bir karakter de taşırız. Bu sebepten, insanları, bir "sürü hayatı" içinde eritmeye ve tüketmeye hizmet edecek bütün fikir ve sistemlerin karşısındayız. Böyle olunca, "şahsiyetlerin" doğmasını teşvik ederiz. Nitekim, "sürünün mantığına" kafa tutarak gelişen "ferdi mantığı" sempati ile karşılaşıyoruz. Bunun yanında müşahedelerimiz bize göstermiştir ki, "ferdi mantığı" da üç önemli merhaleden geçmektedir. Bu merhaleleri, "objektif mantık dönemi", "sübjektif mantık dönemi" ve "hür yahut İslâmî mantık dönemi" diye isimlendirmek mümkün gözükmektedir. Allah dilerse, bütün bu merhaleleri, tek tek ele alıp açıklamayı düşünüyoruz.

Objektif mantık dönemi: Bilindiği gibi, insan ferdi, iç içe halkalar teşkil ederek gittikçe büyüyen bir cemiyet içinde doğar, büyür ve gelişir. Bu, hem insanın gelişmesi, hem de "maşerî tasavvurlara" esir düşmesi demektir. Fakat, tarih göstermektedir ki, ferdi şuuru, zaman içinde, çeşitli faktörlerle beslenerek "maşerî tasavvurların mahbesini" zorlamaktadır. Batılı mütefekkir, insanın bu başarısını, "Akıl Çağı", "Aydınlık Çağı" ve "Hürriyet Çağı" olarak alkışlamaktadır. Gerçekten de "ferdi mantığın" ayağa kalkarak "kollektif mantığa kafa tutması ile Avrupa'da aklın ve müsbet ilmin" büyük merhaleler kat ettiğini görmekteyiz. "Objektif mantık" âdetâ günümüzün mantığıdır. Bu mantık, "müsbet ilmin" ışığında gelişen mantıktır. Onun için, bu mantığa, "modern mantık", "ilmi mantık", yahut "mantıkî düşünce" de denmektedir. Ne gariptir ki, bu mantığın ilk işi, "kollektif tasavvurlara" hınçla yönelmek olmuştur. İçtimaî baskılar altında bunalan ferdi şuur uyanınca, tam bir ihtilâl havası içinde hareket ederek "kollektif tasavvurlara" çullanmış, "sürünün değerlerini" tahrip ederek, dünyaya ve kâinata yeni bir bakış açısı getirmek istemiştir.

Bazı sosyologlara göre, insan ferdi, "mantık öncesi" dönemde, tamamı ile "kollektif tasavvurların" esiri durumunda idi. Onun "hususî bir düşünce biçimi" yoktu. Ancak, zamanla "ferdi şuur" uyanmış, tecrübe kazanmış, etrafını saran "objektif"lerin farkına varmış, onların aralarında mevcut olan "ilişki" ve "bağıntı"ları yakalamıştır. Kısaca, kendini, yavaş yavaş "kollektif tasavvurların" mahbesinden kurtarmış, "İçtimaî baskıların" kendine telkin ettiği "dile" karşılık, "eşyanın dilini" öğrenmeye ve çözmeye çalışmış; yepyeni kavramlar edinmiştir.

İnsan ferdi, bu noktada da kalmamış, "maşerî tasavvurları", eşyadan kazandığı "yeni dil ve mantıkla" kritik ederek, yeni prensiplere ulaşmıştır. Şimdi, insanoğlu kozalite, ayniyet çelişmezlik ve finalite demeye başlamıştır. Aristo'dan başlayarak günümüze kadar gelen bu "mantık", gerçekte "eşyanın mantığı"dır. Esas bu mantık, insan idrakinin eşya ve "kesret" dünyası içinde terbiye oluşunun mahsulüdür.

Görülüyor ki, "İçtimaî mantıkta", hakikatin ölçüsü, "maşerî tasavvurların" sınırları içinde kalmaktı; "objektif mantıkta" ise, hakikatin ölçüsü, eşyaya ait tasavvurlara bağlanmaktadır. Yani "iptidai insan" ister istemez "maşerî şuurun" dili ile hareket ediyor idiyse, "objektif mantığa" bağlı insanlar da "eşyanın dili" ile konuşmakta ve düşünmektedir. "Pozitivist" bir insan için, düşünen sanki eşyadır ve

ferdi Şuur, eşyanın verileri içinde esirdir. Öte yandan "materyalizm", insanı, "madde" karşısında tam bir teslimiyete davet ederek, onun ruhunu Şuurunu, zekâ ve idrakini, "maddenin türevleri" olarak yorumlamak istemektedir.

Bu noktada, ister istemez, aklımıza bir soru gelmektedir. Kendi mantığını "maŐeri tasavvurların" esaretinden kurtarmasını başaran insanoğlu, acaba kendini, "eşyaya ait tasavvurların mahbesi" içinde rahat hissedecek midir? Biz, insan idrak ve zekâsının, uzun müddet kendini "eşyaya" ve "objektif münasebetlere" teslim edeceğini sanmıyoruz. Nitekim, günümüz insanı, bu konudaki reaksiyonlarını belli etmeye başlamıştır. Şimdi, ilim de, sanat da, felsefe de "insanın sübjektif yapısına" daha fazla eđilmiŐ bulunmaktadır. Günümüzün insanı, galiba, hem "kollektif tasavvurların" hem de "eşyaya ait tasavvurların" boyunduruğundan iyice rahatsızdır. O, bütün gücü ile "sübjektifliğini" ortaya koymaya çalışmaktadır. Öyle sanıyoruz ki, Şimdi Şiirlerde, romanlarda, müzikte, resimde, heykelde ve mimaride "insanın sübjektif dünyası" daha mühim bir yer tutmaktadır. "Çağdaş filozoflar" bile, "klasik filozoflardan" farklı olarak "insan olarak varoluŐumuza" yönelmiş ve ilim adamları laboratuvarlara insanı getirmiş bulunuyorlar. Yanılmıyorsak, günümüzün mantığına gittikçe "sübjektifliğimiz" hâkim olmaktadır. Böylece, galiba "sübjektif bir mantık dönemi" açılmış bulunuyor.

Sübjektif mantık dönemi: Kendini, yeni baştan keşfeden insanın mantığıdır. Bu mantık döneminde insan, kendine has değerlerin peşindedir; insanın iç dünyasındaki ahengi, objektif dünyaya hâkim kılmaya çalışır. Kendini, "kâinatın özü" olarak mütalâa eder. Sübjektif mantıkta "i gözlem" "dış gözlem"den daha mühimdir.

Bu dönemde insan, "ortaklık kanununa" değil, ferdiyetçi ve Şahsiyetçi bir prensibe bağlanmak ister. İlmi ilişkileri ve kanunları bile hapsedici bulur. EŞyayı ve tabiatı, kopya etmekten iğrenen ve kendi i dünyasının renklerini eşyaya bulaŐtırmak isteyen "çağdaş sanatkârın tavrı", galiba, bu mantık dönemindeki insanın ruh halini, bize iyi anlatır. Sübjektif mantık döneminde insan, "cemiyetin" de, "tabiatın" da boyunduruğundan kurtulmak ister. Kendini bunların boyunduruğunda hissettiği zaman bedbaht olur, baŐı döner, miğdesi bulanır, varlığının mânâsızlaŐtıđını görür.

Kendi idrakini ve "sübjektif yapısını", cemiyetin ve tabiatın "sert kalıpları" içinde yitirmekte olduğunu hisseden insanoğlu, büyük bir ıstırap duyar. Şahsiyet olmanın lezzetini tadan beşeriyet, kendini inkârâ yönelen "maşerî tasavvurlara" ve "objektif kalıplara" karşı isyancı bir tavır geliştirir.

Nitekim, "eksiztansiyalist" (varoluŐçu) bunalımın, ilmin ve ilmi mantığın, bu kadar güçlendiği zamanımızda, hayli güçlü bir akım haline gelmesi çok mânâlı bir geliŐmedir. Öyle anlaşılıyor ki, insan "varlığını", bütün orijinal yapısı içinde idrak etmek ve "var olmanın sevincini" duymak, istemekte; cemiyetin ve tabiatın baskı ve esareti altında kendini "yitirmek"ten kaçmaktadır.

Bazı çevreler, "pozitivizm adına" hareket ettiklerini söyleyerek ve güya "gerçekleri dile getirdiklerini" iddia ederek insanın "sübjektif dünyasını" yıkmaktadırlar. Materyalistler, "insan efsanesini yıkarak", sadece içgüdülere icra ettikleri "hayvan insanı" mutlu kılacaklarını sanmaktadırlar. Oysa insanın iç dünyasında fiŐkıran değer hükümlerini inkâr etmek, insanın "manevî dünyasına" efsane demek, insanı ve onun tabiatını tanımamak demektir.

"Sübjektifleşme" insanın bir kusuru değil, mühim bir hususiyetidir. Canlılar içinde insan kadar sübjektifleşeni yoktur ve insan sübjektifleŐebildiđi için sanatkârdır, mütefekkindir, ahlâk adamıdır, kültür ve medeniyet kurucusudur. İnsan, kendi sübjektif dünyasında oluŐturduđu güçlerle "hürriyet çığlığını" basabilmekte, cemiyetin ve tabiatın getirdiği esarete isyan edebilmektedir. Eğer, insanın idraki, yalnız "dışa dönük" kalsa idi onun bir fotoğraf makinasından farkı olmayacaktı. İnsanoğlu kendi içindeki "hakikati" kavramak için "kendi üzerine kapanmak" zorundadır. Ancak, o zaman, bir Yûnus

Emre gibi: "Bir ben vardır bende, benden içeru" deyip silkinebilir. O, bu yola girdikten sonradır ki, "Hür mantığın ve İslâmî düşüncenin" ne demek olduğunu sezebilir.

Hür mantık dönemi veya İslâmî düşünce:

Gerçekten de İslâm "hür düşünce" demektir. Şanlı Peygamberin: "Allah'tan başka ilâh yoktur", tarzında tebliğ ettiği hakikat, insan mantığını esir almak isteyen bütün "putları" devirir. İslâm, ne cemiyetin, ne tabiatın, ne de sübjektif tasavvurların "tanrılaştırılmasına" izin verir. İslâm, insanı, Allah'ın kulluğundan uzaklaştıran bütün bağları kırar, onları sadece "Allah'ın ipine" sarılmaya davet eder.

Müşahadeler göstermektedir ki, "iptidaî insan gurupları" cemiyetin esaretinde kıvranan bir şuur taşımaktadır. "Objektif mantık döneminde insan, eşyanın bağlan ile düğümlemiş bir ağ içinde, üç boyutlu ve sınırlı bir düşünce dünyasına hapsedilmiş" "Sübjektif dönemde" ise ferdin şuurunu, mahbeslerden kaçmak için "yol" aramakta ve bir çıkış kapısı bulmak ümidi ile "kendi üzerine kapanmakta"dır. Bununla bitlikte, insan, esefle idrak etmektedir ki, bütün bu çırpınışları beyhûdedir. Çünkü, insanoğlu, mantığını, cemiyete de bağlasa, eşyanın münasebetleri ile de dizginlese kendi üstüne de kapansa asla kendini "hür" hissedememektedir.

Bütün bunlarla birlikte belirtmek gerekir ki, insan şuurunun kendi üzerine kapanması ve "hürriyete giden yolu kendinde araması", mânâsız bir tavır da değildir. Gerçekten de insan, bu tavrı ile sınırlı ve üç boyutlu dünyada yaşamakta olduğunu, madde dünyasının katı veya ihtimali bir determinizmin esaretinde bulunduğunu, tabiatın getirdiği "kayıtların", cemiyetin koyduğu "normlardan" daha şiddetli görüldüğünü idrak ettikten sonra, kendi sübjektif dünyasına çekilmekten başka ne yapabiliirdi? Ancak, insan, bu noktada da, "kendinin kendine yetmediğini" esefle görmekte, "kendi beninin" ötesinde başka bir "ben" hissedebilmektedir.

ÇAĞIMIZIN BİRKAÇ PUTU

İnsanın idraki, şuur ve zekâsı gelişmek için belli bir tabiat ve cemiyet çevresine muhtaçtır. Gerçi insan, potansiyel olarak üstün bir ruhî yapıya doğuştan sahiptir. Ancak o, bu niteliğini ortaya koymak için hem bir cemiyet içinde yaşamaya, hem de tabiatın istifade etmeye mecburdur.

Bütün bunlarla birlikte, belli bir seviyeden sonra, cemiyet de, tabiat da insan idrakini âdeta "esir" alır ve hapseder. İnsanoğlunun gerek cemiyetin "koyduğu normları" gerek "tabiatın çizdiği sınırları" aşması ise tamamen bir "dehâ" meselesidir.

Belli başlı sosyologlar (E. Durkheim, L. Bruhl, F. Tönnies gibileri), "ilkel cemiyetlerde", insan ferdinin âdeta "sürünün içinde" kaybolduğunu; bu gibi cemiyetlerin, "şahsiyetlerin doğmasına" fırsat vermediklerini; düşünme ve muhakeme etmenin bile "kollektif bir mantığa" dayandığını; "ilkel düşüncenin" tamamı ile "ortaklık kanunu" içinde cereyan ettiğini söylemişlerdir. Bu ilim adamlarının tesbitleri, ne dereceye kadar doğrudur. Bunun münakaşası bize düşmez. Bununla birlikte kesin olarak görmekteyiz ki, cemiyetler, hangi seviyede bulunurlarsa bulunsunlar, kendi "normlarını" fertlere kabul ettirmek, onları kendileri gibi düşündürmek, inandırmak ve hareket ettirmek istemektedirler. Cemiyetlerin, bu tavrının, şu veya bu tarzda faydalı olduğu da belki savunulabilir. Ancak, müşahadeler göstermektedir ki, gittikçe cemiyetler, bu "baskıcı" güçlerini kaybetmektedirler ve fertler "hürriyet" çığlıkları basarak birer "şahsiyet" olduklarını isbat etmeye çalışmaktadırlar.

İster memnun olun, ister olmayın, son üç asırdan beri, cemiyetler, hızla çözülmekte, cemiyete "kafa tutanlar" çoğalmakta, ferdin cemiyete "isyanı" güçlenmektedir. Biz, iddia ediyoruz ki, çağımızın gerçek akımı "individualizm" (ferdiyetçilik)dir. "Toplumcu akımlar", bu gidişe reaksiyon (tepki) olarak

doğmuş bulunmaktadırlar. Yani "şahsiyetler", bütün güçleri ile "cemiyet putunu" yıkmaya çalışırken, cemiyetler de kendi nefsinin putlaştırmaya yönelen "trajik adamı" dizginlemek istemektedirler. Hegel'in deyimi ile "objektif ruh olan cemiyet" ile "sübjektif ruh olan ferdi" kavgası, bütün şiddeti ile "belli bir diyalektik" içinde devam etmektedir. "Tarihi idealizm", bu "tez" ve "antitezin" çatışmasından, bütün bunları aşan bir "sentez" olarak "devletin doğduğunu" da iddia eder. Esefle belirtelim ki, şimdi kavga, bu üç kuvvet arasında cereyan etmektedir. Yani, bir taraftan cemiyet, kendi "putunu" dikip kendine mensup fertleri "itaate" davet ederken, bir taraftan Nietzsche'nin "trajik adamı" kendi "egosunu tanrılaşın inak" istemektedir. Öte yandan, bu çatışmayı durdurmak ve dengelemek için var olduğunu iddia eden devlet de şu veya bu diktatörün şahsında kendi "otoritesini putlaştırmaktadır".

Evet, şu anda, beşeriyete kan kusturan, insan idrakini esir almak isteyen "üç put" vardır. Bunlar "cemiyet", "fert" ve "devlet" adına dikilmiş putlardır. Bunlardan birincisini "komünizm", ikincisini "liberalizm", üçüncüsünü de "faşizm" dikmiştir.

Şimdi komünizm, bütün fertleri "cemiyet putuna" tapınmaya davet ederken, liberalizm, ferdi egoizmin kaprislerine "hürriyet" adını vermekte, artık "tanrı yok, tanrı Diyonuzus benim!" diye çığlıklar atan "asi gençliği" alkışlamaktadır. Bubun bunlar olurken faşizm de kendi kurduğu "devleti tanrılaştırmak" üzere kan dökücü "şeflerin heykellerini putlaştırmak" istemektedir.

Ne gariptir, insanlar, her asırda, Allah'tan başka tanrılar eden zalimlerin pençesinde inlemektedirler. Tarih, isbat etmektedir ki, şanlı peygamberler, bütün hayatları boyunca bu "sahte mabutları" yıkmak üzere savaşmışlardır. Gerçekten de onlar, "Allah'tan başka ilâh yoktur" derken ne kadar haklı imişler İnsan, gelişmek için, hem bir "cemiyet çevresine", hem de bir "tabiat çevresine" muhtaçtır. Bununla birlikte, görülmüştür ki, belli bir merhaleden sonra, bu her "iki çevre", insanın gelişmesini frenlemeye çalışan birer güç haline dönüşmektedir.

"Cemiyet" binlerce yıllık tecrübesini, alışkanlıklarını, inançlarını ve muhakeme tarzını, içinde doğup büyüyen fertlere aktardıktan sonra, onların, bu "sosyal değerleri ve normları" tenkid etmesine pek tahammül edememektedir. Bir bakıma cemiyet kendine mensup fertlerden "mutlak bir itaat" beklemektedir. Fertlerin, "normlar" karşısında duyduğu "şüphelere, tereddütlere" tahammül edememektedir.

Öyle anlaşılıyor ki, cemiyet, fertleri, kendi normları ile kısıvrak bağlamak ve kendi içtimaî yapısı içinde eritmek isterken, onlar, belli bir seviyeden sonra "şiddetle direnmektedirler". Yanılmıyorsam, bütün cemiyetler "muhafazakârdırlar" ve galiba "inkılâb" kavramı, ferdî dehâyı temsil etmektedir. Nitekim, tarihin en büyük inkılâbcısı olan Şanlı Peygamberimiz, putperest Arap cemiyetini, bu alçaltıcı inanç sisteminden kurtarmak için mücadele verirken, onlar: "Biz atalarımızın dininden ayrılmayız" diyorlardı. Bakınız, bu konu, yüce ve mukaddes kitabımız Kuran-ı Kerim'de nasıl anlatılıyor: "Onlara: Allah'ın indirdiğine ve Peygambere gelin, denildiği zaman, atalarımızı, üstünde bulunduğumuz şeyler bize yeter dediler. Ya ataları, hiçbir şey bilmiyorlar ve doğru yola gitmiyorlar idiyse". (Bkz. El-Maide Sûresi, âyet: 104).

Bu kadarlık, bir açıklama da göstermektedir ki, "İçtimaî çevre", insanın gelişmesi için zarurî bir vasat olmakla birlikte belli bir seviyeden sonra, yetersiz kalmakta, hatta, fertlere alternatif tanımadığı zaman da zararlı olmaktadır. Gerçekten de ferdî dehânın doğuşunu engelleyen hür düşünme ve araştırma imkânlarını ortadan kaldıran bir cemiyet baskısı, hiç de sevimli bir şey değildir. Durum, aşağı yukarı, "tabiat çevresi" için de doğrudur. Bildiğiniz gibi, tabiat, insan eliyle meydana gelmemiş coğrafya faktörleri ve kozmik varlıkların bütünü demektir. Etrafımızı çevreleyen canlı

cansız bütün varlıklar ve bunların arasında mevcut olan münasebetler, hep tabiata dâhildir. Öte yandan insanoğlu, tabiatın, bir parçası olarak tabiatın içinde yaşamaya, hayat kavgasını bu objektif âlemin verileri içinde tanzim etmeye mecburdur. İnsanoğlu, bu sebepten, tabiata aktif mânâda bir intibak zarureti ile karşı karşıya kalmıştır. Yani insan, tabiatı objektif olarak öğrenmek, objeler arasındaki münasebetleri kavramak, kanunlara bağlamak ve bu kanunlardan istifade ederek pratik hayat programları çıkarmak zorundadır. Kısaca, insan, tabiata yenik düşmemek ve onun boyunduruğunda ezilmemek için, onu tanımak ve onun dizginlerini eline geçirerek ona hükmetmek için çırpınmaktadır. İlim ve teknik, insanın bu gayretinin neticeleridir. Yani, insan ilim ve teknolojiyi kurarken, "tabiatın efendisi" olmak istemektedir.

Fakat, esefle müşahede ediyoruz ki, insanın bu çırpınışı da belli bir noktadan sonra, insanın aleyhine neticeler vermeye başlamıştır. İnsan, "objektif hakikati" yakalamak için oyalanırken, insanı insan yapan kendi hakikatim, "sübjektif hakikati" ihmal etmeye başlamış; insan âdeta unutulmuştur. Bizzat insan, "insan efsanesini yıkmak" üzere harekete geçmiş bizi Allah'a götüren "Mutlak hakikat kapısı" kapatılmaya çalışılmıştır. "Objektif hakikati" ayaklar altına alarak, sıra ile "sübjektif hakikatim" ortaya koyarak "Mutlak hakikâte" doğru tırmanması gereken insanoğlu, kendi kendisi için yeni bir esaret kapısı açmıştır. Şimdi "çağdaş insan", aklını, zekâsını, şuurunu ve ruhunu, "materyalizmin mahbesine" tıkmış bulunmaktadır. Oysa "hür insan" cemiyetin de, tabiatın da dar kalıplarını kırmalıdır.

HAKİKATİ KOŞTURAN İNSAN

Objektif bilgilerimiz, eşyanın ve müşahhas kıpırdanışların, olduğu gibi tesbitinden meydana gelmiştir. Burada önemli olan, "insanın mânâları" değil, "eşyanın bünyesinde saklı olan mânâdır." "Objektifleşmede", esas olan eşyanın rengine bürünmektir. Bunun için, bilgilerimize "benliğimizi" katmak yerine, bilgilerimizden "benliğimizin" izlerini silmek gerekmektedir. Bu, bilgilerimizi "insanîleştirmek" yerine "eşyalaştırmak" demektir.

Oysa, tam ve mutlak mânâsı ile "objektiflik", insan için mümkün değildir. Hayat ve tekâmül, "sübjektiflik" ile akraba gibidir. İnsan, canlılar arasında en mütekâmil ise, "hayat hamlesi" başarıya ulaştıkça, sübjektifleşme kaabiliyeti artıyor demektir. Gerçekten de insan, en çok sübjektifleşebilen canlıdır. Üstelik, bu onun kusuru değil, kültür ve medeniyette üstün hamlelere vesile olan yönüdür. İnsan, bakarken belki objektif olabilir, fakat o, görürken, mutlaka sübjektiftir. Çünkü, görmek, mânâlandırmak demektir. Mutlak mânâda objektiflikte, bilginin farkına varmak mümkün olmaz. Nitekim, "objeler" birer "bilgi yükü" taşıdıkları halde, bu yüklerinin şuuruna sahip değillerdir. Eşya dünyası, kendinde yazılı olanlardan habersiz birer "mesaj" durumundadırlar. İnsanlar, bu "mesajları" mânâlandırırken eşyanın taşıdığı "bilgi yükünü" insan idrakine göre "tercüme" etmektedirler. Bu, bilginin eşyadan koparılıp insanlaştırılması demektir. Yine bu, obje dünyası karşısında, insanın kendi sübjektifliğini ortaya koyması demektir.

İlim için, "objektivite"nin değerini, elbette kabul ederiz. Ama, insanın üstün bir niteliği olarak "sübjektif yapısının" inkâr edilmesine razı olamayız. İnsanın kültür ve medeniyetinden "sübjektif değerleri" çıkarıp atarsanız geriye ne kalır? Unutmamak gerekir ki, hiçbir canlı, insan kadar, sübjektifleşmemektedir. İnsan, bilgi edinirken, kademe kademe bir sübjektifleşme vetiresine girer. Yani, bilgi, bizim eşyaya verdiğimiz mânâ ile eşyanın bu mânâyâ uygun düşmesi gibi, iki yönlü bir faaliyet ise, bilgide hem "sübjenin" hem de "objenin" rengi varsa, artık saf ve mutlak mânâda objektif bilgi değil, "izafi" (relative) bir bilgi var demektir. Bizim objektif sandığımız, bilgilerimizde bile, bizim belirli şartlarda denenmiş ve tekrarlanmış sübjektif bir yönümüz vardır. Biz, laboratuvara bile,

yalnız olayları ve eşyayı getirmeyiz, o olay ve eşya ile ilgili olarak kendimizi de getiririz. İnsanın idraki ve zekâsı, "objeler dünyası" ile "sübjektif varlığımız" arasında mekik dokumaktadır. Zekânın "objektif âleme" yönelmesi ile eşyanın sırlarını çözmekte, maddî mânâda ilim ve tekniği kurmaktayız. Tıpkı bunun gibi, zekâ ve şuurumuzun bizzat kendi üzerine kapanması ile de insana ait sırları öğrenmekte, manevî ve estetik hayatın sırlarına ulaşmaktayız. Unutmamak gerekir ki, hayatın kendi kendini idrak etmesi, büyük bir sevinç kaynağı olmakta, estetiğin ve mistiğin zemini açılmaktadır.

Bununla birlikte itiraf etmek gerekir ki, "objektif hakikat" itibarîdir ve "sübjektif hakikat hissi"dir. Bunlar, beşeriyeti, tatmin etmekten hayli uzak kalmaktadırlar. Bunlar, adetâ, "Mutlak Hakikati" idrakimden gizleyen birer sis perdesi durumundadırlar. Bu sebepten "objeleri" aşmak ve kendi "sübjektif" perdemi yırtmak istiyorum. Bunların "ötesinde" duran "Mutlak Hakikati" öğrenmek istiyorum. Beni bilgili olmaya zorlayan bir "HAKİKATİ", bölünmez bir bütünlük içinde ele geçilemeyecek miyim? Ruhumun bu koşusu, hiç bitmeyecek mi? Bu hasret dinmeyecek mi?

İNSAN, PUTLARI KIRA KIRA ALLAH'A YOL BULUR

Evet, her millet gibi, bizim de bir "sözlüğümüz" var, biz de kelimelerle konuşuyor ve kavramlarla düşünüyoruz. Biz de diğer insanlar gibi, kendi dilimizle "güzel", "doğru", "iyi", "Tanrı" diyoruz. Bunlar, mânâ ve kavram olarak bütün insanlarca ortaktır. Çünkü, her milletin sözlüğünde bunlar vardır. Ancak, hemen belirtelim ki, bütün insanlar, aynı "güzele", aynı "iyiye", aynı "doğruya" ve aynı "Tanrı fikrine" sahip olamamaktadırlar. Bunun pek çok sebebi var. Bunun üzerinde durmayacağım. Hatta, şunu unutmamalıdır ki, bir fert bile -bütün hayatı boyunca aynı "güzel", aynı "doğru", aynı "iyi" kavramlarına sahip olmadığı gibi, "Tanrı fikri" bakımından da sürekli bir değişme içindedir. Yani, sahip olduğumuz her mânâ, her an değişik bir kılık ve kadro içinde belirir. Şuurumuzla birlikte şuurumuzun muhtevası da her an yenilenir, durur.

Kendimi bildim bileli, organizmam gibi, ruhumun da, şuurumun da, sahip olduğum kavramların da yenilenip durduğunu müşahede etmekteyim. İtiraf edeyim ki, bütün kavramlarım gibi, sahip olduğum güzellik, doğruluk, iyilik anlayışım da sürekli olarak değişiyor. Yine itiraf etmeliyim ki, kafamda ve vicdanımda "Tanrı kavramı" da hızla değişmektedir. Ben de, her an "eski bir tanrı fikri" yıkılıp "yeni bir tanrı fikri" gelişmektedir. Daha açık konuşayım, zihnimde belki binlerce "putun" enkazı var: şimdi bile onları temizlemekle meşgulüm. İmam-ı Rabbani Hazretlerinin buyurdıkları gibi, "Tanrı olarak aklıma ve hayalime gelen bütün tasavvurları kırıp atmak" için çırpınıp duruyorum.

Bu vetire, yalnız "Tanrı kavramı" etrafında dönmüyor. Hakikat bildiğim, güzel dediğim, iyi diye, bağrıma bastığım nice değerlerim, bugün eskimiş bulunuyor. Şunu kesin olarak görüyorum ki, bende her an, eski bir "tanrı fikri" yıkılıp "yeni bir tanrı fikri", eski bir "hakikat" yıkılıp yeni bir hakikat, eski bir "iyi" yıkılıp yeni bir iyi, eski bir "güzel" yıkılıp yeni bir güzel, eski bir "madde" fikri yıkılıp yeni bir madde, eski bir "mekân" fikri yıkılıp, yeni bir mekân, eski bir "zaman" fikri yıkılıp yeni zaman fikri gelişmektedir. Velhasıl, ne kadar mânâ ve kavrama sahipsem, her an eskisi yıkılmakta, yenisi kurulmaktadır ve böylece ben de yaşadığımı, ezeli ve ebedi bir araştırma içinde bulunduğumu idrak etmek fırsatını bulmaktayım.

insanlar, bir bakıma güzeli, doğruyu, iyiyi ve Allah'ı aramak zorundadırlar. Bu, insanın tabiatı olmuş. İnsan, bundan vazgeçemiyor. Hiç şüphe etmiyorum ki, insanlar, iyiyi, güzeli, doğruyu niçin ve neden arıyorlarsa Allah'ı da onun için arıyorlardır. Renk renk, kavim kavim, bütün insanlığı inceleyiniz. Durum budur.

Durum, fert fert bizim için de aynıdır. Biz, çocuk yaşta iken, ister istemez, bizim de kafamızda ve gönlümüzde "bir tanrı kavramı" teşekkül etmeye başlar. Fakat zaman içinde anlarız ki, bu kavram bizim cılız idrakimizle ve tasavvurlarımızla fazla bulaşmıştır ve ulaştığımız yeni merhalede, gönül ve kafamıza yetmemektedir. Onu, istemeye istemeye ve acı duyarak kırıp atarız. Belki de bir çoklarımız, Şanlı Peygamberimiz Hazret-i Muhammed tarafından "Allah'tan başka ilâh yoktur" denilerek kırılan "putlar" karşısında ıstırap duyan birer putperest Arap gibi acı duyarız. "Tanrısız kaldığını sanan putperest Arap", kaba, hantal ve yanlış bir tanrı kavramından kurtulduğunu nerden bilecekti. Onun, bu şuura ulaşması için, bir müddetin geçmesi gerekecekti.

Şimdi, sen, "ben, eskiden Tanrı'ya inanırdım, şimdi, onun kafamda ve gönlümde yıkıldığını görmekteyim" diyen genç, bilmem, kırılması gereken bir "puttan" kurtulduğunu ve Mutlak Varlık olan Allah'a doğru, bir adım attığını görebilecek misin? Çünkü, insan idraki, putları kıra kıra Allah'a doğru akar. İslam budur.

İNSAN, BUNALIMLI BİR CANLIDIR

İnsanı, diğer canlılardan ayıran pek çok fark vardır. İlim ve fikir adamları, bu konuda çok şey yazmış ve söylemişlerdir. Bunları, burada saymaya imkân ve gerek yoktur. Bütün bunlara ek olarak biz, "bunalımlı bir canlı olarak insan" konusu üzerinde, düşüncelerimizi kısaca açıklamayı uygun buluyoruz.

Bunalım, sıkıntı (angoise) demektir. "İnşirah" (ferahlama) kavramının zıddıdır. Beşer tarihini inceleyiniz, fert ve cemiyet olarak insanlık, hep "bunalım"dan şikâyet etmiştir ve "ferahlamamanın" yolunu aramıştır. O, karnı tok ve sırtı pek iken de böyledir. Yani, "bunalım" ve "insan" daima birlikte olmuşlardır.

İslâm mutasavvıfları, insanın bu sıkıntısını "ten kafesine" sığmayan ve sonsuzluğa açılmak isteyen bir ruhun özlemleri ile açıklamışlardır. Gerçekten de insandan başka bütün canlılar, kendilerine yettikleri halde, insanın organizması insana yetmemektedir. Yine, bütün canlılar, tabiî çevreleri ile yetindikleri halde, insan bununla yetinmemekte, kendine yepyeni bir çevre hazırlamaya çalışmaktadır.

Tabiatla yetinmeyen insan kültüre, vahşetle yetinmeyen insan medeniyete, madde ile yetinmeyen insan fikre, yaratıkla yetinmeyen insan Yaradan'a ulaşmaya çalışmakta ve dünyasını ilim, sanat, ahlâk ve din üzerine oturtmaktadır. Bu, bir marazı tepki değil, insanı insan yapan davranıştır. Bizce, marazî tepki, insanın bu gelişmesine engel olmak veya insanın bu davranışını yadırgamaktır.

İnsanın, kendi organizmasını, bir "ten kafesi" ve içinde yaşadığı "sınırlı dünyayı" bir mahbes gibi görmesi, tabiatı icabıdır. İnsanın ruhu, "sonsuzluğa" ve "ölümsüzlüğe" vurgundur. Onun ruhuna cevap vermezseniz bunalır, büyük "sıkıntıya" düşer ve huzursuz olur. Sonsuzluğa ve ölümsüzlüğe, kısaca Allah'a yol bulamayan insan, kendini zindanda hisseder. Nitekim, çağdaş psikanalistler ve psikiyatristler, isbat etmişlerdir ki, insan Allah'tan uzaklaştıkça ve "mistik tecrübeye" yabancılaştıkça daha fazla bunalmaktadır.

Bazıları, insanı "başıboş bırakmayı" hürriyet sanmışlardır. Yine, onlar, sanmışlardır ki, insan "başıboş" olursa, "İçtimaî sansürden" kurtuluş ve bu suretle "sıkıntı"dan ve "bunalım"dan sıyrılır çıkar. Oysa, tecrübeler, aksini isbatlamıştır. Bugün, bu yola başvuran ülkelerin çocukları, daha fazla bunalıma düşmüş, daha fazla akli ve ruh sağlığı kaybetmiş ve sefil düşmüştür. Yüce ve şanlı kitabımız, insanın bu dramını, ondört asır önce, şöylece özetlemiştir: "İnsan, kendini başıboş bırakılacak mı zanneder?" (Bkz. Kur'an-ı Kerim, Kıyamet Sûresi, âyet: 36).

Ne gariptir ki, insan "dünyaperest" oldukça daha fazla bunalıma düşmektedir. İhtirasları büyümekte,

madde karşısında duyumsuzluğu artmakta, deniz suyu içerek susuzluğunu gidermek isteyen kimseye dönmektedir. Neticede bu hırs, onu tüketmektedir. Oysa, kendini ilme, sanata ve dine adayan "fikir ve gönül adamlarının" huzur ve mutluluğu, insanı güçlendirmekte ve yüceltmektedir. Gerçi, biz de insanın tabiatı ile "bunalımlı" olduğunu kabul ederiz. Nitekim, şanlı kitabımız Kuran-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Biz, insanı, muhakkak bir sıkıntı içinde yarattık." (El-Beled Sûresi, âyet: 4). Lâkin, yine biliriz ki, insan, ruhî özelemlerinden uzaklaştıkça bu "bunalımı" ve "sıkıntısı" artar. Bu sebepten, gerçekten insanlığı, sıkıntıdan kurtarmak istiyorsanız, onun "maddî ihtiyaçları" kadar "manevî ihtiyaçlarına" da önem veriniz. İnsana bir lokma ekmek vererek onun ruhunu esir almayınız. İnsanın, ekmek ve su kadar, Allah'a da muhtaç olduğunu unutmayınız. Şanlı peygamberler dizisinin çilesini anlayınız; onlar, insanlığı "avutmak" ve "kandırmak" için değil, gerçekten mutlu etmek ve yüceltmek için geldiler ve bunun için ıstırap çektiler. Onlara salât ve selâm olsun.

İNSAN, HALİNDEN MEMNUN DEĞİL...

Objektif müşahedelerimize göre, insandan başka, bütün canlılar, "statülerine" razıdırlar. Onlar, kendilerine verilenle yetinmiyorlar. Bütün tezahürleri ile bitkilere ve hayvanlara bakınız; yüz binlerce yıldan beri, hep belli bir "statü" içinde "monoton" bir yaşama tarzı tutturmuşlar, zaman ve mekânın şartları içinde, belli belirsiz nüanslarla tekrarlayıp duruyorlar.

Ne solucanlar, "duyu organlarının" eksikliğinden; ne kaplumbağalar, bir saatte ulaştıkları "hızdan", ne, sürüngenler "uçamadıklarından" şikâyet ediyorlar. Diğer canlılar da öyle, olar da "statülerine" eyvallah diyorlar.

Yalnız insandır ki, halinden memnun ve "statüsünden" razı değil... Yalnız insandır ki, hem kendini, hem içinde yaşadığı dünyayı, "yetersiz", "eksik" ve "kusurlu" bulmakta ve bütün gücü ile bir taraftan kendini, diğer taraftan içinde yaşadığı dünyayı "mükemmelleştirmeye", "tamamlamaya" ve "düzeltmeye" çalışmaktadır.

Her şeyden önce insan, kendi "organizmasının" kendine yetmediğini hayretle görmektedir. İnsan, gözlerinin sınırlı imkânları ile yetinmemekte; onu, tamamlayarak fezanın derinliklerine dalmak, sonsuzlukların keşfine çıkmak istemekte; kulaklarının sınırlarını kırarak "mikrokozmu" ve "makrokozmu" dinlemek istemekte; sonsuzluklardan "ses almak" dilemektedir. Tıpkı bunlar gibi, saatte 5 km. olan adali hızını gülünç bulmakta, önce rüzgârlarla yarışa çıkmakta, sonra "ses duvarını" aşmayı başarmakta ve şimdi de "ışık hızını" özlemektedir.

Velhasıl, insan, sınırlı yaratılmış ve fakat "sonsuz" vurgundur; yaratıktır ve fakat "Yaradan'a" vurgundur. İçinde organizmasını aşan muhteşem bir potansiyel var... Şanlı Peygamberimizin buyurdıkları gibi, "Allah, yerlere ve göklere sığmaz" da yalnız "insanın gönlüne" oturup taht kurabilir. Gerçekten de insan, maddesi ile pek önemsiz olabilir, lâkin taşıdığı "ruhu" ile pek muhteşemdir. İşte, materyalist, kim bilir hangi kompleksle, insanın bu yapısını inkâr ve ihmal ederek, onu "madde" ile yetinmeye, "herşeyi maddenin dönüşümleri" olarak yorumlamaya, "mücerrete" ve "sonsuzluğa" olan eğilimlerini "marazı tepkiler" olarak değerlendirmeye zorlamaktadır. İnsanın "sübjektif yapısı" üzerinden bir kezzap gibi geçerek ve onu, Allah'sız bir ateş ve buhar dünyası içine "yetenekli bir hayvan" olarak hapsederek, "karın tokluğuna" çalıştırmak istemektedir.

İnsanın "yüceliğini" kavramayan, "insan efsanesini yıkacağız" çığlıkları ile onun ruhuna, özelemlerine ve Allah'ına saldıran materyalist, gerçekten hasta olmalıdır. İnsanı tanımak demek, insanın gerçeğini kavramak demektir. İnsanın gerçeği ise objektif ve sübjektif bütün tezahürleri ile ortadadır. Onun

hayatının bir yarısını kabul edip, diğerk yarısını inkâr etmek, bir nevi "insandan kaçmak" tır. Unutmamak gerekir ki, laboratuvarları da, sanat galerilerini de, mabetleri de kuran insandır. İnsan, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik yönleri ile bir bütündür. O, maddeye bile, hem bir ilim adamı, hem bir sanatkâr, hem bir dindar gibi bakar. Bir "gül", bizim için bazan bir laboratuvar malzemesidir, bazan sanatımıza ilhâm veren bir duygu ve heyecan kaynağıdır, bazan varlığımızı ürperten bir "ilâhî mesaj"dır. Bütün bunlar, birer İnsanî gerçektir. İnkâr edilmeleri, insanın inkârı mânâsına gelir. Belki kâinata ve tabiata bu gözle bakan tek canlı insandır. İnsanın böyle bir yalnızlığı varsa bunu yadırgamamak gerekir. Çünkü, insan budur. Üstelik, o, bu haliyle güzeldir ve bu haliyle yücelmenin sırrını çözmüştür. Bu sebepten olacak, yüce dinimiz İslâmiyet, insanı, "en şerefli varlık" ve "en güzel surette yaratılan varlık" olarak tasvir eder. Gerçekten, İslâm, insanın kadrini bilmek demektir.

BOŞLUKTAN KURTULMAK İHTİYACI...

İnsan, kültür ve medeniyetini, "kendini tamamlamak" ve "çevresini düzenleyip ıslâh etmek" ihtiyacı ile kurdu. Bütün canlılar, "kendileri" ile ve "çevreleri" ile yetindikleri halde, insan, bu tavrı göstermedi. O, kendinin eksikliğinin ve dünyasının yetersizliğinin şuuruna varan tek canlı olarak gözüküyor.

Sanki, bütün canlılar, bu dünyanın "malı"dır da, insan, buraya düşmüş bir "yabancı" gibidir, insanın ruhu, sınırlı imkânlarla donatılmış organizmasını, bir "kafes" gibi; sudan, toprakları, ateş ve havadan kurulmuş dünyasını, bir "mahbes" gibi hissetmekte ve yadırgamaktadır. Bu sebepten "sıkılmaktadır" ve "bunalmaktadır."

Nitekim, şanlı peygamberler dizisi ve büyük "mukaddes kitaplar" (Tevrat, İncil ve Kuran-ı Kerim), insanın başka bir dünyadan -Cennet'ten yeryüzüne indirildiğini haber veriyorlar. Zaten, insanoğlu da "belirli bir vakte kadar", bu dünyada "misafir" olarak kalacağını idrak etmektedir.

Varlık âlemine, bir "ebediyet tavrı" ile bırakılan insanoğlu, bu "ölümlü dünyada" bile "hiç ölmeyecekmiş gibi" çalışarak" mutluluk aramaktadır. Bu tavır, onun sıkıntılarını kısmen de olsa azaltmaktadır. Gerçekten de bu dünyada "boş kalmak", felâlettir. İnsanoğlu, çalışmak ve yorulmak sureti ile sıkıntılarını hafifletmektedir. Bu sebepten olacak, şanlı Kitabımız'da şöyle buyrulur: "O halde, boş kaldın mı hemen yorul". (Bkz. *Kıır'an-1 Kerim, El-İnşirah Sûresi, âyet: 7*).

Zaten, insan, "boş" durmamaktadır. O, gözleri açık olduğu müddetçe, müsbet veya menfi bir "iş" halindedir. Güzel-çirkin, iyi-kötü, doğru-yanlış, helâl-haram olsun bir aktivite içinde olmak zorundadır. Aksi halde çıldırır. Yani, "boşluk" insanı, yutar. Ancak, "boş zamanı", "boş işlerle" doldurmak da çıkar yol değil...

İnsan "çatışmalı" bir canlıdır ve dolayısı ile "iradesi çatalladır. O, birbirine zıd "iki dünya" arasında sallanır durur. Onun iradesini, "cezbeden" ve "çelen" iki dünya var... Birincisi güzeli, iyiyi, doğruyu, helali, ikincisi de bunların zıdlarını temsil eder. İnsanlık, bütün tarihi boyunca, kültür ve medeniyetini birincileri üzerine kurmak istemiş ve fakat kendini, "istemediği dünyanın" kirlerinden de bir türlü koruyamamıştır.

Ne olursa olsun, "boşluktan kurtulmak" yerine, insanlar, gerçekten doğruya, güzele, iyiyeye ve helâle muhtaçtırlar. Bu sebepten evinde, tarlasında, iş yerinde, fabrikada, laboratuvarında, atelyelerde ve mabetlerde insanın yücelmesi için çırpınan insanlar, mutluluğun yolunu buldukları halde, aksine miskin ve tembel kimselerle, işsizliği tercih eden serseriler ve vaktini kumarhanelerde, meyhanelerde boş eğlence yerlerinde tüketenler, kendilerini bir türlü, "sıkıntı"dan kurtaramazlar. İnsanın, elbette, dinlemeye ihtiyacı vardır. Uyku saatleri dışında insan, boş zamanlarını, faaliyet değiştirerek dinlenmeye ayırmalıdır. İlimle, sanatla ve dinle hayatını zenginleştirmelidir. Bu dünyayı, sadece "ekmek kavgası" verilen bir saha halinde tutmak, hayatı, sürekli olarak "gerilme ritmi" içinde mütalâa etmek demektir ki, hem beden, hem ruh sağlığı için büyük bir felâket olur. İnsan, hayatın "gevşeme ritmi" içinde ilim, sanat ve din ile "soluk almalıdır" ki, huzur ve mutluluk bulabilsin.

Kapitalist ve komünist dünyada, materyalizm, insanı, saatlerce "gerilme ritmi" içinde sömürmekte, daha sonra onları, "boşluğa bırakarak" alkolün, uyuşturucu maddelerin, yahut fuhuş ve serseriliğin girdabına itmektedir. Bu, çıkış yolu değildir. Materyalizm, insanı tüketmektedir, harap etmektedir. Çıkış yolunu İslâm göstermektedir: İnsanı, mutlu kılmak mı istiyorsunuz? O halde, din ile dünyanın dengesini kurunuz.

İNSANIN HIZA TUTKUNLUĞU

Dünyamız ve kâinatımız, bir "madde" ve "enerji" dengesi üzerine kurulmuş bulunmaktadır. İlâhî iradeye bağlı olarak madde enerjiye, enerji maddeye dönüşerek dinamizm doğmaktadır. Kapalı bir kap durumunda bulunan kâinatımız, şayet, ilâhî bir yaratma iradesinin soluğu ile her an yenilenip durmasa idi, zamanla âlem, "statik" ve "ölü" bir külçeye dönecekti.

İnsanoğlu, "ilâhî emaneti alarak Arz'a indirildikten sonra", sahip bulunduğu üstün ruhî kaabiliyetlerle bu "madde ve enerji dünyasını" yoğurmaya memur olduğunu idrak etti. "Madde", tabiatı itibari ile âtil (uyuşuk) bir varlıktı, onu harekete geçirmek ve yeniden biçimlendirmek için "enerjiye" ihtiyaç vardı.

İnsan, ilkönce, kendi bedenî ve zihnî güçlerini kullanarak maddeyi kıpırdatmaya çalıştı. Daha sonra, maddenin çözülüp toplanması ile hâsıl olan "tabiî enerji"den faydalanmanın yollarını aradı. Rüzgârın, suyun, güneşin enerjisinden istifade etti. Ateşin gücünü kullandı. Kendinden daha güçlü canlıları emrine aldı. Atın, sığırın, filin gücü ile iş gördü.

İnsanoğlu, zamanla öğrendi ki, tabiatta büyük güç ve enerji mevcut idi; lâkin, bütün bunlardan daha önemli bir güce, bizzat, kendisi sahipti. Bu, onda mevcut olan üstün "ruhî güç" idi. O, bu gücünü kullanarak devleşebilirdi. Nitekim, öyle yaptı. Bir taraftan yeni âletler, makinalar ve motorlar geliştirdi. Diğer yandan bunları hareket ettirecek güç kaynakları aradı.

İnsan, "ruhî güçlerini" kullandıkça, büyük merhaleler kat etti. Zamanla, kendi kas gücüne dayanan "medeniyetini", geliştirerek bugünkü seviyeye ulaştı. Yani, insanın enerjisinden hayvanların enerjisine oradan da tabiattaki enerjiyi kullanmaya geçildi. İnsanın yaptığı çarkları, insanlardan sonra, önce hayvanlar, sonra rüzgâr, su, ateş ve buhar döndürmeye başladı. Daha sonra, elektrik, petrol bulundu. Bunlarla, çarkların dönmesi hızlandı; teknolojik zaferler kazanıldı. İnsanoğlu, şimdi, bizzat kendi zekâsını kullanarak maddeyi didik didik ederek, atomlarını çözerek enerji elde etmenin ve bunu kullanmanın yolunu açtı ve bunu geliştirmenin peşindedir.

Her nedense, insanoğlu, sonsuzluk gibi, "hıza" da vurgundur. O, maddeyi daha hızlı harekete zorlamakla, çarkları daha hızlı döndürmekle bir şeyler bulacağını ümid ediyor. Sanki maddeden ruha geçişin sırrı, "hızın artmasında" imişçesine, bir türlü hıza duymamaktadır. Normal adımlarla saatte beş kilometre yol kaleden insan, önce koşmaya, sonra, bir atın sırtına atlayarak yol almaya başladı. Bu da yetmedi, su ve ateşi boğuşturarak "buhar" elde etti: onunla denizlerde ve demiryollarında hız aradı, o da yetmedi. Elektrik ve petrolün gücünü "motorlarda" birleştirdi: karada ve havada baş döndürücü bir hıza ulaştı. Bütün bunlar, insanın "hız tutkusuna" cevap vermiyordu. Önce, "ses duvarını" aştı, şimdi "ışık hızını" arıyor.

İnsanın, mekân içindeki bu çırpınışlarına rağmen, hâlâ, kendini "mahbes"te hissetmesini normal karşılamak gerekir; çünkü, onun gönlünde sonsuzluk yatmaktadır. Bir saat içinde binlerce mil mesafe yutan füzelere ve peyklere rağmen, insanoğlu, hâlâ küçücük dünyasının etrafında dolaşıp durmaktadır. Kehkeşanlar ve kâinatı dolduran galaksiler dururken, o, hâlâ "Güneş Sistemi" içinde bir nokta gibi duran dünyasında zıplayıp duruyor. Aldığı mesafe, özlediklerinin yanında bir "hiç" olarak kalıyor.

İnsan, ışık hızı ile seyahat edebilir mi bilmem? Buna organizma dayanır mı? Bilfarz, bütün bunlar, mümkün olsa bile, bilmem hangi yıldız, ancak, bilmem kaç milyon ışık yılında ulaşmak mümkündür. Ne yazık ki, insanın, bunun için zamanı yoktur. O halde, ışık hızı da yetersiz. İnsanı, sonsuzluğa götürecek başka bir yol ve kudret yok mu?

YALNIZ TASAVVUF,

SONUZLUĞUN YOLUNU AÇAR

İnsanın "sonsuzluğu özlemesi ve araması" normaldir. Çünkü, bu, onun tabiatıdır. İnsanın organizması, "sınırlı" yaratılmakla birlikte, ona Allah, kendi ruhundan "bir soluk" emanet etmiş bulunmaktadır. Bu sebepten "sınırlı" bir organizma içinde âdeta "sonsuzluk" hapsedilmiş gibidir.

Gerçekten de, insanın ruhu, sonsuzluğun kokusunu almış, o âlemden gelmiş ve o âlemin özlemi içindedir. Mutasavvıfların "gurbet" adını verdikleri, bu ayrılık duygusundan, insanın kendini kurtarması mümkün değildir.

Şu halde, insanın sınırlı bir vücuda sahip olmasına ve sınırlı imkânlar içinde bulunmasına rağmen sonsuzluğu araması normaldir. Garip olan şey, insanın, sonsuzluğu "sınırlı olanla" aramasıdır.

Mutasavvıflar, bunu da normal karşılarlar. Onlara göre, "eserde müessir aranabilir", bu bir başlangıçtır, lâkin, zamanla anlaşılır ki, "bulunmaz."

Gerçekten de mutasavvıf başlangıcın başlangıcında, "eserde müessiri" arar, buna "seyr-i afâkî" (objektif gezinme) denir. Bu dönemde, sanki görünen ve kıpırdanan her şey O'dur. Sanki, hiçbir şey "yoktur" da sadece "O" vardır. Her şeyde O'nun varlığı yankılanır, O'nun varlığı dile gelir. "Sınırlıda sonsuz", "ölümlüde ölümsüz", "çoklukta birlik", "yaratıkta Yaradan" parıldayıp durur. Bu, bir "sarhoşluk" (sekr) dönemidir. Bu, merhalede mutasavvıf: "lâ mevcude illallah" (Allah'tan başka bir şey yoktur) diye aşkla döner. Bu, "fena-fillalun aşkı"dır. O, bu aşk ile dopdoludur ve Hâlık'ı (Yaradanı) değil mahlûku (yaratıkları) inkâr etmek gibi bir "idrak hatası" içindedir. Büyük veli Muhyiddin-i Arabi, bu "başlangıç" noktasını "son" zannetti ve "sırrı" çözdüğünü sanarak, "Vahdet-i Vücut"tan söz etti.

Oysa, tasavvufun doruk noktalarında dolaşan büyük veli İmam-ı Rabbani Hazretleri, "Bu hal, başlangıçta olur. Vahdet-i vücut, bir aşk sarhoşluğudur, bir ruh halidir, enfusi (sübjektif) bir yorumlamadır. Bu hale, bu sebepten vahdet-i vücut değil, ancak vahdet-i şühud adı verilebilir" diyecekti.

"Sonsuzluğu", dışında bulamayan insan, ister istemez kendine yönelmeye başlayacaktır. Gerçekten de "sınırlı" yaratılmakla birlikte insanın içinde sonsuzluğa açılan bir "pencere" vardır. Nitekim, bu sonsuzluğu keşfeden, "dış gözümüz" değil, bu "iç gözümüz"dür. Bu sebepten İmam-ı Gazali, "insan dış gözü ile bakar ve fakat iç gözü ile görür" der. Mutasavvıf, insanın Allah'a giden yolu, "yerde" ve "gökte aramak" yerine, bir ben vardır, bende benden içeru" diyerek kendinde aramamı, "seyr-i enfüsi" (sübjektif gezinme) olarak adlandırır. Büyük mutasavvıflara göre, bu dahi "başlangıçta" bulunmak demektir. Bu noktada bulunan veli: "Enel Hak" çığıklığını basarken kendinden büsbütün geçmiştir (fânidir), o kendini ilâhlaştırmamakta, sadece mutlak ve sonsuz varlık olan Allah'ta tükenmektedir. Bu mertebede bulunan veli, kendine gelmeyi, "ben" demeyi "küfür" bilir. Kendini "Vahdette tüketen kişi" nasıl "ben" diyebilir, nasıl bu "ikiliğe" razı olabilir?

Oysa, insan, sonsuzluğu dışında ararken de, içinde ararken de yanılmaktadır. Çünkü, sonsuzluk ve tükenmezlik sadece mutlak varlık olan Allah'a aittir, Allah ise, "objektif" ve "sübjektif" bir varlık ve tezahür olmaktan çok uzaktır. Bütün bu varlıklar, O'ndandır ve fakat O değildir. İnsan, "seyr-i afâkî" ve "seyr-i mutlak"a muhtaçtır. Bu sırrı tam mânâsı ile çözmek "Mi'rac Mucizesi" ile Şanlı Peygamberimize nasip olmuştur. O'nun sünnetine uyarak yücelen pek çok veli de bu sırdan nasiplendiler. Bu nasiplilerden biri olan yüce veli İmam-ı Rabbani Hazretleri şöyle buyururlar: "Tasavvuf yolculuğundan maksat, ihlâs makamına varmaktır. Bunun için, enfüsi mabutlara tapınmaktan kurtulmak gerekir." (Mektubat 40. mektup).

Müşahedeler göstermektedir ki, cemiyet de, tabiat da "insanın mantığını" sınırlamakta ve onun "hürriyet özelemlerine" cevap vermemektedir. Bu durumdaki insan, ister istemez, hürriyeti, kendi "iç

dünyasında" aramaktadır.

Gerçekten de sadece insanın içinde, hürriyete, ebediyete, sonsuzluğa ve tükenmezliğe giden bir "yol" vardır. İnsanın dışındaki bütün yollar, "bu değerlere" kapalı gözükmektedir. Hürriyet, ebediyet, ölümsüzlük ve tükenmezlik kavramları, bizim idrakimize "dışardan" empoze edilmemiştir. Bunlar, H. Bergson'un deyimi ile, "doğrudan doğruya şuurun verileridir."

Nitekim, objektif verilerle düşündüğü zaman, insanoğlu, bütün âlemlerle birlikte, kendinin de "bir determinizmin demir pençesinde olduğunu" görmektedir. İnsan, iyice hissetmektedir ki, sadece kendi içinde hürriyete açılan bir kapı vardır ve Allah'a giden yol insanın içinden geçmektedir. Bu, insanın "esaret dünyası" ile "hürriyet âlemi" arasında bir geçit durumunda olduğunu gösterir. İnsan, "duyulan" ile "esaret dünyasına", pırıl pırıl bir iç aydınlık olan "şuuru" ile de "hürriyet âlemine" yönelmiş bulunduğunu sezebilmektedir.

İslâm'a göre, "iradesinde muhtar olan" yegâne varlık Allah'tır. Diğer varlıklar, sadece "sünnetullah" uyarlar. Canlılar içinde, sadece insan, "iradeli yaratılmıştır." İnsan ise "eşref-i mahlûkat" olarak bu "cûz'î iradesini", bu "yaratılmış iradesini" şuurla kullanarak Allah'a doğru, bir "Mi'rac" esprisi içinde tırmanmalıdır. Bunun için, İmam-ı Rabbanî Ahmed Farukî Hazretlerinin deyimi ile "afakî (objektif)" ve "enfûsî (sübjektif)" bütün "mâbutları" yıkmalı, "seyr-i mutlak" içinde "vuslat" aramalı ve "hürriyet nedir?" bunu anlamalıdır.

Mutasavvıflara göre, insan, "kendi benini", yaratıcı iradenin Sahib'inde "tüketmedikçe" hinleşmenin yolunu bulamaz. Nitekim, tasavvufun "ilk merhalesi" bütün "objektif âlemlerle birlikte", insan "kendi sübjektif varlığını" da "yok" bilmesidir. Fenâfillah, Allah'tan başka her varlığı "yok" bilir. Bu noktaya ulaşan insan artık "fenâfillah"tır ve onun gözünde, artık ne grubun değer hükümleri, ne objektif münasebetler, ne de "sübjektif ben" bir mânâ ifade eder. O Allah'tan başkasını göremez. O âdetâ, hürriyet okyanusuna düşmüş bir "damla" gibidir. "Kendine gelmeyi küfür" bilir, mesttir, aşk sarhoşudur.

İnsan, ancak "bekâbillah mertebesine" geldikten sonra, bu "sekr"den (bu aşk sarhoşluğundan) kurtulur. Yeniden, cemiyetin "normlarını" yahut "âlem-i esbabî" ve kendi "acizini" idrak etmeye başlar. Önce "kavs-ı uruc" ile yükselen, sonra "kavs-ı nüzul" ile geri dönen "veli", yüce peygamberlerin "dâvet ve tebliğ" konusundaki macerasını anlar ve bu sorumluluk şuuru içinde hareket eder. Ancak, bu merhaledeki "veli", insanın "esaret dünyasına atılmış bir hürriyet iradesi" olduğunu farkeder ve onun Allah'tan başka ilâhlar edinmesi karşısında büyük bir ıstırap duymaya başlar. Büyük bir şefkatle onu "ateşten korumak" için çırpınır.

Peygamberler ve veliler, tâ insanlığın ilk devirlerinden beri, insan dimağını, cemiyetlerin ve eşyanın köleliğinden kurtarıp ferdin "sübjektif varlığını" da aşarak ezeli, ebedî bir ve muhtar olan Allah'a yönelterek "hürleştirmeye" çalıştılar. Bugün dahi, bu peygamber tebliğlerini anlamakta güçlük çeken insanların sayısı, maalesef pek fazladır. Oysa, bugün cemiyete, tabiata, kendi nefsine, objektif ve sübjektif sahte mabutlara kölelik eden birçok insanoğlunun, bu peygamber tebliğlerine, hürleşmek için ne kadar çok ihtiyacı vardır.

İNSAN YARATILMANIN SORUMLULUĞU

Dünyamız'da kaç bin "tür" canlı, kaç yüz bin çeşit cansız varlık vardır? Kim bilir? Hele ucunu bucağını havsalamıza sığdıramadığımız kâinatın, bu konudaki durumu nedir? Bunu hiç bilmiyoruz.

Kâinat, "bir kitab-ı ekber" gibi idrakimize sunulmuş. Biz ancak ona, sahife, sahife yaklaşabiliyoruz. Bu sahifelerden biri de "dünyamız"...

"Toprak", "su", "ateş" ve "hava"dan, yahut yüzü aşkın "elementten" meydana gelen dünyamızda, tek hücrelisinden çok hücrelisine kadar yüzbinlerce "türden" bitki ve hayvan kıpırdanıp durmaktadır. Yüce Kitab'ımıza göre, bunlardan herbiri, bağrında ayrı bir mesaj taşıyan ve "zikrullah" ile dolu ve Yaradan'dan haber getiren birer "âyet" durumundadırlar. Yeter ki, âleme bakmasını bilelim. İslâm, "kitab-ı ekber" olan kâinata ve ondan bir sahife olan dünyaya ibretle ve tefekkürle bakmamızı ve orada saklı olan "sırlan" çözmemizi ister. Sanki bütün "yaratıklar" bilinmek için yaratılmış da Ademoğulları "bilmek" ile mükellef kılınmış...

Ademoğulu, bu dünyaya, sadece "yaşamaya" gelmemiş, "bilmenin" de sorumluluğunu yüklenmiş... Bu "emanete", o, lââyık görülmüş... "En güzel bir surette yaratılan insan", ilâhi iradeye uyarak "esmâ"yı öğrenmek, "mahluka bakarak Halik'i düşünmek", "Çamur dünyaya" basarak "Arş-ı A'lâya" yücelmeyi istemek, "Allah'tan başkasına boyun eğmemek" ve Allahın yeryüzündeki "halifesi" olmak zorunda bırakılmış...

Bütün "mevcudat", büyük bir teslimiyet içinde "irade-i külliyyeye" tabi olarak "iradesiz yaşama" statüsünü benimsediği halde. Ademoğulları, "şuur" ve "irade" sahibi kılınmıştır.

Böylece Hak ile Batılın, Doğru ile Yanlışın, İyi ile Kötünün, Güzel ile Çirkinin, Helâl ile Haramın tam ortasına konan Ademoğulları, tercihlerinden sorumlu tutulmuşlar. Artık, onlar belli bir yaştan sonra bütün ömürleri boyunca kendilerini daima "çatalı bir yol ağzında" bulacaklardır. "Şerrin cazibesi" ile boğuşarak "Hayrı" elde etmek "imtihanına" katılacaklardır.

Bütün insanlar, insanca yaşamak ve "insanın şerefini" korumak zorundadırlar. Lâkin, bazı insanların sorumluluğu, biraz daha fazladır. Şanlı Peygamberimiz: "Hepiniz çobansınız, hepiniz sürünüzden sorumlusunuz" diye buyurmuşlardır. Ancak, unutmamak gerekir ki, "sürü" büyüdükçe "sorumluluk" da büyümektedir. Hiç şüphesiz bir "hükümet başkanı" ve "devlet başkanı" arasındaki sorumluluk farkı inkâr edilemez. Kendini "birkaç kişinin mutluluğuna adanmış" kişi ile kendini "milyonlarca insanın mutluluğuna adanmış" kişilerin sorumluluk yükleri aynı ağırlıkta değildir. Namuslu bir devlet ve hükümet başkanı, istese de, istemese de milyonlarca insanın "vebâli" altına girdiğini tâ vicdanında duyar. Böyle bir kişi, milyonların içinden gelen her "çığığa" koşmak, her sese "kulak vermek" zorunda olduğunu bilir. O, daima mazlumlarla ve mağdurlarla beraberdir.

İslâm'da "devlet adamı", kendini Allah'a ve millete adanmış kimsedir. O, kendi ile ilgili hesapları olmayan bir "yaşayan şehid"tir. Şanlı Peygamberimiz: "En âdil devlet adamının dahi, ilâhi huzura kelepçeli getirileceğini, hesap verdikten sonra kelepçelerinin çözüleceğini" haber vermişlerdir. Adaletin büyük sembolü haline gelen büyük Halife Hz. Ömer, bütün hayatı boyunca, bu hadîsi hatırlayarak yaşamış ve kendinden sonra "halîfe" yapılmak istenen oğlu Abdullah ile ilgili Sahabî isteklerini bu sebepten kabul etmemiştir.

Büyük insan Hz. Ömer'de, "insan olmanın bütün sorumluluk idrakini" bulabilirsiniz. O, bu sorumluluğu, hakkı ile duyan ve yaşayan bir insan olmakla birlikte, bir gün şöyle demişti: "Sorumluluktan korkuyorum. Keşki insan yaratılmasa idim."

İNSANLIK, KİMİ ÖZLEDİĞİNİ BİR BİLSE!..

İnsanlığın içinde bulunduğu "ahvali" düşündüm de Şanlı Peygamberimi ve O'nun aziz kadrosunu özledim. Şu anda, hepimiz, O'na ne kadar muhtacız!

"Kara" ve "kızıl zulüm idareleri" altında inleyen, sömürülen, "sahte tanrılar" karşısında boyun eğen, "putlaştırılan" kanlı diktatörlerin hayalleri ile ürperen milyonlarca, hatta milyarlarca insanın halini düşündüm. Bütün bu zulüm idarelerini, bu "sahte tanrıları" yıkmak, asrımızda yontulan bütün putları kırmak ve insanlığı, bunların kanlı pençesinden kurtarmak gerektiğini gördüm. Fakat, güçsüzlüğüme esef ettim. Bütün bu işleri, muhteşem bir kadro kurarak başaran Sevgili Peygamberimi düşündüm. Ve şimdi, nurlu Medine topraklarında "örtüler altında" yatan o şanlı kurtarıcıyı özledim.

"Mazlumlan zalim" "mağdurları gaddar" ilân ederek mahkûm eden mahkemeleri devletin makam ve mevkilerini "yandaşlarına" birer arpalık tarzında dağıtan politikacıları, kendi tahakkümüne ve zümrevi menfaatlerine kapı açan "yazılı bir ihtiras belgesi" olmaktan öte bir değeri bulunmayan "ilkeleri", birer anayasa ve kanun biçiminde, tertip ve hilelerle "halka kabul ettiren" ve sonra mikrofonlara çıkararak "milli iradede" söz eden madrabazları ve bütün bunlara seyirci kalan "kuvvet ve kudret sahiplerin" gördüm...

Ve "emanetleri ehline vermezseniz kıyameti bekleyiniz", "bir saat adalet bin rekat nafile namazdan daha üstündür" diyen ve bunu yaşatan sevgili Peygamberimi özledim.

Ezilen, kahredilen, sömürülen milyonlarca dindaşımın ve kandaşımın dertleri ile dertlendiğim için beni kınayan, suçlu ilân eden ve tarihin gelmiş ve geçmiş en kanlı diktatörlerini birer "kurtarıcı" olarak ortaya koyan, mazlumların kan ve gözyaşlarını gizleyerek zâlimlere alkış tutan "basın ve yayın" organlarını ve bu durum karşısında susan "örgütleri" ve "bilim adamlarını" gördüm.

Ve "Haksızlık karşısında susan, dilsiz şeytandır", "Hak yolda akıtılan bir damla mürekkep, şehid kanından daha mübarektir" diye buyuran sevgili Peygamberimi özledim.

"Kâinatın efendisini" sevmeyi, Allah'ın Kitabını yüceltmeyi, tarihin kaydettiği, bütün zaman ve mekânların en büyük kurtarıcısı şanlı Peygamberi rehber edinmeyi "gericilik" sayan; ne idiği belirsiz "küçük adamları", propaganda ile şişirerek "sahte kahramanlar" yontan "çağdaş putperestleri" hüznle gördüm...

Ve bütün "sahte mabutları" yıkarak Allah'tan başka ilâh olmadığını ilân eden ve insanlığın şerefini kurtaran şanlı Peygamberimi özledim.

"Kara" ve "kızıl" filozofların pençesinde inleyen, aklını yitiren, şaşkına dönen, kapitalizmin, komünizmin, faşizmin, rasizmin, hedonizmin, nihilizmin ve anarşizmin bataklığına saplanan, çıldıran, tepinen, boğuşan milyonlarca insanın yürekler acısı halini gördüm de...

"Siz -bütün insanlar Allah'a muhtaçsınız" âyetini tebliğ eden ve şaşkın akla, "Vahiy" ile yol gösteren şanlı Peygamberimi özledim.

O'nun yüce kadrosunu, muhteşem ve mübarek Sahabiler ordusunu özledim.

Asırlarca O'nun nurlu izini tâkib eden "Ecdad-ı İzâmı" özledim.

Yani, Hz. Ebubekirleri, Hz. Ömer'leri, Hz. Osman'ları, Hz. Ali'leri ve diğerlerini özledim.

Yani, Selçukları, Alparslanları, Osmanları, Orhanları, Muradları ve Yavuzları ve daha nice gerçek kahramanları özledim.

BÖLÜM: 2

ESTETİĞİMİZ

İSLÂM MEDENİYETİ VE ESTETİĞİ

İslâmiyet, tam ve kâmil mânâsı ile bir "hayat nizamı"dır. Hayatın her cephesine orijinal bir bakış tarzı getirir ve yepyenidir.

İslâmiyet, tefekkürü ile, içtimai, İktisadî ve siyasi yapısı ile bir bütündür. Eşi ve benzeri bulunmayan bir Allah'a iman ve tarihin kaydettiği en büyük peygambere sevgi mihveri üzerine kurulu bulunan İslâm Medeniyeti, bu bütünlüğün müşahhas örnekleri ile doludur. Beşeriyet, bu bütünlüğü idrak ettiği zaman yücelme imkânı bulmuş, bundan mahrum olduğu zaman da ıstıraptan ıstıraba yuvarlanmıştır.

Biz, bugüne kadar, elimizden geldiği kadar, İslâmiyet'in çeşitli konulara getirdiği bakış tarzını ortaya koymaya çalıştık. Ecdadımızın yazdıklarına ve yaptıklarına bakarak "medeniyetimizin" fikri, içtimai, İktisadi ve siyasi temellerini bulmak istedik. Allah dilerse, bundan böyle, "İslâm estetiği" ile ilgili görüş ve tesbitlerimizi kısaca belirtmeye gayret edeceğiz. Böylce genç nesilleri, bu konuda da düşünmeye, araştırmaya ve eser vermeye teşvik edeceğiz.

Bu konuyu incelerken, her şeyden önce "Bir ilim olarak estetik" meselesini kısaca ele alacak daha sonra diğer konulara geçeceğiz. Meseleyi, şu başlıklar altında ve sıra ile inceleyeceğimizi sanıyoruz. "Estetik karşısında tavırlar", "Estetiğin metodu", "Tecrübî estetik ve san'atkâr", "Güzel san'atlar eğitimi ve dehâ", "Tabiat ve estetik", "Estetiğin içtimaî zemini", "Sanat, cemiyet ve ideoloji", "Güzel san'atlar ve filozofi", "San'at ve din", "İslâm'da san'at", "İslâm san'atının özü", "Güzel san'atlar ve İslâm".

Her biri, başlı başına bir kitap olacak konuları, bir veya iki makale içinde incelemenin imkânsızlığı âşikârdır. Bununla birlikte bize düşen iş, imkânlarımız dahilinde, Türk-İslâm medeniyetini yeniden kurmaya kararlı olan genç nesillere, karınca kaderince bazı ipuçları vermektir. Çok iyi biliyoruz ki, her zaman başlamak, başlamamaktan daha iyidir. Siz, bir hedefe varmak istiyorsanız, hiç gecikmeden, sizi maksadınıza ulaştıracak yola ilk adımı atınız, birileri arkanızdan gelerek işi tamamlayacaklardır. Güzel san'atlar sahası, "İlim sahasından" farklı olarak orijinaliteye sübjektifliğe; üslûba ve şahsiyete önem verir. Durum, yalnız "san'atkârlar" açısından değil, "medeniyetler" açısından da aynıdır. Büyük ve güçlü bir medeniyetin ortaya koyduğu "estetik telâkki" de, eserler de orijinaldir. Yani güzel san'atlar sahası, taklidi, kopyayı, teksiri ve şahsiyetsizliği çirkin bulur ve reddeder. Bir san'atkâr gibi, bir medeniyet de kendine has üslûbunu korudukça ve san'atta şahsiyet sahibi oldukça canlılığını ve dinamizmini ayakta tutabilir.

İslâm medeniyeti de yüce ve mukaddes kitabımız Kuran-ı Kerim'in ve şanlı Peygamberimizin emirleri ışığında geliştirdiği kendine has "estetiği" ile asırlarca sözün, ahengin, rengin ve sesin dehâsına ulaştı. İslâm dünyasında yetişen şairlerin, mimarların nakkaşların, kurra'ların ve hatiplerin eserleri ve ünü, âlemi sardı. İslâm san'atı, Greko-Lâkin kültür ve medeniyetinin değerlerinden çok farklı olarak doğdu ve gelişti. Müslümanlar güçlü iken ve dünyaya hâkim iken bu orijinal san'at telâkkisi de dipdiri idi. Bir san'atkâr şahsiyetini, bir medeniyet haysiyetini ve hayatiyetini korumak istiyorsa, kendi "estetik dehâsına" yön veren telâkkileri "mukaddes bir emanet" gibi korumasını ve kollamasını bilmelidir. Medeniyetler, birbirlerinden "san'at telâkkileri" ile de ayrılırlar.

BİR İLİM OLARAK ESTETİK

Bilindiği gibi, "ilimleri," üç kategoride incelemek mümkün olmuştur. Bunlar "pozitif ilimler" (yahut kanun koyucu ilimler), "deskriptif ilimler" (yahut tasvifi ilimler), "normatif ilimler" (yahut, kaide koyucu ilimler) olarak sayılagelmıştır.

Günümüzde "estetik" (bediyyat), müstakil bir ilim sayılmaktadır. İlim adamları, "Estetik ilmini", haklı olarak "normatif ilimlerden" sayarlar. Gerçekten de "estetik", bir ilim olarak, insanoğlunun bu konuda verdiği eserleri inceleyerek "kaide" koymaya çalışır; güzellik mefhumu hususunda insanların ulaştığı âlemşümûl normları keşfetmek ister.

Estetik, bir "ilim" olarak ne kadar başarılı olmuştur? İtiraf etmek gerekir ki, estetik, henüz ilim olma yolunda çok önemli mesafeler katetmiş değildir. O şimdilik bir "ilimden" çok, bir "sanat felsefesine", yahut bir "sanat tenkidine" veyahut bir "sanat tarihine" benzemektedir.

Bizim bir kusur olarak ortaya koyduğumuz bu durumu, Fransız estetikçisi Charles Lalo, normatif ilimlerin tabî bir hususiyeti gibi kabul ederek şöyle der: "Nasıl ki, mantık, her türlü hakikatin kanunları ile onları meydana getiren ilimlerin üzerinde felsefî bir düşünüş ise ve yine nasıl ki ahlâk, ferdî veya içtimaî faaliyetin, işin psikolojisi, örf ve âdetler ilmi üzerinde felsefî bir düşünüş ise, öylece iyi kavranmış bir bediyyat (estetik) da herşeyden önce kendisinin yollarını hazırlamış olan san'at tenkidi ve sanat tarihi üzerinde felsefî bir düşünce olmalıdır." (Bkz. Charles Lalo –Estetik B. Toprak tercümesi, 2. baskı, sf: 13).

"Estetik", bir ilim olarak henüz felsefeye çok muhtaçtır. Gerek sahasının genişliği; gerek insanın sübjektif dünyasını pek fazla ilgilendirmesi ve gerekse bu sahada beşerî tecrübenin yetersizliği bu ihtiyacı şiddetlendirmektedir. Gerçi, kültür ve medeniyet tarihinde, insanlığın "estetik" ile pek fazla ilgilendiğini görüyor isek de sahanın niteliği icabı, istenen biçimde bir "estetik ilmi" kurulamamaktadır. Ama, bu konuda yapılan araştırmaları küçümsemek de mümkün değildir.

Belki bazıları, estetiğin, felsefeye bu ihtiyacını, onun genç bir ilim oluşu ile de açıklayacaklardır. Bu iddia, bazı cemiyetler için doğru da olabilir. Fakat, hemen belirtelim ki, İslâm kültür ve medeniyetinde, çok önemli bir kısmı ile "estetik" (bediyyat), bir "ilim konusu" halinde incelenmiştir. Meselâ, Fârâbî (M. 874-950), "İlimlerin Sayımı" adı ile dilimize çevrilen kitabında bundan bin küsur yıl önce, bugün, estetiğin önemli konuları arasında sayılan "menazır" (perspektif) problemini "ilm-i menazır" ve musikî sahasında da "ilm-i musikî" olarak incelemiş bulunmaktadır. (Bkz. Farâbî -İlimlerin Sayımı Çev. Prof. Ahmet Ateş, 1955, İstanbul Maarif Basımevi, Sf: 92-101).

Estetiğin konusunu tayinde güçlük çekildiği gibi, bizzat "güzeli" tarif etmede de çok farklı temayüllere rastlamaktayız. San'at tarihinden öğrendiğimize göre, fert ve cemiyet olarak insanlık, bu konuda çeşitli "ekollere" bölünüp gelmiştir. Dün olduğu gibi bugün de san'atkârlar, yalnız üslûpları ile değil, "ekolleri" ile de birbirlerinden ayrılmakta ve güzel san'atların bütün dallarında çeşitli akımlara uymaktadırlar.

Biz, bütün sosyal ve psikolojik olaylar gibi, güzel san'atlar sahasında da "çok faktörlü" bir dinamizmin mevcut olduğuna inanmakla birlikte, kısaca diyebiliriz ki, her felsefenin, her ideolojinin, her dinin ve bunlara mensup bulunan her san'atkârın ayrı bir "san'at dünyası" vardır. Her san'atkârın âlemşümûl güzeli, bu dünyasında oturarak veya yaşayarak arar.

ESTETİK KARŞISINDA TAVIRLAR

Estetiğin konusu, tek kelime ile "güzellik"tir. İnsanoğlu, yaşadığı âlemde, yalnız "doğruyu" ve "iyiyi" değil, "güzeli" de arar. Bu sebepten estetiğin gerçek konusu "güzellik" ve "çirkinlik"tir. San'atkân hedefi "güzele" ulaşmak ve "çirkinden" uzaklaşmaktır.

Görüldüğü gibi, "estetiğin konusunu tayinde" anlaşmak kolaydır. İşin zor olan yanı, "güzelin ve güzelliğin" tarifinde anlaşmaktır. İnsanlar, "güzel nedir?", "güzellik nedir?" ve "güzel olana nasıl ulaşılır?" konusunda kolay kolay anlaşamazlar; farklı "ekollere" bölünürler. Belki bir "pragmatist" için

güzel olan "faydalı olandır" da bir "spiritüalist" -meselâ H. Bergson için, güzel olan "hayatın menfaat perdesinden sıyrılarak olduğu gibi görünmesidir". Yine, belki, bir "individüalist" için güzel olan "ferdin cemiyetin esaretine isyanı" demektir de, bir "sosyalist" için bu, "san'atkârların cemiyetin dert ve meseleleri ile bütünleşmesi" olarak düşünülebilir.

Öte yandan, güzeli, "objektif" bir değer sanan san'atkâr ile onu, "sübjektif" bir değer sayan san'atkâr için farklı birer "estetik dünyası" teşekkül eder. Hele, "San'at Allah'ı aramaktır" diyen ve böylece "mutlak Güzeli" özleyen bir İslâm san'atkârı için güzelliğin bambaşka bir mânâsı vardır. Gerçekten dehâ, "güzellik" karşısında şaşkın ve hayrandır; o, idrakine göre, imanına göre, yaşadığı zaman ve mekânın şartlarına göre, mizacına göre duygulanır durur.

Fikir adamları ve filozoflar sormuşlardır: Gerçekten "güzel olan şey", bizim dışımızda bulunan objektif bir değer midir? Yoksa o, tamamı ile insana mahsus sübjektif bir değer olarak mı düşünülmelidir?

Yahut, "güzellik", objektif ve sübjektif değerleri aşan "müteâl" ve "mutlak" bir ideal midir?

Biz, bu sorular karşısında kendi tavrımızı ortaya koymadan önce, hemen belirtelim ki, insanoğlu, tabiata ve kâinata bakarak da duygulanabilmekte; orada da "güzeli" bulabilmekte; tabiattaki seslerden, renklerden, hareketlerden, şekillerden ve ahenkten "estetik heyecana" ulaşabilmektedir.

Bunun yanında, asla unutmamak gerekir ki, hiçbir canlı, insan ölçüsünde "estetik heyecana" ulaşamamakta ve san'atkâr karakterini ortaya koyamamaktadır. Bu durum, konunun sübjektif yapımızla çok geniş mânâda irtibatlı olduğunu isbat eder. Nitekim, estetiği, sübjektif bir kıymet olarak görenler şöyle düşünmektedirler: "Güneş'in batması, bir köylünün aklına, hiç estetik olmayan akşam yemeği düşüncesini getirdiği gibi, bir fizikçinin zihninde de aslında ne güzel, ne de çirkin olan ve yalnız doğru veya yanlış olması muhtemel tayf tahlili fikrini uyandırır. Güneş'in ancak düşüncenin iç vaziyetinde, ona sanatkâr gözleri ile bakan için güzeldir. Şu halde estetik, ruhiyatın bir bölümünden başka bir şey değildir." (Bkz. Charles Lalo, *Estetik*, -Burhan Toprak 2. Baskı, shf: 7).

Güzelliği, "müteâl" ve "mutlak" bir kıymet sayan bir İslâm san'atkârı içinde o, Allah'ın "cemel" sıfatının lif lif, hücre hücre tabiatın ve kâinatın her noktasına işlenmiş bir "nakış"tır, "ses"tir, "ahenk"tir, "figür"dür, "hareket"tir ve insanoğlu da bu "mesajları" ve "âyetleri" sezmeye, duymaya, yaşamaya ve yakalamaya memur kaabiliyetli bir muhataptır. San'atkâr ise, bu işi en iyi şekilde başaran idrak sahibi kişidir. Tasavvuf dili ile söylersek, san'atkâr, "eserde müessiri", itibari güzellikleri "mutlak güzeli" arayan ve yakalayan kimsedir.

İslâm san'atkârı, bu karakteri ile "güzel", objektif midir yoksa sübjektif midir? Diye düşünen akımların üstünde durmaktadır. O, tabiatta, kâinatta ve insanda "Allah'ın cemel sıfatını" arayarak yol almaktadır.

ESTETİĞİN METODU

Estetik, bir ilim olmak istiyorsa, hiç şüphesiz her şeyden ön ce konusunu "objektif" olarak ölçüp değerlendirmek zorundadır. Oysa, herkes bilmektedir ki, "güzelliği", objektif bir varlık biçiminde ele alıp ölçmek ve değerlendirmek kolay değildir Hattâ, belki, bazıları için bu, imkânsızdır. Gerçekten de "güzeli" tâyin etmek, ölçüp biçmek için elimizde bir birim yoktur Çünkü "güzellik", kemmî (kantitatif) bir değer değil, keyfiyet halinde (kalitatif) bir değerdir.

Bununla birlikte, ilim adamları, bilhassa psikologlar, "istatistik metodlardan" faydalanarak bir "keyfiyet" halinde bulunan estetik değerleri, "kemmîleştirmeyi" denemişlerdir. Böylece, bir "tecrübî estetiğin" kurulabileceğine inanan ilim adamları mevcut olmuştur. Psikolog Henry E. Garret'ten öğrendiğimize göre: "Tecrübî estetikte kullanılan temel iki metod vardır. Bunlardan birincisi

derecelendirme (Or der of Merit), ikincisi de ikili mukayese (Paired Comparisons) metodudur". (Bkz. H.E. Garrett -F.Ertem, R. Öncül Psikolojiye Giriş, 1954, sh: 92).

H.E. Garrett'e göre, "derecelendirme metodunda", insanlardan ellerine verilen "resimleri", seyrettikleri "komik" ve "trajik sahneleri" dinledikleri "müzik parçalarını", okudukları "şiiirleri belli bir zaman içinde "güzellik sırasına" konması istenir. Böylece, binlerce insanın tercihleri veya reyleri toplanarak "istatistik metodu" ile değerlendirilir.

Yine aynı psikologa göre, "ikili mukayese metodunda" ise tecrübeye katılan insanlara iki resim verilir, yahut iki şiir okunur, yahut iki müzik parçası dinlettirilir ve sonra "hangisi dairi güzel?", yahut "hangisi daha çirkin?" diye sorulur. Böylece yüzlerce ve binlerce kişinin tercihleri, "istatistik metoda" göre değerlendirilir. (Bkz. a.g.s., sf: 92-93).

Psikologlar, bu metodlarla, "güzel" gibi sübjektif olan keyfiyet ifade eden bir değeri, objektif ve kemmî bir biçimde değerlendirdiklerini sanmakta veya başka bir çareleri olmadığı için bununla yetinmek zorunda kalmaktadırlar. Oysa, herkes bilmektedir ki, "istatistiğin tesbit ettiği güzel", ortalama insanın bu konudaki idrakini ortaya koymaktadır. Ortalama insan, dehâya yabancıdır; hattâ o, dehâyı yadırgar, belki de uzun müddet reddeder. Ortalama insan, süslü püslü bir binayı, belki de Selimiye Camii'ne tercih edebilir; bir sokak adamının kahvehane duvarına yaptığı göz alıcı resimleri, Albrecht Dürer'in yahut Rembrandt'ın tablolarından daha çok beğenebilir, yine ortalama insan, minibüslerde çalınıp duran "arabesk şarkıları", İtrî'nin, Dede Efendi'nin, Hacı Arif Bey'in bestelerine tercih edebilir. Biz üniversal bir güzel kavramının mevcudiyetine inanmakta ve bütün insanlarda "estetik heyecan" bulunduğunu elbette kabul etmekteyiz. Fakat, yine görmekteyiz ki, insanın "güzellik duygusu", yaşına, kültürüne, sosyal ve ekonomik çevresine, aldığı eğitime, sahip olduğu dinî ve felsefî inançlara ve san'at telâkkisine göre esaslı bir biçimde değişmektedir.

Bununla birlikte, kabul etmek zorundayız ki, şayet estetik diye bir ilim olacaksa, o, çaresiz konusunu, psikolog H.E. Garrett'in de belirttiği gibi, tecrübî metodlarla araştırmak zorundadır. Kaldı ki, bunun faydası da yok değildir. Hiç olmazsa, "ortalama insanın" estetik değerler karşısında aldığı tavırları tanımak ortalama insanın renkler, sesler, şekiller, figürler, dengeler ve mânâlar karşısındaki "duygularını" öğrenmek bu suretle mümkün olmaktadır. Ortalama insanın estetik, değerler karşısındaki idrakini tanımak, elbette, şimdilik önemli bir merhale sayılmalıdır.

TECRÜBÎ ESTETİK VE SAN'ATKÂR

"tecrübî estetiğin" verilerine göre, insanların, renkler, sesler, formlar ve diğer estetik keyfiyetler karşısında "ortak tavırlar" alabildikleri savunulabilir. Bir bakıma, "estetik ile ilgili teknikler", buradan doğmaktadır. Gerçekten de "usta bir san'atkâr", insanlığın bu "ortak vaziyet alışlarından" faydalanarak, eserini daha geniş kitlelere ulaştırabilir. Yine denebilir ki, "acemî bir san'atkâr", tecrübî estetiğin bu verilerinden haberdar olmayan kimse demektir.

Psikolog Garrett'ten öğrendiğimize göre, tecrübeler göstermiştir ki, erkek olsun, kadın olsun, aşağı yukarı bütün insanlar, en çok kırmızı ve pembe renkleri tercih etmekte, her iki cins de koyu mor rengi sevmemektedir. İnsanoğlunun kırmızıdan sonra en çok sevdiği renkler mavi ve yeşildir. Ayrıca birbirini tamamlayan renklerin çok hoş gittiği görülmektedir. Zıt renkler veya soğuk ve sıcak renkler, bir araya gelince güzel bir görünüş meydana getirirler.

Tecrübî estetiğin verilerine göre, "Zengin ve dolgun sesler, yüksek ve ince seslerden daha hoş gelmektedir. Sesin yeğinliği veya yüksekliğinden ziyade tınısı, müzikal seslerin estetiğinde önemli rol oynamaktadır. Seslerin birleşmesinde, kolayca anlaşan ve akıcı bir tesir yapan sesler, birbiriyle uyuşmayan ahenksiz seslerden daha hoş gelmektedir. Gürültüler, birdenbire yükselen, bozuk ve ahenksiz sesler, bu vasıflardan dolayı estetik değerlendirmede en aşağı bir derece almaktadır." (Bkz. H.E. Garrett, *Psikolojiye Giriş, Sf;94, Pertein-R.Öncül tercümesi*).

Durum, şekil ve madde (form ve object) açısından da aynıdır. Şekil ve maddenin kendi kısımlarıyla, diğer şekil ve maddelerle olan ilişkileri bakımından ortaya koyduğu orantı, perspektif ve simetri estetikte önemli bir yer tutar. Meselâ, eşit parçalara ayrılan çizgiler, böylece ayrılmayanlara tercih edilmekte; muntazam ve tekerrür eden şekiller ve desenleri düzensiz olanlara nazaran daha hoş görünmektedir. Simetri; ister iki yanlı olsun, ister merkezden dağılma olsun, tezyinatta, daima sevilmiştir. Ancak, simetri, monotonluğu devam ettiriyorsa, bir noktadan sonra sıkıcı olur, bu sebepten resimde ve süslemede "orantı" estetikte daha önemli gözükmektedir. Orantı ile dengeli ve eşitsizliğe dayanan güzelliklere ulaşılabilir. Tecrübî estetiğin verilerine göre, insanların büyük bir kısmı, belli "oranlar" içinde teşekkül eden çizgileri ve satırları daha çok sevdikleri görülmüştür. Meselâ, çeşitli dikdörtgenler üzerinde yapılan araştırmalar, eninin boyuna oranı 3/5 olan bir dikdörtgenin en çok hoş gittiğini göstermektedir. En ve boy arasındaki bu münasebet, çoktan beri bilinmekte ve buna "altın bölüm" (golden section) veya "altın kesit" (section d'or) denilmektedir.

Heykel ve mimaride de simetri, orantı ve belirtilen "altın kesit"lerin çok önemli birer yeri vardır. Denge halinde bulunan eşya ve maddenin ağırlık merkezini tesbit etmek ve bütün kuvvetleri bu merkez etrafında toplamak ayrıca önemli gözükmektedir. Bilfarz mimarîde öyle bir denge kurulmalıdır ki, onu seyredenler, herhangi bir ruhî gerilime düşmemeli, dengenin doğurduğu kararlılık ortamında rahat ve huzur bulmalıdırlar. (Bkz. n.g.e., sf: 94-96).

Tecrübî estetiğin verilerinden habersiz kalan bir san'atkâr, "estetiğin" tekniklerini bilemediği için pek başarılı olamaz. "Primitif san'at", bir bakıma, hem tecrübe ve müşahade yeterliğinden, hem de bu tekniklerden habersiz kalmanın ürünleridir. Gerçi, bütün bunlar, bir insanın üstün nitelikli bir san'atkâr olmasına yetmezse de üstün bir kaabiliyet, ancak güçlü tekniklerle, sağlam müşahade ve tecrübelerle başarılı olabilir.

GÜZEL SAN'ATLAR EĞİTİMİ VE DEHÂ

Güzel san'atların gelişmesinde ve büyük san'atkârların doğmasında "eğitimin rolü" çok önemli olmakla birlikte, tek başına "eğitim", büyük san'at eserlerinin ve dâhilerin medeniyet dünyasında boy

vermesine yetmemektedir.

Bir san'at eğitimi, insana, o san'atın tekniklerini ve eserlerini inceleyip kritik etmeyi, sağlam bir müşahede ve tecrübe imkânı bulmayı temin eder. Hiç şüphesiz bunlar, küçük şeyler değildir. Bununla beraber itiraf etmek gerekir ki, bütün bu değerli şeyler, san'atkâr olmaya yetmez. Herkes bilir ki, iyi bir edebiyat öğretmeni olmak başka şeydir, iyi bir edip olmak başka şeydir. Durum, mimarîde de, musikide de, resimde de, diğer güzel san'at dallarında da aşağı yukarı aynıdır. Yâni san'atkârın doğması için "ilim ve teknik" kadar önemli olan başka bir hususiyet de gerekmektedir. Bu, büyük bir iman ve aşkla birleşmiş "üstün bir kaabiliyet"tir. Bu olmadan san'atkâr doğamaz.

Hattâ denebilir ki, büyük bir iman ve aşkla birleşmiş bir kaabiliyet zaman içinde "teknik eksiklerini" telâfi ederek, dehâsını ortaya koyabilir de kaabiliyetsiz, imansız ve aşksız bir teknik, asla başarıya ulaşamaz. San'at tarihinden öğrendiğimize göre hem İslâm Medeniyetinde, hem Batı Medeniyetinde bunun örnekleri vardır. Bizim medeniyetimizin en büyük mimarı ve Batı dünyasının "taşın şairi" diye öğdüğü Koca Mimar Sinan, hiçbir san'at akademisinden mezun değildi. Ancak, onda yüksek bir zekâ, büyük bir kaabiliyet, bitmez tükenmez bir aşk ve ihtiras, ulaşılması güç bir müşahede ve bunları uygulama iradesi vardı. Batı dünyasında, modern resim san'atının kurucusu olarak anılan "Paul Cezanne'in görünen hayatında dikkate değer bir olay gösterilemez. Liseyi iyi derecede bitirmiş, fakat bir akademide resim dersi görmemiş, her şeyi kendi kendine öğrenmiştir. Kendisini hukukçu olarak yetiştirmek isteyen babasından bin bir güçlkle izin alıp gittiği Paris'te bile, Renoir ve Pissaro gibi birkaç ressam bir yana bırakılırsa, daima insanlardan kaçmış, yapayalnız çalışmış, sık sık gittiği Louvre müzesinde san'at görgüsünü arttırmıştır." (Bkz. *Suat Kemal Yetkin, Büyük Ressamlar, 1966, shf: 70*). Bütün bu gerçeklere rağmen "Güzel san'atlar eğitiminin" önemi, asla küçümsenmemelidir. Genç san'atkârların ve kaabiliyetlerin gelişmesi için "eğitim müesseselerine", kaliteli yayınlara başarılı örneklerle ve hocalara ihtiyaç vardır. Böyle bir imkândan mahrum kalan genç kaabiliyetlerin çok önemli bir kısmı daha doğmadan ölür, çok az bir kısmı şöyle böyle sesini duyurur, pek ender olarak dehâlar doğabilir.

Bazı fikir adamları, "estetikte dehâya ulaşmak" için ilmin, aklın ve kaabiliyetin de yetersiz kalabileceğini, güzeli elde etmek "idrakin ilerisinde olan şe'niyetlerin akıl dışı (irrationelle) tecellisi olarak, ancak vecd halinde mümkündür... Bu mânâda Ruskin, "San'at ibadettir" demektedir. Çağdaş Bergsoncular, "vecd" sözü yerine "sezgi" kavramını koymuşlarsa da netice aynıdır." (Bkz. *Charles Lalo –Estetik B.Toprak Sh: 14*). İleride "İslâm San'atını" anlatırken, ilm ve dehâ kadar, bu "vecdin" değerini de belirteceğimizi sanıyoruz.

Öyle anlaşılıyor ki, san'atın ilme ve akla bağlı yönleri bulunmakla birlikte, o, esas itibarı ile bir aşk ve gönül meselesidir. San'at "akıl"dan çok "kalbi" doyurmaya yarar. O, düşünmekten çok sezme ve duymak demektir. San'atkâr, ilim adamından ve filozoftan çok, dinî vecd halinde bulunan insana benzer, "Estetik kalbden gelmelidir, yoksa akıldan değil, O, bir ilhamdır, bir düşünce, muhakeme ve muakele değildir." (Bkz. *Charles Lalo -a.g.s. sf: 14*).

TABIAT VE ESTETİK

Her san'at eseri, içinde doğduğu tabii ve coğrafi çevrenin izlerini taşır. Yine, bunun gibi, her san'at eserinin böyle sosyolojik, psikolojik ve felsefi bir zemini vardır. Yani, "san'at eseri" de "san'atkâr" da içinde geliştiği şartlardan tecrid edilemez.

San'at, içinde geliştiği tabiat ve coğrafya şartları ile o kadar haşır neşirdir ki, birçok san'atkâr, bütün hayatı boyunca "güzelliği" orada arayıp durmuştur. Hatta, meşhur Alman ressamı Albrecht Dürer

(1471-1528), tabiata derin bir sevgi duyar ve estetik konusundaki duygularını şöylece dile getirir: "Güzelliğin ne olduğunu bilmiyorum; ama gerçekten san'at tabiattadır; kim onu çekip çıkarırsa onundur". (Bkz. S.Kemal Yetkin -Büyük Ressamlarsf: 16).

San'at eseri ister "anonim" olsun, ister olmasın, içinde boy verdiği tabiî ve coğrafi şartlardan mutlaka etkilenir. San'at eseri, ister şiir, ister musikî, ister mimarî, ister resim, ister dans ve figür biçiminde doğsun, ister istemez cemiyetin ve san'atkânn üslûbu kadar, içinde olduğu tabiatın ve coğrafyanın renk ve kokusunu da yansıtır. Yani, her coğrafyanın kendine mahsus bir sesi, bir rengi, bir dili ve bir havası vardır. Yine her coğrafyanın ve iklimin san'ata getirdiği başka bir lezzet, başka bir espri vardır. San'at eserine tabiî çevresi, denizi ile, gökleri ile, bitki ve hayvanları ile katılır ve orijinal motiflerin ve terkiplerin doğmasına vesile olur. Millî san'at hareketlerini tahlil ederken, bu noktayı ihmal etmemek gerekir. Milletlerin ve sanatkârların eserlerinde ve estetik heyecanlarında bu âmilin payını, mübalağa etmeden, ayırmak şarttır.

Bir milletin üzerinde yaşadığı coğrafya parçaları, zaman içinde, millî kültür ve medeniyet değerleri ile kaynaşarak "vatanlaşır". Bu konuda san'atkârların ve san'at eserlerinin büyük rolü vardır. Gerçekten de her milletin hayatında, sosyal, kültürel, ekonomik ve politik yapısında, geliştirdiği estetik değerlerde üzerinde yaşadığı coğrafyanın izlerini inkâr ve ihmal etmek mümkün değildir. Her milletin mimarisi, musikîsi, şiiri, resmi, tezyinatı, roman ve hikâyesi, dans ve oyunları, masal ve mitolojisi bir bakıma coğrafyasını yansıtır. Biz, sadece ortaya konan san'at eserine bakarak hangi coğrafyadan, hangi iklimden geldiğini anlayabiliriz. San'at eseri, üniversal karakterine rağmen, orijinalitesini, biraz da coğrafyasına borçludur.

Durum, bizim san'atımız ve san'atkârımız için de ayındır. Bizim de şiirimiz, hikâyemiz, mimârımız, musikîmiz, danslarımız, destanlarımız, nakışlarımız, çinimiz, kilimlerimiz, halılarımız ve yazımız coğrafyamızın, vatanımızın renk ve motifleriyle yoğrulmuştur. Bizim san'at eserlerimizde güllerin, lâlelerin, sümbüllerin, çiğdemlerin, karanfillerin bulunuşu, hususî mânâlar içinde ve semboller biçiminde sık sık ele alınması boşuna değildir. Çinilerimizden halılarımıza, şiirimizden destanlarımıza kadar, bunları ve bunların benzerlerini, her san'atkâr, kendi üslûbu içinde asırlar boyu yepyeni terkipler halinde ortaya koyarak eser vermiştir. Bunlar, bizim coğrafyamızın kelimeleridir, sembolleridir.

Düşünüyorum da yalnız "san'atkârın ilhamı" değil, yüce peygamberlere gelen "vahiy" bile, cemiyetin ve insanoğlunun idrakine yakın olsun diye, "inzal olduğu" tabiatı ve coğrafyayı ihmal etmemektedir. Yüce ve mukaddes kitabımız Kur'an-ı Kerim'de bile bu husus apaçık görülür. Yüce Kitabımız, sık sık mukaddes topraklarda yetişen bitkileri, hayvanları örnek olarak gösterir, o zeminde oturan insanları, içinde yaşadıkları "yer" ve "göge" bakmaya ve ibret almaya teşvik eder. Evet, Yüce Kitabımız'da yüzlerce böyle âyet vardır. Görülüyor ki, tabiat, düşünmek kadar, duymanın da, duygulanmanın da vasıtasıdır.

ESTETİĞİN İÇTİMAÎ ZEMİNİ

Gerçekten de bir "güzel san'atlar sosyolojisine" ihtiyaç vardır, nitekim, böyle bir sosyoloji dalı kurulmuş bulunmaktadır. Çünkü, 'san'at" ile 'cemiyet' arasında ihmal edilmesi mümkün olmayan ilişkiler ve bağıntılar mevcuttur.

Bir cemiyetin sosyal, ekonomik, kültürel ve politik yapısı ve işleyişi onun san'atına da yansır. Yine cemiyetin medeniyet dünyasında ulaştığı seviye, ister istemez, onun san'atında da kendini hissettirir. Hem tarihten, hem de günümüzde yapılabilen tesbitlerden öğrendiğimize göre, cemiyet "ilkel" ise,

orada doğan san'at eserleri de "ilkel" (primitif)dir. İlkel san'atta güçlü "pastoral" unsurlara ve beşerî heyecanlara rağmen, tecrübe ve müşahede yetersizliğinden kaynaklanan çocuksu bir üslûb ve edâ vardır. Böyle bir cemiyette mimarî de, musikî de, resim de, heykeltraşlık da, danslar da henüz kaba ölçüler içinde ifade edilmektedir. Galiba, cemiyetlerin medeniyet seviyesi yükseldikçe ölçülerde, tekniklerde ve vasitalarda bir "incelme" görülmektedir. Bununla birlikte, "ilkel san'atta" asla ihmal edilmesi mümkün olmayan bir samimiyet vardır. Bu, bizi etkiler.

Öte yandan, kültür ve medeniyet seviyesi yüksek olan cemiyetlerde "güzel san'atların" her dalında, bu seviyeye paralel olarak bir canlılık, hareketlilik, bereket ve yücelme görülür.

"ilkel cemiyetler", dehâların doğmasına imkân hazırlamadığı halde "ileri cemiyetler", dehâların doğuşu için bereketli bir ortamdır. Tarihten öğrendiğimize göre, âdeta cemiyetlerin "dehâ doğurma" dönemleri vardır. Cemiyet bu dönemi idrak etti mi, dâhiler, peş peşe sökün etmeye başlarlar. Müslüman-Türk tarihinde de böyle dönemler vardır. Bilfarz Selçuklu'nun dehâsı milâdî 11. ve 13. asırda parlar; peş peşe büyük kumandanlar, siyaset adamları, ilim ve fikir adamları, büyük hamlelerle, zaferlerle ve eserlerle ortaya çıkarlar. Muhammed Alparslanların, Melikşahların, Nizâm-ı Mülklerin, yine bu asırlar içinde Kaşgârlı Mahmudların, Yusuf Has Hâciblerin, hatta Mevlânâların ve Yûnusların gelip geçmesi bir tesadüf değildir. Dinamik ve sosyal etkileşime açık, devamlı bir gelişme içinde bulunan bir cemiyet, dehâlar için bereketli bir ortam hazırlar. Durum, Osmanlılar için de aynıdır. Osmanlı döneminde bilhassa 15. ve 16. asırlar, âdeta, her sahada dehâ yetiştirme çağıdır. Mimarîde, edebiyatta, ilim ve tefekkürde aklınıza gelebilecek bütün Osmanlı dönemi dâhileri, aşağı yukarı bu asırlar arasında yetişmiştir.

Durum, diğer cemiyetler için de aynı sayılabilir. Denebilir ki, Fransız dehâsı 18. asırdan, Alman dehâsı 19. asırdan ve Rus dehâsı 19. asırdan sonra parlamaya başlamıştır. İtalyan dehâsı ise bize 15. ve 16. asırlarda daha parlak gözükmemektedir. Yunan dehâsı ise hiçbir zaman milâddan önceki 5. asır seviyesini bulamadı. Arap dehâsı ise, İslâm'la parladı ve en çok 10. asra kadar ayakta durabildi; daha sonra Berberîler, bu görevi yüklendilerse de onlar 14. asra kadar bu durumlarını koruyabildiler.

İtiraf edelim ki, bugün, İslâm dünyasında dehâ sönmüş gibidir. Şimdi, İslâm dünyası ilimde, fikirde, san'atta tam bir çöküntü halindedir. Bütün san'at dallarında "yabancı kültürlerle ve medeniyetlere" özenen cüceler cirit oynamaktadır. Gerçekten "çöküntü" halinde bulunan cemiyetlerin, bütün çırpınışları, bu hallerini ifade etmektedir. İslâm dünyasında, şimdi "güzel san'atlar" Batıkların "La'art decadence" (çöküntü veya inhitat san'atı) dedikleri seviyeyi temsil etmektedir. Kendi klâsiklerinden habersiz, kendi kültür ve medeniyetine, "yabancı düşmüş" nesiller, mimarî, musikî, resim, heykel, dans ve estetik adına çirkin ve taklit dalgası içinde çırpınıp durmaktadırlar. Kendi san'atından ve zevkinden utanan ve derin bir eksiklik duygusu içinde başkalarını taklide yönelen nesillerden elbette bir dehâ beklenemezdi.

SAN'AT VE PSİKOLOJİ

"Estetik dehâyı" sadece "İçtimaî" bir hadise halinde mütalâa edip meselenin "psikolojik cephesini" ihmal ve inkâr etmek, güzel san'atlarda "şahsiyeti" reddetmek olur. Oysa, herkes bilir ki, her san'atkârın, kendi eserine "imza atma hakkı" vardır. Bir san'at eserinde, içinde doğup geliştiği cemiyetin, tabiatın, zaman ve mekânın payı kadar, bizzat san'atkârın şahsiyeti de pay sahibidir. Bir san'at eserine bakarak san'atkârın şahsiyeti, zekâsı, mizacı, özlemleri, inançları, dünya görüşü ve kompleksleri hakkında malûmat edinebiliriz. Zaten psikanalistlere göre, san'at bir bakıma bir projeksiyon (kendi iç dünyasını dışa yansıtma) hâdisesidir. Meşhur romancı L. Tolstoy'a başarısının

sırrını sorarlar; o da "Ben romanlarımı yazarken, kalemimi sanki mürekkep şişesine batırmak yerine ruhumun karanlıklarına daldırır ve oradan aldığım parçaları kâğıda geçiririm" tarzında özetlenecek bir cevap verir. Gerçekten de bütün büyük san'at eserleri, böylece doğmuştur. Büyük san'atkârlar, her şeyden önce, kendilerini çok iyi tahlil etmesini bilen kişilerdir. Onlar, bu konuda başarılı oldukları ve kendilerini samimiyetle ortaya koydukları oranda netice alırlar. Büyük san'atkârlar, propagandistlerden farklı olarak çok samimî, saf ve berrak insanlardır.

San'atkâr, istediği kadar "cemiyetçi" olduğunu söylesin, istediği kadar cemiyetin dert ve meseleleri ile uğraştığını iddia etsin, onun eserlerinde şahsiyeti buram buram tüter. Bu, san'atın "sosyolojik" ve "psikolojik" cephesinin birbirinden ayrılmayacağını ifade eder. Cemiyet hâdiselerine bakış ve ondan etkilenme bile bir bakıma bir şahsiyet ve mizaç meselesidir. Aynı hâdiseler karşısında Voltaire'in karamsar ve alaycı bakış tarzı ile Leibniz'in iyimser ve romantik tutuşu, ister istemez farklı eserlerin doğmasına yol açar. Bunun gibi Fuzulî'nin şiirlerinde onun içedönük (entroverte) mizacını, Nedim'in şiirlerinde de onun dışadönük (extroverte) ruhî yapısını görmemek mümkün değildir. Çıplak erkek vücutları yapmaktan hususî bir zevk alan meşhur İtalyan ressamı ve heykeltıraşı Michelangelo Bounarroti (1475-1564), kimbilir hangi "kompleksini" tatmin ediyordu?

Psikanalistlere sorarsanız, onlar, bütün san'at eserlerini, birer "komplekse" ve buradan kaynaklanan "mekanizmalara" rahatça bağlarlar. Onlar, belki de zaman zaman, haklı olarak, bir san'at eserine, "bir şahsiyet testi" gibi bakarlar. Bir san'at eserine bakarak san'atkârın "şuuraltını" tahlil etmek imkânını bulurlar. Onlara göre, "san'at eseri" bir dışa aksettirme (projection) hâdisesi olarak incelenebildiğine göre, şuuraltının bütün kıpırdanışlarına ışık tutabilir. Nitekim, san'at eserinde "bütün ruhî mekanizmalara" ait izler vardır. Bir san'at eseri, pekâlâ bir "yüceltme" (sublimation), bir "yer değiştirme" (deplacement), bir "içe aksettirme" (introjection), bir "sembolleştirme" (symbolisation), bir "aktarma" (transference), bir "kendini benzetme" (Identification), bir "baskı" (repression), bir "telâfi" (compensation), bir "saplanma" (fixation) ve bir "aklileştirme" (rationalisation) mekanizması biçiminde ele alınıp tahlil edilebilir. İleride ele alacağımız üzere, birçok psikanalist ve hatta psikiyatri, san'at konusunda da "dehâ"yı "cinnete" yaklaştırarak incelemek istemişlerdir.

İlim ve fikir adamları güzel san'atların bir "sosyolojisini" ve bir "psikolojisini" yapmaya yöneldikleri zaman, ister istemez ortaya meşhur soru çıkmaktadır. Bu, "san'at, san'at için midir?", yoksa "san'at, cemiyet için midir?" sorusudur. Bu soru, tartışıla tartışıla civığı çıkmış bir soru olmakla birlikte, her nedense, asla gündemden gitmemektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu sorunun ideolojik ve politik yönü, hâlâ ağır basmaktadır. O halde, bu konu, bizim açımızdan da ele alınmalıdır.

GÜZEL SAN'ATLAR VE DELİLİK

Meşhur kriminolog Lombroso'dan sonra pek çok kimse, dehâ (genie) konusunda, hiç de müsbet olmayan bir tavır takınmaya başladı. Dehâyı, bir soysuzlaşma gibi görenlerin yanında, onu delilikle bir tutanlar çoğaldı. Nitekim, o günden bu yana "Cürüm ile dehâ", "san'at ile delilik" üzerine pek çok kitap ve makale yayınlanmış bulunmaktadır. Bilfarz, Milletlerarası Kriminoloji Akademisi üyesi Henry T.F. Roodes "Cürüm ve Dehâ" adlı kitabını yayınlarken Jean Frete adlı ilim adamı "Delilik" adı ile dilimize çevrilen kitabının son bölümünü "San'at ve Delilik" konusuna ayırmış bulunmaktadır. Jean Frete'e kalırsa, ruh ve akıl hastalıkları, güzel san'atlar için hayli bereketli bir durumdur. Ona göre, birçok büyük san'at eserleri, büyük ruhî krizler döneminde doğmaktadır. Böyle olunca "insan hastalığının daha erken başlamadığına teessüf ediyor" ve birçok hasta için sağlıklı geçen zamanları "kaybolmuş zaman" olarak değerlendiriyor. (Bkz. *Jenn Frete –Delilik Çeviren: H. Vehbi Emip, 1946, sf: 107*).

Jean Frete'e göre: "Şühhe yok ki, insanlığın hastalara olan borcu, hastaların insanlığa olan borcundan daha fazladır. Nevrozlu -veya öyle tanınmışbüyük artistlerin listeleri eksik değildir. Victor Hugo'nun evlendiği gün, kardeşi tımarhaneye giriyordu. Raspail bir zulüm görmüştük, sayıklamasına, Carpeaus bir kıskançlık sayıklamasına tutulmuştu. Gümrükçü Rousseau, bir geri kalmıştı; Wanger, Wilde, Saint-Saens, Shakespare, Michel-Ange Benevenuto, Cellini birer ruhî sapıktı, Maiakovski, Gerard de Nerval, Coquelin kardeşlerin en büyüğü, büyük Vatel, manyak veya melânkolik idiler. Nietzsche, Maupassant felç bunamalı olarak öldüler; Mallerme, Gauguin şizoid, Pascal hysterik, Dostoievski, Van Gogh, Flaubert sabah idiler; Varlaine, en güzel mısralarını, ahlâkî alkolik bunamasının en yüksek derecesinde yazmıştı". (Bkz. *n.g.e., sf: 103*).

Bütün bu iddialar ne dereceye kadar doğrudur, bilmem? Gerçekten "dehâ ile cinnet" arasında "müsbet bir correlation" var mıdır? Bunun gibi "sıhhat ile dehâ" arasında da bağıntı ve ilişki araştırılmış mıdır? Bize öyle geliyor ki, "dehâ ile cinnet" arasında bir ilişki ve bağıntı arayanlar, biraz da "acele genellemelere" gitmektedirler. Aksine, dehâ, bir sıhhat, güç ve enerji meselesidir. Elbette, normal insanlar gibi, dâhiler arasında da şu veya bu nisbette ruh ve beden hastaları vardır. Fakat, bize makul gelen husus, dâhilerin bedence ve ruhça daha sıhhatli olmaları gerektiğidir. Öyle sanıyoruz ki, beden ve ruh sağlığı açısından güçlü ve tutarlı dâhilerin listesi çok daha uzun olmalıdır.

Gerçi san'atkârlar arasında akli ve ruh hastaları, yalancılar, sapıklar varsa da hepsini bu şekilde lekelemek doğru değildir. Bakınız, yüce ve mukaddes kitabımız Kur'an-ı Kerim'de "şairler" örnek verilerek bu konuda neler buyurulmaktadır: "Şairlerim bazılarına gelince), onlara da sapıklar uyarlar. Onların her vadide gerçekten ifrata (mübalağaya) düşegeldiklerini ve daima yapamayacakları şeyleri söyler (insanlar) olduklarını görmedin mi? Bununla birlikte iman edip iyi iş (ve hareket)de bulunan (san'atkâr)lar, Allah'ı çok zikredenler ve zulme uğratıldıktan sonra (eserleri ile) öderini alanlar böyle değildir". (Bkz. *Eş-Şuam Sûresi, âyet: 224, 225, 226, 227*). Yani, yüce Kitabımız'a göre "hasta ve sapık san'atkârlar" gibi, kendini Hakk'a, adalete ve iyi iş ve eserlere adayan büyük san'atkârlar da vardır. Bunları, birbiri ile karıştırmamak gerekmektedir. Nitekim, şanlı Peygamberimiz gerçek san'atı ve san'atkârı, yeri gelince öğmüşlerdir. Şu güzel söz çınlarıdır: "Söz vardır ki, insanı büyüler ve şiir vardır ki hikmetin ta kendisidir".

İslâm'da san'at konusunu ileride genişçe ele alacağız.

SAN'AT, CEMİYET VE İDEOLOJİ

Güzel san'atlar, bir yönü ile "sosyolojik", bir yönü ile "felsefî ve fikrî" zeminde gelişirler. Bu sebepten

"estetik değerleri", tek başına "ferdî" veya "İçtimaî" bir gerçek biçiminde ele almak kaabil değildir. Öte yandan, istisnasız, bütün "san'at ürünlerinin" açık veya gizli bir "felsefî zemini" mutlaka vardır. "San'at san'at içindir" diyerek "mücerret güzeli" aradığını söyleyen san'atkârlar bile, belli bir dünya görüşü içinde hareket etmekte ve yine bilinen bir İçtimaî zeminde reaksiyonlarını ortaya koymaktadırlar. San'at, tamamı ile "ferdî bir çığlık" biçiminde doğsa bile, san'atkârın şahsiyeti İçtimaî değerlerden bağımsız değildir.

Tarih bize öğretiyor ki, bütün cemiyetler, ister "dinî" ister "felsefî" nitelikte olsun, daima bir "ideolojiye" sahip olmuşlardır. Yani, insanlık, daima uğrunda savaşmayı göze aldığı bir "dünya görüşüne" ve "imana" bağlanmıştır. Bu, daima böyle olmuştur ve bunun bir istisnası da yoktur. Bu mücadelede herkes, kendine uygun bir yer alır ve san'atkâr bu mücadelenin dışında kalmaz. Böyle bir mücadeleye inanmayan ve böyle bir mücadeleyi gereksiz bulan san'atkârlar bile, ister istemez, "yeni bir ideoloji" geliştirdiklerini ve bunun için savaştıklarını elbette inkâr edemezler. San'at eseri, ister "yaşama sevincinden", ister "melankoliden" ister bir "savaş heyecanından" ister bir "zaferin sarhoşluğundan" ister bir "yenilginin ezikliğinden" ister "ferdin özlemlerinden", ister "cemiyetin dertlerinden" kaynaklansın ne fark eder? Bunların her biri, ayrı bir ideolojinin renkleri değil midir? Yani ister istemez, san'atkârın psikolojik yapısı kadar, ideolojik yapısı da eserlerine yansır. Ancak, bu noktada hemen belirtmemiz gerekir ki, san'atkâr, asla bir propagandist değildir. Onu, propagandistten ayıran en önemli hususiyeti, onun samimiyetidir. O, mücerret güzeli ararken, elinde olmadan kendi şahsiyetinin bütün renklerini de eserlerine sızdırır. Bu arada, san'atkârın dünya görüşü, imanı ve ideolojisi de bir ruh gibi, bir hava gibi eserini sarar. San'atkâr, bu konuda kendisini asla zorlamaz. Ama, propagandist böyle değildir.

Propagandist, süniliklerle doludur; eserini, ideolojik zorlamalarla çirkinleştirir. Oysa, bir gerçek san'atkârın eserinde inançları dünya görüşü, ideolojisi ve imanı, şahsiyetinin tabî bir unsuru biçiminde yadrganmadan ve çirkinleşmeden yerini bulur. Zaten dikkatli bir okuyucu veya seyirci, propagandist ile san'atkârı birbirinden kolayca ayırmasını bilir.

Ayrıca unutmamak gerekir ki, güzel bir san'at eseri, sadece bir ferdin çığlıklarından ibaret olsa idi asla başarılı olamazdı. San'atkârın sesi, kalemi, tuvali, fırçası kendisi kadar, derece derece diğer insanları temsil ettiği ölçüde başarılı olur. Üstün bir san'at eseri, âlemşümûl bir karakter kazandığı oranda dehâya yaklaşır. Onun için büyük bir san'atkâr, kendini aşarak milletini ve insanlığı kucaklayan kollara sahip bir dev gibidir. Gerçekten de büyük san'at eserlerinde insanlık, kendini kolayca bulabilmektedir. San'atkâr hangi dalda çalışırsa çalışsın, hangi san'at ekolüne bağlı olursa olsun, hangi iman ve ideolojinin heyecanını taşırsa taşırsın, o, mutlaka insanoğlunun bir sevincini veya dramını dile getirmektedir. Onun başarısı, bütün samimiyeti ile insanlığı, kendi şahsında temsil edebilmesindedir; kendinin ve kendi cemiyetinin sesini sevincini ve kederini âlemşümûl bir çığlık, bir ses, bir beste, bir kompozisyon ve ahenk halinde ortaya koymasındadır.

İSLÂM'DA MİZAH

İnsanın duygu hayatı, "haz ile elem" arasında yalpalayıp durur. "Haz", bir gevşeme, "elem" bir gerilme halidir. Psikolog Kretschmer'e göre, insanın heyecan hayatı, sebeplere bağlı olarak bu "iki ritim" arasında zikzak çizer. Bu durum normaldir ve insanın tabiatı icabıdır. Anormal olan, sebepsiz yere "gülmek" ve "ağlamak", yahut bu reaksiyonların "süreklilik" ve "şiddet" kazanmasıdır. Şanlı Peygamberimiz, "gülme" ve "ağlama" konusunda, Müslümanları "itidale" davet eder. Bir insan olarak Yüce Peygamberimiz de hem "gülmüş", hem "ağlamışlardır." Ancak, unutmamak gerekir ki, O,

hiçbir zaman ne kahkaha ile gülmüş, ne de hüngür hüngür ve feryad ederek ağlamışlardır. O'nun gülmesi "tebessüm" ve ağlaması da "sessiz gözyaşı" ölçüsünü aşmamıştır.

Yüce Peygamberimizin "mizah" karşısında da tavrı enteresandır. O, müminlerin, hem küçük düşmemek, hem küçük düşürmemek üzere, kendi aralarında, ara sıra "şaka" ve "espri" yapmalarını hoş karşılamış, hatta kendileri de zaman zaman bu ölçülere riayet ederek "şaka" ve "nükte" yapmışlardır. Nitekim Şanlı Peygamberimiz: "Ben mizah yaparım, fakat doğru konuşurum" diye buyurmuşlardır.

İster misiniz, size Yüce Peygamberimizin "şakalarından" bir iki örnek verelim? Bir gün Şanlı Peygamber, çok yaşlı bir İslâm hanımına şöyle dediler:

-İhtiyar kadınlar Cennete giremez.

Yaşlı kadının ağladığını görünce, tatlı bir tebessümle, sözlerini şöyle bitirdiler:

-Ey hatun! Üzülme, ihtiyarlar, önce gençleştirilir ve sonra Cennet'e sokulurlar.

Başka bir gün de bir hanım, yanında yavrusu da bulunan bir deveye kendinin bindirilmesi hususunda Şanlı Peygamberden yardım istedi.

-Şu deveye binmeme yardım eder misiniz? dedi.

Peygamberimiz:

-Seni, deve yavrusuna oturtayım, diye cevap verince, hanım telâşlandı:

-İstemem, beni taşıyamaz, dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz tebessüm buyurarak:

-Hiçbir deve yoktur ki, başka bir devenin yavrusu olmasın.

Görüldüğü gibi, İslâm ahlâkında şakanın "nüktenin" ve "mizahın" yeri vardır. Ancak, bunun da edebleri ve sınırları tayin edilmiştir. Şaka "doğru" olacak, bir mü'mini küçük düşürmeyecek veya kalbini kırmayacak şaka ve mizah yapan kişiyi cemiyetin gözünde alçaltmayacak...

Öte yandan, artık herkes bilmektedir ki, "mizah" günümüzün korkunç silâhlarından biridir. Gerçekten "mizahın" ciddi bir tahrip gücü vardır. Bugün, ideolojiler, siyasî ve sosyal akımlar, birbirlerini cemiyetin gözünden düşürmek ve gülünç duruma sokmak için bu silâhı, çok ustalıkla kullanmaktadır. Düşmanlar, bir diğerini etkisiz kılmak için "karikatürize" ederek efkâr-ı umumiye nezdinde alçaltmaktadır. Bu çetin savaşta, Müslümanlar da boş durmamalıdır. Şanlı Peygamberin "Düşmana, silâhları ile mukabele ediniz" emrine uyararak, düşmanlarını gülünç duruma sokmalı, onları karikatürize etmeli, hicivlerle gözden düşürmelidirler. Kaldı ki, bundan 1400 yıl önce Şanlı Peygamberimiz, kendi şairi Hassan'a "kâfirleri kötüleyici ve hicvedici şiirler" yazmasını, "onların Müslümanlara tecavüzlerine cevap vermesini" emir buyurmuşlardı.

Evet, İslâm'da mizah böyle anlaşılmalıdır. Müslümanlar; bu silâhı, daha çok düşmana tevcih etmeli ve onları küçük düşürmelidirler. Kendi aralarında "şakalaştıkları" zaman da "haddi aşmamalıdır".

GÜZEL SAN'ATLAR VE FİLOZOFİ

Görünen odur ki, bir san'at eserinde, san'atkârın imzasının yanında, içinde yaşadığı cemiyetin, tabiatın, zaman ve mekânın da payı vardır. Bütün bunların yanında "güzel san'atların", içinde geliştiği vasata hâkim olan felsefî kanaatlerden, ideolojik akımlardan, din ve inançlardan da geniş mikyasta etkilendiğini belirtmekte fayda var...

San'at akımlarının felsefî "ekollere" paralel olarak geliştiği kolayca iddia edilebilir. Yahut her felsefî sistemin, kendine uygun bir de "estetik telâkkisi" vardır. Birçok filozof, sistemini kurarken, "estetik anlayışını" da belirtmeyi bir vazife saymıştır. Nitekim İ. Kant'ın (1724-1804), F. Hegel'in (1770-1831) öte yandan K. Marx'ın (1818-1883), H. Bergson'un (1859-1940) böyle birer "estetik görüşü" vardır.

Yani, rasyonalistler, idealistler, materyalistler ve spiritüalistler, dünya görüşlerini ortaya koyarken, estetik konusundaki düşüncelerini de belirtmeyi ihmal etmemişlerdir.

Üstelik durum bu kadarla da kalmamış, bunların dünya görüşlerini paylaşan birçok san'atkâr yetişerek bu san'at telâkkilerini şu veya bu ölçüde tatbik de etmişlerdir. Bugün dahi, bu filozofların görüşlerini paylaşan pek çok san'atkâra rastlanabilir. Meselâ, "Güzellik, eşyanın içinde değildir, estetik, duygudan ayrı olarak mevcut değildir" diyen İ. Kant'ın görüşünü, bütün impressionistlerin paylaşacağı sanırım. Günümüzün "idealist san'atkârları", herhalde Hegel'in: "Sanat, ruhun madde üzerindeki galibiyetini önceden haber verir: bu, maddeye giren ve onu kendi şekline sokan fikir (ide)dir" şeklindeki ifadesini zevkle okurlar. Herhalde materyalist san'atkârlar da K.Marx'ın: "Güzel san'atlar, alt-yapıdan kaynaklanan sınıf mücadelelerinin birer üst-yapısıdır" tarzında özetlenebilecek görüşünü yaşamaya ve yaşatmaya çalışacaklardır. San'atın san'at için olduğunu savunanlar da herhalde H. Bergson'un "Sanat, hayatın menfaat perdesinden sıyrılarak olduğu gibi görünmesidir" tarzında ortaya koyduğu görüşü seveceklerdir. Kısaca "san'at ve filozofi" birbirinden ayrılmazlar. Çünkü, her san'at eseri, mutlaka bir dünya görüşünün parçasıdır. San'atkârın dünya görüşü, ister istemez eserine yansıyacaktır.

Güzel san'atların, "felsefî akımlara" göre biçim ve hüviyet kazanması, onun bir kusuru değil, verimli bir hususiyetidir. Güzel, san'atlar sahasında "ekollerin" bulunuşu gerçekten faydalı olmuştur. Farklı felsefî telâkkiler, farklı san'at görüşleri, ekoller ve üslûplar, estetik sahasını çok zenginleştirmiş; kültür ve medeniyet tarihi, bu farkların ortaya koyduğu "güzellik meyveleri" ile dolmuştur.

Bu noktada hemen belirtmekte fayda vardır ki, ilim, objektifleştikçe, san'at sübjektifleştikçe; ilim, kendini ekollerden kurtardıkça, san'at, yeni yeni ekoller buldukça; ilim kanunlara bağlandıkça, güzel san'atlar kalıp ve kaideleri kırarak yeni ahenklere ulaştıkça başarılı olmaktadır. Bu hüviyeti ile düşünüldüğünde, gerçekten "güzel san'atlar", akıl için olmaktan ziyade "gönül için" vardır. Yahut, ilmin aradığı gerçek, "objektif", güzel san'atların aradığı ise "sübjektif hakikattir". Yahut, san'at, objektif değerlerden hareketle, önce sübjektifte dinlenen ve sonra onu da aşmaya hazırlanan ve "Mutlak Güzeli" özleyen bir arayışı temsil etmektedir. İleride, bu sorulara bir aydınlık getirebileceğimizi umuyoruz.

Filozofi, zekânın ve aklın bir arayışı olarak, bir bakıma, san'attan ayrı bir şeydir. Ama unutmamak gerekir ki, insan zekâ ve akli, duygu ve heyecanlarından bağımsız değildir. Kim bilir, belki de duygu ve heyecanlar insan zekâsının önemli bir yönünü temsil etmektedirler.

SAN'AT VE DİN

Bazı sosyologlar, dini, sosyal hayatın "temel müessesesi" kabul ederler. Onlara göre din, bütün sosyal müessese ve değerlere ana olmuş sosyal değerler dinin bağrında doğmuş, gelişmiş ve ondan ayrılmışlardır.

Bu telâkkinin, çeşitli açılardan bir tenkidi yapılabilir ve yapılmıştır. Biz, bunların üzerinde duracak değiliz. Ancak, bu noktada belirtmekte fayda vardır ki sözü edilen görüş, galiba "estetik" açıdan doğrudur. Çünkü, müşahedeler göstermektedir ki, bütün tarih boyunca, "din ve estetik" münasebetleri sanıldığından çok daha fazla ve girift olmuştur.

Gerçekten de "en güzel san'at eserleri" dinin bağrından fıskırmıştır. Bu hüküm, hem Batı, hem bizim ve hem de bütün kültür ve medeniyet dünyası için geçerlidir. Bu durumu, bütün cemiyetlerde müşahede etmek mümkündür. Şöyle bir san'at tarihini gözden geçiriniz, en güzel mimarî eserler mâbetlerdir, en güzel şiirler ve ilâhiler dinden doğmuştur. En göz alıcı heykelleri galiba putperestler yaptı, en duygulu mozaikler, freskler ve gravürler "dindar" ellerden çıktı en içli melodiler, dinî

heyecanlardan güç aldı; dünyadaki dansların kökünde bile bu duygunun önemli bir yeri vardır. Hele putperestlerde din ve san'at, âdeta aynı şeydir. Bu duruma müşahhas bir örnek olarak eski Yunanistan verilebilir. Mücerret dinden habersiz, eski Yunanda Hegel'in dediği gibi "Tanrılık ile insanlık birbiriyle kucaklaşır, birbiriyle karışır: din san'atla, san'at da ibadetle aynı şeydir... Yunanlı'nın Zevs, Apollon, Athena, Afrodite'nin çizgileri altında taptığı şey insandır: insanın kuvveti, zekâsı ve güzelliğidir". (Bkz. Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev: H. Vehbi Eralp, 1949, sf: 322).

Batı kültür ve medeniyetinde, eski Yunan'ın bu putperest ruhu, asla unutulmadı ve "İnsan-Tanrılar" birer "köktip" olarak cemiyetin "kollektif gayrı şuurunda" fırsat buldukça açığa çıkmak üzere daima tetikte bekledi. Gerçekte, Batı, Hz. İsa'nın "mücerret dinini" anlamadı, hiçbir zaman "Mutlak Varlık" olarak Allah'a tapınmadı. O, hem Hz. İsa'yı dinledi, hem eski Yunan'ın putperestliğini özledi ve yaşadı. Hıristiyanlık, Doğu'dan gelen yüce peygamberin mesajlarının putperest Batı ile mezcedilmesinden doğdu. Bu hususu Hegel şöyle itiraf eder: (Eğer Şark, sonsuzun ve mücerredin dinini kabul ediyor ve öğretiyorsa; eğer Yunanistan, bütün ibadetini sonlu varlığa hasrediyorsa, dinî münasebetin iki terimi, kendinde Şark dehâsının Yunan dehâsı ile birlikte Hıristiyanlık tarafından uzaklaştırılıyor". (Bkz. a.g.e., sf: 322). Yine Hegel'e göre, Şark için hakikatlerin en mühimi Allah'tır da Hıristiyan Batı için mühim olan "İsa'da gerçekleştirdiği tarzda tanrılık ile insanın birliğidir".

Gerçekten de Batı Dünyası, kendini, hiçbir zaman putperestlikten kurtaramadı. Fırsat buldukça da bu hüviyetini ortaya koydu. Esasen, Batı'da Rönesans, eski Yunan'da mevcut olan bu ruhun, uzun bir aradan sonra, tekrar Roma'da dirilmesi demektir. Zaten başta Giotto (1266-1337), Leonardo Da Vinci (1452-1519) ve Michelangelo Buonarroti (1475-1564) olmak üzere bütün Rönesans san'atkârları, Hıristiyanlık adına, eski Yunan putperestliğini dirilttiler. Sadece Zevs'in, Apollon'un ve Afrodite'nin adı değişti, "Baba-Oğul ve Meryem" biçiminde yeni "Mukaddes aileler" kuruldu. Böyle olunca, Batı san'atı, İslâm san'atından çok farklı olarak ayrı bir yönde ve karakterde gelişti. Her şeyi ile Batılılaşmaya karar veren ve Batı'nın kör bir mukallidi haline gelen çevrelerin, bu tarihi gelişimi bilerek hareket etmeleri ne kadar uygun olurdu. Bizzat Batı'nın da itiraf ve kabul ettiği üzere, Doğu ile Batı medeniyetleri arasında, san'at ve estetik telakkiler bakımından da çok önemli farklar vardır. Kanaatimizce, Hıristiyan estetiğini, en iyi anlayan ve anlatan Alman Tarihi İdealizminin kurucusu F. Hegeldir. O, klâsik Yunan san'atı ile Hıristiyan san'atını şöyle mukayese eder: (Putperest) Yunan san'atında sembol yerini vasitasız ifadeye bırakır, fikir tamamı ile şekle bürünür. Fakat bu ulvî ve âdeta insan-üstü san'atın mükemmelliği bile, bir muvaffakiyetsizlik ve noksanlıktır. Fikir, maddeye o kadar tam surette girer ki, nihayet ondan ayrılamaz olur; dış şekle ve fizik güzelliğe feda edilmiş bulunur.

Asya san'atının şekilsiz spiritüalizminden daha az esaslı olmayan bu noksanlık, Hıristiyan san'atında tashih ediliyor. Hıristiyanlık san'atı, içinde kaybolduğu görünür âlemden, hakîkî vatanı olan ideal sahasına çağırır. İncil'in tesiri altında, güzel fikri, ruhileşir; fizik güzelliğe tapınma, ahlâkî güzelliğe, temizliğe ve kudsîliğe tapınmaya yerini bırakır: Bâkire'nin (Meryem'in) ibadeti, Venüs'ün ibadeti yerine geçer. Hıristiyan san'atı yahut romantik san'at, fizik güzelliği menetmez, fakat bunu, müteal, (aşkın) güzele tabi kılar". (Bkz. A. Weber, *Felsefe Tarihi*, H.V. Eralp, sf: 321).

Hegel'in yukarıya aldığımız satırlarından da anlaşılacağı üzere, eski Yunan san'atı tamamı ile putperest olduğu halde, Hıristiyan san'atı, filozofun bütün çırpınışlarına rağmen, kendini putperestlikten kurtaramamaktadır. Meselenin asıl enteresan tarafı, Hegel, san'atta idealizmi savunmasına rağmen, fikri ve ruhu şekle tercih eden Asya san'atını da noksan bulmakta ve anlaşıldığına göre, İslâm san'atına tamamen yabancı kalmaktadır ve hatta ondan habersiz gözükmektedir.

Oysa: 'Tuta tapmak, dini san'ata bağlayan birleştirici çizgidir. Kendi kendinin şuuruna varmakla din, san'attan ayrılır ve putları fırlatıp atar" diyen Hegel'in, İslâm san'atını tanımasını ne kadar isterdik. (Bkz. a.g.e., sf: 321). Gerçekten de bütün yüce peygamberler putları kırıp atmışlardır, lâkin, bu konuda Şanlı Peygamberimizin mücadelesi, en güzel örnektir. Böyle olduğu içindir de. İslâm san'atı, saf, berrak ve mücerret olarak doğdu; her dalda modern san'ata öncülük etti. Bu konuya ileride genişçe yer verileceğinden şimdilik geçelim.

Bütün bunların yanında kabul etmek gerekir ki, "san'at ve din", birbirine zıt düşen değerler değildir. Hatta "san'atın mukaddes bir çalışma olduğunu, ilimden ayrılmayacağını, iradesiz ve imansız ebediliğe varılamayacağını" bilmek gerekir. (Bkz. S. Kemal Yetkin. *Büyük Ressamlar*, sf: 10). Ancak, yine unutmamak gerekir ki, din "Mutlak Hakikate" yol ararken güzel san'atlar, "sübjektif hakikatten" yola çıkmaktadır. Mamafih, insanın "sübjektif dünyasından" hem "Mutlak olana", hem de "objektif âleme" açılan kapılar vardır. San'atkâr istidadına göre, her iki tarafa da yol bulabilir.

"Din ve san'at münasebetlerini" kısaca özetlemek gerekirse denebilir ki, putperest, estetik heyecanlarını "objektif âleme" tevcih ederken, Hıristiyan âlemi, bu klâsik tutuşa tepki olarak romantizmini ortaya koymuş ve objektif âlemi, insana yaklaştırarak eser vermeye çalışmıştır. Oysa, İslâm, san'atı, "Allah'ı aramak" olarak tarif eder. İslâm medeniyetinin büyük şairi Necip Fazıl Kısakürek İslâm'ın bu san'at anlayışını şöylece şiirleştirir:

"Anladım işi; san'at Allah'ı aramış
Mârifet bu, gerisi yalnız çelik, çomakmış"
(Bkz. N. F. Kısakürek, *Sonsuzluk Kervanı*, sf: 24).

İSLÂM'DA SAN'AT

İslâm'ın başlı başına bir san'atı ve sanat telâkkisi vardır. Bunu kim inkâr edebilir? İslâm kültür ve medeniyet dünyası, yalnız san'at tarihçileri açısından değil, günümüz san'atkârları için, dahi, ihmal ve inkâr edilmesi mümkün olmayan muhteşem bir san'at hâzinesidir.

Şu anda, İslâm dünyasında, muhteşem bir mimarînin, güçlü bir edebiyatın ve bilhassa şiirin, mücerred resmin ve o resimler kadar güzel "hattın", mermeri işleyerek ruha dönüştüren bir estetik dehânın, tezhibin, oymacılığın, çimlere ve nakışlara sızdırılan ulvî zevkin ebedî soluğu, hâlâ kendini kuvvetle hissettirmektedir. Son iki asırdan beri, bütün ihanetlere, bütün yozlaştırma ve yabancılaştırma gayretlerine rağmen, Müslüman halk ve ondan kopmayan bazı vefakâr san'atkârlar, İslâm'ın bu san'at çizgisini kaybetmemeye çalışmaktadırlar.

Bizim, kültür ve medeniyet dehâmızdan kaynaklanan san'at değerlerimiz, ölmek için, ya Kütahya çinilerine sığınmakta, ya Anadolu kadınının mukaddes gönlünde ve elinde gelişerek ve korunacak çehiz sandıklarına gizlenmekte ve yeniden filizleneceği iklimi beklemektedir. Maalesef, mekteplerden koğulan ve bir kısmı şimdilik müzelerde barınabilen Müslüman-Türk'ün san'at dehâsı, elbette bir gün, mutlaka kabuğunu kırarak gün yüzüne çıkmanın yolunu bulacaktır. Bu, bizim rönesansımız demek olacaktır. O günleri hasretle bekliyoruz.

Ne gariptir ki, bizim, kendini "aşağılık duygusuna" kaptırılmış güya "aydınlarımız", İslâm san'atını ve estetiğini inkâr ve ihmal ederken, hattâ ona düşmanlık duygulan beslerken, Batı dünyasının yetiştirdiği ve estetik konusunda otorite olan bir fikir adamı, Lous Massignon, hem de XX. Asırda ve Ehl-i Sünnet vel Cemaat görüşüne uygun olarak, İslâm estetiğinin ve san'atının bütün dallarına yön veren fikri ve imanî zemini incelemekte ve ona hayranlığını ifade etmektedir. Şu satırlar onundur: "Müslüman, san'atın tuzağına düşmek istemez. Onun için san'at eserlerinde son derece güzel âlem

bile Allah'ın iplerini çekerek işlettiği bir makinadır... İnsanlar, ilâhi iradenin aletidir. Elbette Müslümanlarda da dram vardır. Fakat bu dram, kukla oyununda olduğu gibi basit ve basit olduğu kadar da derindir.

İslâm san'atlarının nasıl kurulduğunu incelerken anlaşılacaktır ki, bu san'at, yabancı tesirlerle doğmamış ve İslâm metafiziğinin en esaslı kaziyelerine dayanarak büyümüş ve kıvamını bulmuştur. Kukan, İslâm metafiziğinin birinci misâlidir; baştan aşağı metafizik tariflerle doludur.

Müslüman san'at, bir kâinat görüşünden çıkmıştır. Bu Yunan tesiri altında kalmayan bütün Ehl-i Sünnet Vel Cemaat mütefekkirlerinin savundukları, İslâm İlâhiyatının naslara bağlı olan görüşüdür ki, "kâinatta sırf şekil ve kendiliğinden sûret yoktur yalnız Allah dâim ve hâkidir" cümlesi ile özetlenebilir. Yunan görüşünde, sürüp giden tabiî şeyler vardır. Çünkü, Allah, onların devam etmelerini, doğup büyümelerini, denge ve billûrlaşma tiplerine göre meydana gelmelerini güzel bulmuştur. Buna karşılık İslâm'da, her yerde kendini belli eden, hâkim Allah fikri, bu görüşü reddetmektedir.

İslâm ilâhiyatında, (yaratıklar için) bekâ ve devamlılık yoktur. Var olan sadece "an"ların zarurî sıralanma düzeni bile yoktur... Onlar için, var olan "an"ların birbirini kovalamasıdır ve bu kovalama da kesik kesiktir. Allah dilerse, geri dönmeleri de mümkündür...

(İslâm'a göre) figür yoktur, fakat belli bir zaman için birleşmiş atomlar vardır. Ve çizgi, İslâm'a göre yerini değiştiren bir noktadır. Aslında bu tarif de tamamı ile yenidir" ve eski Yunan'ın hendeseci karakterine nazaran İslâm'ın yerini tayin etmektedir. (Bkz. *Din ve San'at*, Burhan Toprak, Varlık Yayınları, sf: 8,9).

Louis Massignon'a göre: "Yunan görüşü, hendeseci, tam sayıları ve onların özelliklerini seven bir hesapçı telâkkiye" bağlı olduğu halde, Müslümanların elinde "hesap cebire ve hendese trigonometriye yönelmiştir". Yine aynı fikir adamına göre: "Bundan dolayı, İslâm zekâsının gelişmesi, çok berrak ve orijinaldir". (Bkz. *a.g.e.*, sf: 9).

Gerçekten de Eski Yunan ve ondan kaynaklanan Batı medeniyeti, şekle (figüre) ve onun ahengine hayran olduğu halde, İslâm medeniyetinde eşya âlemi, fâni ve sürekli olarak değişen, geçici bir âlem olarak değerlendirilir. İslâm'a göre, değişmeyen, sürekli ve bâki olan sadece Allah'tır. Louis Massignon da bunun farkındadır ve İslâm san'atı konusunu işlerken tesbitlerini şöylece ifade eder: "(İslâm'a göre), Bâki olan yalnız Allah'tır. Her şey fânidir. Kendi deyimleri ile, "yalnız O'nun didârı hâkidir". Vacib'ül Vücut'un isbatına gelince, O'ndan başkasının değişmesi iledir. Kutanda, Hazreti İbrahim'in güneşin akşam gelince batmasını, ayın tutularak örtülmesini ve yıldızların güneşle silinmesini anlattığı uzun bir bahis vardır. İbrahim, bütün bunları gördükten sonra, karar verir: "Demek ki, başka yerde bâki olan bir Tanrı vardır". Bunun için, Müslümanlara göre, Allah'ın isbatı "değişme" iledir. Dolayısı ile san'at onlar için, yaratılmışların kendilerinden var olmadıklarını göstermeğedir vesile olacak ve belki bundan başka bir şey olmayacaktır. Şu halde, İslâm san'atı, bize, "değişmeyi" bildirecek bir san'attır. Figürlere bağlanmamak, suretlere tapmamak gibi yasaklar sebebi ile İslâm san'atı, berrak, ruhanî ve yalnız accord'un güzelliğine inanmayan, susmada durmak üzere, bir takım notalardan geçen bir cebirci müzisyenin san'atı gibi, saf ve temiz olarak doğdu. İbn-i Abbas'ın rivayet ettiği, düşündürücü eski bir Hadîs vardır: "Peki ama, artık hayvan resimleri yapmayacak mıyım, san'atımı bırakacak mıyım?" diyen bir İranlı ressama, "Evet" yapacaksın, ama hayvanların kafalarını kesmelisin, canlı görünmesinler; çalış ki, çiçeklere benzesinler" diye cevap verilir.

Gözlerimizin önünden geçip gittiklerini, yok olduklarını işaret etmek için, geçici şekillerin böylece cansızlaştırılması, bize varlığı ve hayatın bekasını ancak Allah'ın iradesinden ve soluğundan alan şekillere, suretlere hayat üflemeği aklımızdan geçirmemek gerektiğini gösterecektir. Bunu,

Merakeş'te Aguedal Bahçesi'nin hârikulâde tasvirinde, Jeröme ve Jean kardeşler, iyi görmüş ve Müslüman san'atının işlenerek irréelle fantezi yönünü pek iyi ifade etmişlerdir". (Bkz. a.g.e., 1962, sf: 10).

Bazıları, sadece şanlı Peygamberimizin Hazret-i Muhammed'in (O'na salât ve selâm), "suretleri" menettiğini sanır. Oysa, bu, bütün peygamberlerin ortak davranışıdır. Gerçek Musevîlik de, İsevîlik de, "sûretlere tapınmayı" yasaklar, putları silkip atar. Bakınız, bu konuda, filozof ve estetikçi F. Hegel ne diyor: "Kendi kendinin şuuruna varmakla din, san'attan ayrılır ve putları fırlatıp atar. Bu ilerleme Yahudilikte (biz, Hazreti Musa'da diyoruz), gerçekleşiyor. Mukaddes Kitap, puta tapmayı menediyor. Çünkü, insan için, sonsuzu madde vasıtası ile ifade etmenin imkânsız olduğunu biliyor; yontulmuş sûretleri yasak eder, çünkü İde'nin kendinden başka uygun şekli yoktur". (Bkz. Felsefe Tarihi, A. Weber, H. V. Eralp, 1949, sf: 321).

Bununla birlikte, Batı, kendini putperest Yunan'ın tesirinden kurtaramadı, yüce peygamberlerin getirdikleri mesajlar, kendi idrakine göre değiştirdi ve san'atta "putperest" olmayı tercih etti. Şimdi o, bizim medeniyetimizi de bu çizgiye sokmanın bitmez ve tükenmez gayreti içindedir.

Louis Massignon, bütün İslâm san'at anlayışını, yüce ve mukaddes Kitab'ımızın şu âyetlerine istinad ettirir: "(Yer) üzerinde bulunan her canlı fânidir. (Ancak), azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zâtı, bâki kalacaktır." (Bkz. Kur'an-ı Kerim, Er-Rahman Sûresi, âyet: 26-27).

Daha önceki sayfalarımızda da belirttiğimiz üzere, İslâm'ın diyalektiği, "fâni varlıklara bakıp Bâki olanı" aramak ve özlemek üzerine kuruludur. Müslüman "ölmülye bakar ölümsüzü", "çok'a bakar Bir'i", "sonluya kadar sonsuzu", "esere bakar müessiri", "yaratıklara bakar Yaradan'ı" arar. Müslüman, ancak şimdi, çağdaş ekzistansiyalistlerin kısmen fark edebildikleri gibi, "kendini bu dünyaya yabancı" hisseder; o, âdeta "gurbette" (Yaradan'a uzak düştüğü kanaatinde)dir ve bütün çırpınışları ile "kurbet" (Allah'a yakın olmanın) peşindedir.

"Hallac-ı Mansur, müridleri ile Bağdat sokaklarının birinden geçerken tatlı bir ney sesi duyar.

Müridlerinden biri kendisine sorar:

-Bu nedir?

Hallaç cevap verir:

-Bu, dünyaya ağlayan Şeytan'ın sesidir.

Louis Massignon, önceleri, Mansur'un bu cevabı karşısında şaşkındır ve cevabı yorumlamakta zahmet çekeceği kanaatindeydi. Fakat, sonunda doğruyu yakalar. O, Hallac'ın cevabı karşısında şöyle düşünür: "Bunu nasıl açıklamalı? Şeytan, neden dünyaya ağlıyor? Ağlıyor, çünkü, onu harab olmaktan kurtarmak ister; geçip giden, fenâ bulan şeylere ağlar; onları canlandırmak ister. Halbuki yalnız Allah bakidir. Şeytan, geçici şeylere bağlanmaya mahkûmdur. Bunun için ağlamaktadır." (Bkz. Din ve Sanat, B.Toprak, 1962, sf: 22).

Biz, Müslümanlar, Hallac'ın bu cevabını asla yadırgamayız. Çünkü, bizzat yaşayarak görüyoruz ki, insanın san'at faaliyetleri, hangi kılıkta meydana çıkarsa çıksın, hep dünyanın yetersizliğinden ve geçiciliğinden söz eden "beşeri bir çığlık" niteliğindedir. Şiirler, şarkılar, türküler hep bu feryatla doludur. İnsanın en neşeli olduğu anda bile "dünyanın boşluğu ve fâniliği" bir sızı gibi duyulur. İnsanın en mutlu anları bile bu ölümlü, bu geçici dünyanın asla gizleyemediği bir gölge ile kararmış bulunuyor. Bu durum, Şeytanı ve ona bağlı olan "nefsi emmareyi" tedirgin etmektedir.

Büyük Alman Şairi Goethe, meşhur Faust'u ile, bu İslâmî espriye hayli yaklaşıyor. Bilirsiniz, bu şaheserinde Goethe, Mefisto (Şeytan) ile Faust'u (İnsanı) karşı karşıya getirir. Şeytan, bu dünyada "mutlu olmanın mümkün olduğunu" isbat etmeye çalışır, çeşitli dünya lezzetleri ile Faust'u ikna

etmek ister ve fakat sonunda kaybeder. Yukarıdaki cevabı ile Hallac-ı Mansur, Goethe'den 900 yıl önce, sanki Faust kitabını özetlemiş bulunmaktadır.

Louis Massignon, İslâm san'atı üzerindeki görüşlerini şöyle bitirir: "kısacası, İslâm san'atını yürüten düşünce, Ehl-i Sünnet doktrinidir. Yani, şekillerin üstüne yükselmek, putperestliğe meydan vermemek... bir kukla ve gölge oyununda olduğu gibi, onları hareket ettirene ve tek dâimî olana doğru gitmektir. Sayısız İslâm mezar taşları, bize hep şunu tekrarlar: "Hüvelbâki", (yalnız O, bâkidir). (Bkz. *a.g.e.*, *sf*: 22).

Nitekim, Şanlı Peygamberimiz, İslâm'ın bu telâkkisini, her fırsatta ortaya koymuşlardır. Bir gün, O'nun, meşhur bir Arap şairi olan Lebid'in bir şiirinden söz ederek şöyle buyurdıkları işitildi:

"En doğru söz Lebid'in:-şiirle donatılmış-
Allah'tan başka her şey, hakikatte bâtılmış".

(Bkz. *N. Fazıl Kısakürek*, *101 Hadîs*, *sf*: 27).

GÜZEL SAN'ATLAR VE İSLÂM

Bilindiği gibi, güzel san'atların mimarî, heykeltıraşlık, resim, musikî dans, edebiyat, şiir ve benzeri dalları vardır. Kültürünün ve medeniyetinin kalitesi ve seviyesi ne olursa olsun, her cemiyette mutlaka bu san'at faaliyetlerine rastlanacaktır. Ancak, bu güzel san'at dallarının mahiyeti, muhtevası, değeri ve itibarı, farklı kültür ve medeniyetlerde değişik olmuş; yalnız san'atkârların kaabiliyet ve şahsiyetlerine göre değil, cemiyetlerin inanç, zevk ve telâkkilerine göre de değişik durumlar, akımlar ve biçimler doğmuştur.

Gerçekten de bazı kültür ve medeniyetlerde "güzel san'at dallarından" bazıları, diğerlerinden daha fazla itibar ve rağbet bulur. Bilfarz, Eski Yunan'da, o cemiyetin politeist karakterine uygun olarak heykeltıraşlık, mimarî, musikî ve tiyatro çok gelişmiş olduğu halde, İslâm medeniyetinde daha çok şiir, hitabet, mimarî ve -putperestliğe tepki olarak "nakkaşlık" ve "hüsn-ü hat" (güzel yazı) gelişmiştir. Müslüman san'atkâr, bütün gücünü şiire, hitabete, mimarîye vermiş; resim zevkini tezhib ve nakışlarla, her biri mücerred bir tablo kadar güzel "hat"larla; heykelcilik zevkini de taşlara ve mermerlere bir şiir gibi işlediği motiflerle tatmin etmeye çalışmış ve bugün çağdaş ressamların hayran kaldığı san'at hârikalarına ulaşmıştır. Şimdi, ciddi birçok san'at çevreleri, bu san'at eserlerine bakarak, İslâm'ı haklı olarak, "modern san'atın esaslı kaynaklarından biri" itibar etmektedirler. Gerçekten de yalnız El-Hamra Sarayı karşısında hayranlığını belirten Picasso değil, güzel san'atlarda mücerredi (abstrait), enüfûsîyi (sujektivite) arayan, sûretlerden kaçınan, yani "non-figuratif" değerlere hayran olan herkes, İslâm san'atı karşısında heyecanlanacaktır.

Şanlı Peygamberimiz, güzel san'at dalları arasında, bilhassa "hitabete", "kitabete" ve "şiire" değer verirlerdi. O, hitabeti öğmek için, şöyle buyurmuşlardır: "Erkeğin güzelliği, lisanındadır". Yani "güzel konuşan erkek, güzeldir". Şanlı Peygamberin bu emri üzerine, bütün İslâm dünyasında "hitabet dersleri" fazla itibar görmüş ve "güzel konuşmaya" çok ehemmiyet verilmiştir. Ancak unutmamak gerekir ki, güzel konuşma, bir yönü ile "güzel yazmaya" da bağlı olabileceğinden İslâm'da "kitabete" (güzel yazma) da güzel san'atlar eğitiminde kendine esaslı bir yer bulmuştur.

Şiire gelince... Unutmamak gerekir ki, İslâm'da en çok seviyen güzel san'at dalı şiirdir. Bilmem, İslâm dünyasında yetişen şairlerin sayı ve kalitesinde san'atkâr, başka kültür ve medeniyetlerde de var mıdır? Çünkü, İslâm dünyasında çobanlar da, sultanlar da şiir söylemiş ve yazmışlardır. Münevveri ile, halkı ile, aşağı yukarı bütün cemiyetinin, şair veya şiire düşkün olduğu cemiyetleri, yalnız İslâm'da bulacağınızı sanırım. Bunda, Şanlı Peygamberimizin "söz ve şiir" karşısında zaman zaman takdirlerini belli etmesinin büyük payı vardır. Şu söz Onlarıdır: "Bazen söz vardır ki, sihir sanırsınız; bazan şiir vardır ki hikmetin tâ kendisidir".

Yüce ve mukaddes kitabımız Kur'an-ı Kerim'de "güzel söz" öğülmüş ve devamlı meyve veren bir ağaca benzetilmiştir. Yüce Kitabımızda şöyle buyrulur: "Güzel bir söz kökü sabit, dalları gökyüzünde olan bir ağaç gibidir. Ki, o, Rabbinin izniyle her zaman meyve verir durur." (Bkz. İbrahim Sûresi, âyet: 25-26).

Ya çirkin ve kötü bir söz neye benzer? Yüce Kitabımız'a göre, o: "Yeryüzünden koparılmış kötü bir ağaç gibidir ve onun sebâtı yoktur." (Bkz. İbrahim Sûresi, âyet: 27). Öte yandan unutmamak gerekir ki, Kuran-ı Kerim'de "Sapıklara uyan", "yalan söyleyen" ve "mübalâğa yapan" şairler ve san'atkârlar sevilmez. Bunun aksine "Allah'ı çok zikreden" ve "eserleri ile cihad eden ve zâlimlerden öc alan" şairler ve san'atkârlar tezkiye edilir. (Bkz. Eş-Şuara Sûresi, âyet: 224-227).

Görülüyor ki, İslâm'da şiir, belli ölçüler içinde, güzel san'atlarda baş köşeyi işgal eder, diğerleri ondan kendine yer bulur.

Şiirin ve şairin, İslâm medeniyetinde apayrı bir yeri vardır. Nitekim, Şanlı Peygamberimizin yüce kadrosu içinde üç tane meşhur şair vardır. Bunlar: Haşan bin Sâbit, Kâ'b bin Mâlik, Abdullah bin Revahe adlı sahabîlerdi. Düşünüyor musunuz ve biliyor musunuz "Sahabî Şair" ne demektir? Dâvanın mukaddes merkezinde Şanlı Peygamberimiz bulunmakta, "vahyin nuru" ile gönülleri ve vicdanları yıkamakta, bir rahmet ve sevgi okyanusu gibi çalkalanıp dururken, bu "Sahabî Şairler", hassas yürekleri ile ve engin sezgileri ile mısra mısra inliyor, kükrüyor ve coşuyorlardı, coşturuyorlardı. "Sahabî Şairler", Şanlı Peygamberin mübarek dudaklarından dökülen incileri topluyor, şiirler "vahyin aydınlığında" boy veriyordu. Bu şahane tabloyu ancak, bir mümin şair tasvir edebilir. İster misiniz, bu konuyu, bir de zamanımızın "İslâm Şairi" Necip Fazıl Kısakürek Bey'den dinleyelim. Bakınız, Şairimiz diyor ki:

"Biz, şiiri, iman bilmişiz; ve bu mübarek bilgiyi, her bilginin geçtiği bin bir yol ağzı biliyoruz". Bu sözlerden sonra o, "Peygamber" ile "şair" arasındaki münasebeti şöyle dile getiriyor: "Allah'ın kâinata efendi olarak yarattığı, insan ehramının zirve taşı ve şair..."

Efendimiz, kurtarıcımız, müjdecimiz, gaye-insan ve ufukpeygamber... O ve şair... O, herşeyimiz, topyekûn varlık nimetinin her şubesiyle beraber, "poetika"ımızın, şiir telâkkimizin de kaynağıdır... Birçoklarınca O'na bağlanmadan Allah'a bağlanmak mümkün... Fakat bizce, Allah'a bağlanmanın yolu, Allah'ın iradesiyle, yalnız O'na bağlanmak olduğuna göre, şiirin tahsisi gibi muhteşem dâvâda O'nu, kendi yüzü suyu hürmetine yaratılmış olan kâinatın ta merkezinde görmemek ne mümkün!.. Üstün idrak müessesesi şiir, ilk borç olarak, elinde kâinat sırlarının anahtarı, O'nun, hilkat sırrının ve kâinat efendiliği makamının eşiğinde dize gelecektir,

Şiir, bu mukaddes eşiğin süpürgesi, şair de boynundaki süpürgecilik borcu ile insanoğlunun en yüksek rütbelilerinden birisi..." (Bkz. *Sonsuzluk Kervam-Necip Fazıl Kısakürek -Şiirler1955, sf: 11-12*).

İslâm, kendi şairine, çok büyük değer verir. Nitekim, Şanlı Peygamberimiz, İslâm'ın ilk şairlerinden Haşan bin Sâbit için, mescidde hususî bir minber yaptırmışlardı. (Bkz. *İslâm Meşhurları Ansiklopedisi, A. F. Meyan, sf: 323*). Yine, Şanlı Peygamberimiz, kendi şairi Kâ'b bin Mâlik Hazretlerini, yazdığı muhteşem Kasîde'sinden dolayı, kendi mukaddes hırkaları ile mükâfatlandırmışlardı. Şimdi, bütün İslâm dünyasında "Hırka-ı Şerif" olarak isimlendirilen, Türkiye'de Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen ve her Ramazanda ziyaret edilen "Mukaddes Emanet" bu hırkadır. Bu hırkayı, Hazreti Muaviye, şair Kâ'b'ın vefatından sonra, mirasçılarında 20.000 (yirmi bin) altın vererek satın almış ve bizlere ulaşmasını sağlamıştır. Allah, kendisinden razı olsun.

Mescidinde "kendi şairi" için bir minber yaptıran ve kendi şairine mukaddes hırkasını hediye eden Şanlı Peygamberimizin "gerçek şaire" verdiği değeri görüyor musunuz? O, şiiri, kendi çirkin ihtiraslarına âlet eden "yalancı şairlerden" ne kadar nefret ediyor idiyse, san'atını Allah ve Resulünün sevgisi ile âbideleştiren, bir cihad ve ibadet şevki ile şiir söyleyen ve yazan şairleri de yüceltiyordu.

GÜZEL SAN'ATLAR KARŞISINDA İSLÂM'IN TAVRI

İslâm dünyasında, İslâmî ölçüler hâkim olduğu müddetçe, hiçbir güzel san'at dalı, şiir kadar itibar görmedi. İslâm medeniyetinde şiir, dâima baş köşeyi tuttu. Daha sonra hitabet, mimarlık, hattatlık, nakkaşlık vesaire geldi.

Şanlı Peygamberimiz, şehirlerimizin "mâmur olmasını" emrederek "mimârî dehânın" ortaya çıkmasını da isterlerdi. Öte yandan Peygamberimiz devrinde, asla hayvan ve insan sûretleri ve heykelleri yapılmazdı. Ressamlar yerlerini hattatlara, nakkaşlara bırakmıştı veya bırakacaktı.

Şanlı Peygamberimiz, güzel tabiat seslerini ve insan sesini sever, Kuran-ı Kerim'i, teganniye kaçmadan

okuyan, güzel sesli hafızlardan dinlerken hususî bir haz duyarlardı. Düşünlerde, bayramlarda ve müstesna günlerde, Müslümanların def çalarak, ilâhîler, kasideler söylemesini ve raks etmesini müsamaha ile karşılar ve fakat kendileri, bu tip faaliyetlere bizzat katılmazlardı. Savaş esnasında, mücahitleri coşturmak ve desteklemek için bu tip gösterilere de ses çıkarmazlardı. Bunları yazmaktan maksadımız, Şanlı Peygamberimizin güzel san'at dalları karşısındaki tavırlarını tesbit etmek ve O'nun çizgisinde yürümek isteyen "kadrolara" işaret vermektir. Genç nesiller, san'atımızın sırlarını, bozulma ve soysuzlaşma dönemlerine bakarak değil, doğrudan doğruya "Asr-ı Saadet"ten öğrenmelidirler.

İslâm kültür ve medeniyetine gönül veren san'atkârlar, her şeyden önce, yüce ve mukaddes kitabımız Kuran-ı Kerim'i çok iyi tanımalı, Şanlı Peygamberimizin yaşayışını inceden inceye bilmeli, yüce "Şahabî" kadrosunu ve onları takib eden "Ehl-i Sünnet vel Cemaat" büyüklerini ve konuyla ilgili açıklamalarını öğrenmeli, bu ölçülere uyararak eser veren ecdadımızı hakkı ile kavramalıdır. Böyle yapılırsa, bizim medeniyetimizi kuşatan "estetik dehâ" bütün sadeliği ile anlaşılır. Şiirimize, nesrimize, hitabetimize, mimarimize, hattatlığımıza, nakkaşlığımıza, musikîmize, raksımıza, çinimize, halımıza, mermerlerimize renk ve biçim veren ruh ve muhteva daha iyi hissedilir. Ancak bu yapıldıktan sonradır ki, medeniyetimizin Greko-Lâtin medeniyetinden farkları ortaya konabilir ve son iki asırdan beri, bizi kapıp götüren "soysuzlaşma cereyanları" anlaşılabilir.

Nitekim Batı dünyası, İslâm'ın, kendinden farklı bir medeniyet ve estetik geliştirdiğinin şuurundadır ve bunu şöyle itiraf etmektedir: "Jeröme ve Jean Tharaud kardeşler, İslâm san'atının istenerek yapılmış irreal, fantezi yönünü pek iyi görmüş ve ifade etmişlerdir" diyen L.Massignon şöyle devam eder: "Gerçekten biz de öyle düşünmüyor muyuz? San'atçı, şekillerin karşısında sarhoşa dönmeyecek, kendi eserlerinin Pygmalion'u olmayacaktır. Krokiyi aldıktan ve estetik heyecan geçtikten pek çok sonra, hatırlayarak eserini, modelini yapmaya mahkûmdur. Gördüğü forma tapmaması lâzımdır. Çünkü, bu formdan, başka bir şey meydana getirmeğe mecburdur. Rüyalarına inanmamak, çünkü, bu âlemin geçici formları rüyalardan ibarettir ve silinip gideceklerdir. İşte İslâm düşüncesinin kaynağı... Burada görülüyor ki, o eski putperest görüşünü, Yunan görüşünü reddediyor. Ama düşüncenin bütün üç boyutlu, şekil almalarını (modalisation'u) red ve inkâr etmiyor". (Bkz. *Din ve Sanat*, Burhan Toprak, 1962, Lous Massignon'un makalesi, sf: 10-11).

MEDENİYETİMİZDE "NAKKAŞLAR"

Bizim medeniyetimizde "ressam" terimi yerine "nakkaş" sözü kullanılırdı. "Nakkaşlar", yalnız resim ve minyatür yapmazlar' devrin modasına uygun olarak tezhib (süsleme) de yaparlardı. Camilerdeki, saraylardaki, köşklere, kitaplardaki bütün süslemeler onların ellerinden çıkardı.

Osmanlı sarayında her zaman "Cemaat-i Nakkaşan'ı Hâssa" adı ile bir nakkaşlar kadrosu bulunurdu. Bunlar, devletçe himaye edilir; kıdemlerine ve ustalıklarına göre derecelendirilir ve maaşa bağlanırlardı. Ayrıca bu usta nakkaşların yanında, ileride onların yerini alacak bir "şakirdân" zümresi de vardı. Bir "Sernakkaşın" başkanlığında kadrolaşan "nakkaşlar" ve "şakirdân" vazifelerini birbirine devrederek san'at hayatımızda bir devamlılık temin ederlerdi.

Osmanlı dönemindeki bu san'at hareketlerinden habersiz bazı yabancı yazarlar, meselâ Adolphe Thalasso, adlı bir Fransız yazarı, "L'art Ottomane, Les Peintres du Turquie" adlı eserinde, "Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan 1874 tarihine kadar (yani Batı ile sıkı münasebetlere girişinceye kadar) Türk ressamlığı ve Türk ressamı yoktur. Bu hususta yaptığım araştırmalar, ancak iki san'atkâr isminin keşfine müncer olmuştur. (Bunlardan) Üçüncü Murat devrinde şair Nigarî bazı tablolar

vücuda getirmiştir ki, görünüşe nazaran manzumelerinden daha kıymetli değildir. (Diğeri), Dördüncü Mehmet zamanında ressam Karacâfer, ananeye göre, Şair Fennî'nin Boğaziçinde Rumeli Hisarı civarında inşa edip bugün çok yazık, eseri bile kalmayan köşkünü, muhteşem fresklerle süsledi. Hepsi bundan ibarettir" diye yazabiliyordu. (Bkz. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver-Ressam Levnî, Hayatı ve Eserleri 1949, sf: VÜİ).

Adı geçen eserden öğrendiğimize göre, Adolphe Thalasso, bununla da kalmamakta, bu konuda yüce dinimizi itham etmeye kalkışmaktadır. Gerçekten de Adolphe Thalasso, korkunç derecede yanılmaktadır. Çünkü, Osmanlılar döneminde yetişen "nakkaşlar", Nigarî'den ve Karacâfeöden ibaret değildir. Hele adı geçen yazarın, 18. asırda yaşayan Nakkaş Levnî Abdülcelil Çelebi'den haberdar olmaması şaşılacak şeydir. Oysa, bu yazar, acele hüküm vermeden önce, Osmanlı arşivlerini karıştırmak zahmetine katlansa idi 17. ve 16. asır "nakkaşlarına" ait pek çok bilgi toplayabilirdi. İsterseniz biz, 17. asırda Osmanlı Saraylarında vazife yapan yüzlerce "nakkaştan" sadece "sernakkaş" rütbesine çıkmış olanların isimlerini sayalım. Bilfarz, Sernakkaş Mehmed Ahmed, Sernakkaş İbrahim Yusuf, Sernakkaş İbrahim Ali, Sernakkaş Haşan Rıdvan, Sernakkaş Ahmed Bayram, Sernakkaş İbrahim Halil, Sernakkaş İsmail İbrahim Galata; Sernakkaş Ali Hızır, Sernakkaş Salih Ali, Sernakkaş Veli Mustafa, Sernakkaş Ahmed Süleyman vs... (Bkz. Rifki Melûl Meriç, Nakış Tarihi Vesikaları adlı makalesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl 1952, sayı: I,V, sf: 31).

Öte yandan yazar, İslâm'ın "güzel san'atlar" ve "resim" konusundaki telâkkilerinden de habersiz gözükmektedir. Artık, bütün dünyanın gördüğü gibi, İslâm'ın "San'at anlayışı" Greko-Lâtin san'atından çok farklıdır. İslâm'ı, bu telâkkisinden ötürü suçlamak, Picasso'yu "niçin Giotto gibi resim yapmamaktadır?" diye suçlamaktan farksızdır. İslâm'ın mücerredi müşahhasa, sübjektifi objektife, non-figürasyonu figüratife, irreeli reele tercih etmesi, yepyeni bir san'at anlayışıdır ve bu yönü ile orijinaldir. İslâm san'atkârından nasıl Greko-Lâtin politeizminden kaynaklanan san'at eserlerinin benzerleri istenebilir? Bunu göremeyince de nasıl İslâm san'atı ve san'atkârı inkâr edilebilir, hayret ediyoruz?!

İSLÂM VE MÜCERRED SAN'AT...

Gerçekten de İslâm'ı "modern san'atın kaynaklarından biri" sayanlar haklıdır. Çünkü, bütün dünyada, mücerred (abstret), enfüsî (subjectif), figürsüz (non-figuratif) san'atın en güzel örneklerini İslâm san'atında, şimdiki modern san'atta müşahade edilen buhranlar ve dengesizlikleri bulamazsınız. İslâm san'atı, fânî bir âlemde "Baki olanı", kesretin kaynaştığı bir dünyada "Tevhidi" aramanın huzuru ve aydınlığı içinde gelişir.

Rönesansla birlikte, yeniden, putperest Yunan san'at geleneğine yönelen Batılı san'atkâr veya onların san'at telâkkilerini paylaşan kimseler, İslâm san'atının, objeler, suretler ve hacimler karşısındaki tavrını iyice kavrayamamışlardır; İslâm san'atının temelinde yatan espriyi anlayamamışlardır. "Avrupa, asırlarca İslâm san'atına kapalı kalmıştır. Bunun sebebi, gelip geçen nesillerin, gerçeğe (objektif realiteye) ve akla dayanan Rönesans san'atı ile yetişmiş olmalarıdır. Bu yüzden değil midir ki, Batı san'at dünyası, minyatürün gölge, derinlik ve hacim karşısındaki kayıtsızlığını, onun aczine vermiş, satha bağlılığını, gittikçe beliren bir dünya ve san'at görüşünün bir neticesi olarak görememiştir. Batı resmi, Giotto ile sathıtan derinliğe, tecritten gerçeğe (müşahhasa ve şe'niyete) doğru ilerlerken, İslâm minyatürü, ters bir yol tutmuş, derinlikten satha, (müşahhas) gerçekten tecride doğru yükselmiştir...

Müslüman nakkaşın, gözlerini dış, (müşahhas) gerçeğe kapayarak, şekil vermek istediği iç gerçeğe açmasını, öz bir san'at anlayışının ifadesi olarak kabul etmek lâzımdır. Resimde gördüğümüz bu yükseliş çizgisini, bezemede de görürüz. Önceleri, tabiattaki şekillerine yakın olarak işlenen bitki motifleri, sonraları tabiattaki örneklerine benzeyişi kaybederek bir takım hendesî şekiller almıştır. Samarra'daki duvar bezemelerinin, zaman içinde, birbirini takibeden üç üslûbu da müşahhasan mücerrede gidişin açık ifadesidir. Önceleri dış gerçeğe bağlı olan Müslüman nakkaş, nasıl oluyor da sonraları ona sırt çeviriyor, san'atını (objektif) gerçeğe bağlayan unsurlara ehemmiyet vermemeğe başlıyor? Bu sorunun cevabı, İslâmiyetin dünya görüşünde ve onun devamı olan İslâm estetiğinde aranmalıdır". (Bkz. Prof. Suut Kemal Yetkin -İslâm Minyatürünün Estetiği adlı makalesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1953/1, sayfa: 33).

Şanlı Peygamberimiz ve Hülafa-ı Raşidin dönemlerinde san'atkârlar, asla canlı hayvan ve insan suretleri yapmazlardı. Fakat, onlardan sonra, artık putperestlik tehlikesi kalmadı kanaatiyle, birçok İslâm cemiyetinde, "tâzim maksadı" olmaksızın ve albümlerde saklanmak üzere resim yapıldığına şahit olmaktadır. Birçok ülkede sultanlar, emirler kendi "portrelerini" yaptırmış, önemli günleri yad etmek üzere, "mühim hadiseleri" minyatürlerle ifade ettirmişlerdir. Ancak, bu kabil resimler, duvarlara asılmak yerine, albümlerde ve kitap sayfalarında birer hatıra olarak kalmış duvarlar, güzel hatlarla ve mücerred motiflerle süslenmiştir. Üstelik, bu konuda, her biri bir otorite olan Osmanlı Ehl-i Sünnet uleması, sessiz kalmış ve hatta müsamahakâr davranmıştır.

Öte yandan, İslâm ölçülerine bağlı kaldığı müddetçe, asla Greko-Lâtin tipinde heykel yapmayan Müslüman san'atkâr, yeri gelince, bu konuda da en mücerred eserler verebilmiştir. Klâsik bir Osmanlı mezarlığını gezenler ve dikkatle inceleyenler, mezar taşlarına bakarak "kadın" ve "erkek" kabirlerini ayırabilirler. Mezar taşını (ki, çok defa mermerdir) yontan san'atkârlar, kadının yumuşak, yuvarlak ve ince hatları ile erkeğin sert, keskin ve kalın hatlarını tecrid ederek mermere işlerlerken, gerçekten mücerredi arayan ve bulan kimseler olduklarını ortaya koymuşlardır.

İSLÂM SAN'ATI VE MENFİ TAVIRLAR

Şu "Batılılaşma hastalığı", bizde acaip tiplerin üremesine sebep oldu. Bu tipleri tanırırsınız. Bunlar,

"ilericilik ve devrimcilik" adına, Batı'dan ne gelirse, iştihakla bağırarak basmaya hazır durlar. O kadar ki, bilfarz, oradan "moda" adı ile kadınların "maksî etek" giyinmelerini ve saçlarını, başlarını örtmelerini gerektiren bir "akım" doğsa, çoluk çocuk demeden bu kılığa girmeyi, "ilericilik ve devrimcilik aşkına", hemen yerine getirirler de aynı istekler ve emirler "İslâm adına" ortaya konduğu zaman dehşete kapılırlar.

Bu gibilerine, san'at dünyamızda da rastlıyoruz. Bunlar, Batı'da yeni bir "san'at akımı" olarak doğan abstrait, subjectif, non-figuratif eserler karşısında hayranlıklarını, ballandıra ballandıra anlatırlar da Doğu ve İslâm dünyasında bundan asırlarca önce başlatılan ve Avrupa'ya örnek cılan bu tip san'at eserlerine sıra gelince menfi tavır alırlar. Prof. Suut Kemal Yetkin de bu durumdan şikâyetçidir. Ona göre, M.Ş. İpşiroğlu ile S.Eyüboğlu, "Avrupa Resminde Gerçek Duygusu" adlı kitaplarında zaman zaman bu hataya düşmektedirler. Prof. S.K. Yetkin, bu yazarlardan "tavırlarını belirtici" cümleler olarak tepkisini şöylece ortaya koymaktadır:

"Müslüman nakkaşın, Müslüman şair gibi, gözlerini "dış gerçeğe" kapayarak şekil vermek istediği "iç gerçeğe" açtığı, dış gerçeğin gerçekte bir iç gerçek olduğu meydanda iken, onun "dış ve iç gerçeklerin uzağında, değişmez yahut sadece üslûplara göre değişir bir mücerred şekiller dünyasını tasarladığını" söyleyerek küçümsemek, sonra da Paul Klee'nin kendi resmi arkasından bize "bunlar, tabiatın değil, benim renklerim ve çizgilerimdir" demesini benimsemek insafsızlık olmaz nu?

P.Klee'de "renkler ve şekiller daha çok ressamın malı oluyor" da bir Bilizad'da, bir Osman'da neden nakkaşın malı olmuyor? San'attaki gerçeğin, dış örneklere benzeyişte değil de çizgilerde ve renklerde titreşen iç dünyanın parıltılarından başka bir şey olmadığına göre, İslâm minyatürleri, elbette gerçekçi resimlerin başında gelir. İslâm san'atı, o kadar gerçekçidir ki tabiat, Avrupa resminde portrelere veya figürlü kompozisyonlara arkalık (fon) olmaktan kurtulup tek başına çerçeve içine girmek için XVÜ. Asrı beklerken, minyatürlerle yaşanmış bir gerçek ruh hali olarak sayfaların içine doluvermiştir. İşte Hind Dağları, işte Van Gogh'un insan duygulu ağaçlarını hatırlatan kutsal Budha Ağacı ve işte insanın hudutsuz hülyaları ile dolu, 1398 tarihli yazmanın manzaraları. (Bu manzaralar, 11 adet olup İran şairlerinden derlenmiştir ve bugün Türk-İslâm Müzesinde bulunan 1950 numaralı antolojidedir). Ağacı, dağı, ırmağı gözle görüldüğü gibi değil, yaşandığı gibi, hatıralarla ihsasların bir terkihi olarak bu üç manzarada görmüyor muyuz? (Yazar, bu manzaralara ait fotoğrafları makalesine eklemiş bulunmaktadır). Durum, böyle olunca, minyatürün "realite dışında, (her türlü ferdî gelişmenin ötesinde orta malı bir işaretler ve semboller ve nakışlar âlemi" olduğu nasıl iddia olunabilir? Minyatürdeki servilerin ebedîlik sembolü olmaları, baharların her şeyi silip götürten kanundan kurtulmuş görünmeleri, nakkaş tarafından yaşanmadıklarına delil mi sayılmalıdır? "Surrealist, fütürist, hatta bizzat kendilerine abstrait diye ad verenleri", "gerçeğin sınırlarını genişletmiş" sayıp Müslüman nakkaşı, gerçeğin sınırları dışına atmanın bir görüş galatından ileri geldiğini, bugün Avrupalı san'at adamları tarafından İslâm minyatürlerine gösterilen yakınlık da açıklamaktadır.

Avrupa san'at dünyasının, İslâm san'atına yaklaştığı sırada, bizim ondan uzaklaşmamız, üzücü olduğu kadar şaşılacak bir şeydir." (Bkz. Prof. Sun t Kemal Yetkin, *İslâm Minyatürünün Estetiği* adlı makale, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1953/1, sayfa: 35).

İSLÂM SAN'ATI VE ALLAH

İslâm'da "güzellik", başlı başına bir hakikattir. "Güzellik", her ne kadar, insan için "izâfî" bir mânâ taşıyorsa da gerçekte "Mutlak Güzel" olan Allah'ın "cemil" ve "cemal" sıfatlarının tecellilerinden

ibarettir.

Şanlı Peygamberimize göre: "Allah güzeldir ve güzeli sever". Bu peygamber emrini idrak eden Müslüman san'atkâr, gerçekte "güzeli ararken", Allah'ı aradığının farkındadır. Bu sebepten o, izâfî ve geçici "formlara" bağlanmaktan ve tapınmaktan özellikle kaçır, kendini "Mutlak Güzele" götüren mücerred hamlelere sarılır; fâni "sûretler" yerine, ulvî tırmanışlara özlem duyar.

Allah, insanı, "hayır ve şerrin" tam orta noktasında yaratmış bulunuyor. İnsan, ya içgüdülerine ve nefsanîyetine boyun bükerek "süfli" olanı, yahut yaradılış gayesine uygun olarak "ulvî" olanı tercih eder. Durum, san'atkâr için de aynıdır. Büyük "İslâm Şairi" Necip Fazıl Kısakürek, bu ölçüler içinde "şairi" şöyle tahlil eder: "Birbirine ters, çift başlı bir mahluk olan şairde, biri sefil ve mahkûm, öbürü ulvî ve hâkim iki kutup var... Bunlardan biriyle şair; insanoğlunun altında, öbürüyle de, nebiler ve veliler ayrı, en üstünde...

...Ben şiiri, her türlü hasis gayenin üstünde, doğrudan doğruya kendi zât gayesine (san'at için san'at), fakat kendi gayesinin sırriyle de Allah'a ve Allah dâvâsının topluluğuna (cemiyet için san'at) bağlı kabul etmişim... İşte, kitaplık çapta zuhuruma kadar beni bekleten ve bu zuhura mânâda ve maddede şekil veren ölçü!..." (Bkz. N. F. Kısakürek, *Sonsuzluk Kerimin*, 1955, Ankara, sf: 7-11).

İslâm'a göre, bizzat Allah, "en büyük san'atkârdır" ve kendindeki "cemal" sıfatı ile her an tecelli etmektedir. Bu açıdan bakınca, kâinat, bir güzellik okyanusudur; insan ise, bu okyanusun üzerinde parlayan ve "en güzel biçimde yaratılmış" olan bir yıldız gibidir. Kâinata ve insana, bir san'atkâr gözü ile bakanlar, onlarda muhteşem "estetik mesajlar" bulacaklardır. Ama, Müslüman san'atkâr, kendini, bu mesajların "sûretlerine" (formlarına) kaptırmaz; bütün bunların arkasında gizlenen "Mutlak Güzeli", bulmaya çalışır.

Yüce ve mukaddes kitabımız Kuran-ı Kerim'de, en yüce san'atkâr olarak Cenab-ı Hak, şöyle öğülür: "Sûret yapanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir". (Bkz. *El-Mü'minun*, âyet: 14). Böylece anlıyoruz ki, Allah, bütün bu geçici şekillerin ve formların içine sayısız "güzellik mesajları" yerleştirirken, gerçekte, yeryüzünde kendine "halife" olarak yarattığı "san'atkâr insanı", muhteşem "cemal" sıfatı ile cezbetmeye çalışmaktadır; "izâfî güzellikten Mutlak Güzele" giden yolları işaretlemektedir.

Allah, çirkinlikleri sevmez. Yarattığı her şeyde, "güzelleşme kaabiliyeti" de vardır. Yaratılmışların en aşağısı olan "çamur" bile, en yüce san'atkârın elinde "en güzel biçimde yaratılan insana dönüşebilir. Bakınız, bu husus, yüce ve mukaddes Kitabımız'da nasıl açıklanmış bulunuyor: "Yarattığı her şeyi güzel yapan, insanı yaratmaya da çamurdan başlayan O'dur". (Bkz. *Es-Secde Sûresi*, âyet: 7). Yaradılış sırrını ve ondaki estetiği, bizzat kendi nefsinde müşahede eden; "kokuşmuş çamurdan en güzel biçime" geçişin en muhteşem örneğini kendinde bulan insanoğlu, şayet san'atkâr olmak iddiasını taşıyacaksa, bu gayreti, en büyük ve en yüce san'atkâr olan Allah'a hayranlıktan öte bir şey ifade etmemelidir. İşte İslâm san'atkârı budur. Müslüman san'atkâr -hâşâAllah'la yarışmaz, san'atını, O'nu sevmeye, anlamaya ve yüceltmeye vakfeder; "izâfî güzellikten Mutlak Güzele giden yolu" arar. O, eserine tapınan putperest Greko-Lâtin san'atkârından farklı olarak, yalnız Allah'a yönelir ve O'na kulluk eder.

GÜZEL SES, TEGANNİ VE İSLÂM

İslâm'da "güzel olan", aynı zamanda "ahlâkî olan"dır. Yine İslâm'da güzel, hem ulvî bir değerdir, hem de "ulvî değerlere" giden yolu açan bir vasıta. Biz Müslümanlar, bir güzel san'at hareketinin ve eserinin "mübah"(yani helâl) olup olmadığını, yöneldiği ve gerçekleştirmek istediği gayeler

bakımından değerlendiririz. Bu konu, o derece önemli ve hassastır ki, biz, şahsen konuşmak yerine, sözü, büyük İslâm mütefekkeri İmam-ı Gazalî'ye bırakmayı tercih edeceğiz.

İmam-ı Gazalî Hazretleri, Kimya-yı Saadetinde buyururlar ki: "Yüce Allah, insanların yüreğinde kalb ve gönül denilen bir kuvvet yerleştirmiştir. Ateşin çelikte gizli olduğu gibi, o da yürekte gizlidir. Çelik, taşa sürüldüğünde kıvılcım sıçrattığı gibi, güzel ve ahenkli ses de gönül denilen bu gizli kuvveti harekete geçirir. Güzel ses, insanın elinde olmayarak kalbine tesir eder. Çünkü, onun, Arş'ın üstündeki (ruhlar âlemi) ile bağlılığı vardır. Maddesiz, ölçüsüz olan o âlem, güzellik âlemidir. Güzelliğin temeli ise (bizim dünyamızda), tenasüp, uygunluk ve düzgünlüktür. Bütün bunlar, o âlemin güzelliğinden birer misal gibidir... Güzel, düzgün, ahenkli sesler de o âleme benzemektedir. Bu sebeple kalbde bir uyarma ve şevk hareketi meydana getiriyor... Böylece, aşk ve şevk bulunmayan durgun bir kalbe ve ruha tesir ediyor, harekete getiriyor. Ancak, bilmek gerekir ki, gönül neye vurgunsa, (güzel, düzgün ve ahenkli sesler), o şeyi harekete geçirir. Rüzgarın ve soluğun, ateşi tutuşturması gibi... Yani gönlünde Allah sevgisi çok olanın sevgisini arttırmakta ve ateşini parlatmaktadır. Aksine, gönlünde Allah'ın yasak ettiği şeylerden birine bağlılığı varsa, bu sesler, o kimse için öldürücü birer zehir ve dolayısı ile haram olur.

...Semâ' ve güzel ses, gönle dışardan bir şey getirmez. Orada bulunan bağı harekete geçirir. Kalbde helâl olan şeyin sevgisi varsa, semâ' onu arttırıyorsa, o kimsenin teganni dinlemesi helâl olur. Aksine, kalbinde şeriatın yasak ettiği bir şey olanın teganni dinlemesi günah olur. Gönlünde, iyi veya yasak olan bir bağlılık yoksa, eğlence kabilinden dinliyorsa, insanın güzel sesteki lezzet alması intibah olur". (Bkz. İmam-ı Gazalî, Kimya-yı Saadet tercümesi, Semâ ve Vecdini Edepleri, A. Faruk Meyan, sf: 337-338).

Yine İmam-ı Gazalî buyurur ki, "Teganninin intibah olduğuna ve seyretmenin haram olmadığına delil şudur ki, Hazreti Aişe (radiyallahü anha) bildirir: Bayram günü, mescidde zenciler oyun oynuyordu. Resulullah (aleyhissalatü vesselâm), bana, 'görmek ister misin?' buyurdu. İsterim dedim. Kapının önünde durdu ve çenemi dayamam için kolunu önüme tuttu. O kadar seyrettim ki, birkaç defa: 'yetmez mi?' buyurdu. Ben de 'hayır' dedim. Bu hikâyeye, Sahih-i Buharî'de vardır". (Bkz. a.g.e., sf: 338).

"Yine Hazreti Aişe (R. A.) anlatır: İki cariye tef çalıyor, şarkı söylüyorlardı. Bayram günü idi. Resulullah (aleyhisselâm) eve gelip yüzünü diğer tarafa çevirip yattı. Hazreti Ebubekir (R.A.) geldi, onlara kızdı ve 'Resulullah'ın evi ve şeytanın çalgısı' dedi. Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) buyurdu ki: "Ya Ebubekir, onlara karışma, bayram günüdür". Bu haberden anlaşılıyor ki, def çalmak ve teganni etmek intibahtır". (Bkz. n.g.e., sf: 339).

İslâm'ın büyük mütefekkeri İmam-ı Gazalî'den öğrendiğimize göre, güzel ses ve musikî de -tıpkı diğer güzel san'at dalları gibi harama vasita kılınmamak, insanın içgüdülerini sömürmemek ve beşeriyeti alçaltmamalıdır. Ona göre: "Kalbinde haram arzusu bulunmayan kimse, kız, kadın, aşk ve şehvetten anlatan sesleri dinleyince, gönlü, bu yola hareket ettirir. Bu, caiz değildir. Aksine, kendi karısına ve helaline olan sevgisini arttırırsa, dünya nimetlerinden olup mübah olur". (Bkz. n.g.e., sf: 340).

CİHAD'IN YENİ ŞARTLARI

Günümüzde, daha iyi anlaşılmıştır ki, "barıştan" çok söz edilmekle birlikte, gerçekte var olan, milletler ve medeniyetler arasında süregelen ve asla bitmeyen "savaş" tır. Ancak, bu gerçeği kavradıktan sonradır ki, İslâm'ın, "devamlı olarak cihad halinde bulunma" esprisi anlaşılabilir; "cihad"

farzının önemi idrak edilebilir. Yüce ve mukaddes Kitabımız Kuran-ı Kerim'den öğrendiğimize göre, cihad farzı, yeryüzünde "fitne kalmayınca" ve "din, Allah'ın dini oluncaya kadar" devam edecektir. Bu, "bitmeyen bir savaş" demektir.

Müslüman, yaşadığı müddetçe, kalemini, fırçasını, kaabiliyetlerini, kılıcını ve imkânlarını bu cihadın vasıtası haline getirmekle mükelleftir. Çünkü, yüce ve mukaddes Kitabımız'dan öğrendiğimize göre, Cenab-ı Hak, müminlere şöyle buyurmaktadır: "Fitne kalmayınca, din de yalnız Allah'ın oluncaya kadar, onlarla savaşın". (Bkz. *El-Bakara Sûresi, âyet: 193*).

Bilindiği gibi, "çağdaş savaşlar" çok yönlüdür. Milletler ve medeniyetler arası savaş, şimdi sosyal, ekonomik, kültürel, politik, psikolojik ve askerî biçimlerde organize edilmekte; silâh ve vasıtalarını da ona göre tayin etmektedir. Şartlar değiştikçe savaşın şekli de değişmekte, milletler ve medeniyetler arası boğuşma, mahiyet değiştirmemekle birlikte karakter değiştirmektedir.

Bu boğuşmalarda "kültür emperyalizmi" yolu ile milletleri ve medeniyetleri çökertme biçimi, bilhassa dikkat çekmektedir. Çeşitli sebeplerle "sıcak savaşların" güçleşmesi, ister istemez "soğuk savaşları" hem kemmiyet, hem keyfiyet itibarı ile şiddetlendirmiştir. İşte "kültür emperyalizmi", böylece güç kazanan "yeni savaş biçimleri" arasında, gittikçe önem kazanmaktadır.

Milletler, birbirlerini çökertmek isterlerken, şimdi, her şeyden önce hasımlarının kültür ve medeniyetlerine saldırmakta, genç nesilleri ve kitleleri, kendi tarihlerinden, kültürlerinden, medeniyetlerinden, millî ve mukaddes değerlerinden soğutmakta, koparmakta, kendi cazibe sahasına çekmektedirler.

İtiraf edelim ki, "İslâm ülkeleri", son iki asırdan beri, böyle bir tehlikeye maruz bulunmaktadır. Yine esfle belirtelim ki, Türk dünyası da bu tehlikeyi, bütün dehşeti ile yaşamaktadır. İstirapla görmekteyiz ki, bütün İslâm dünyası ile birlikte Türklük âlemi de -çeşitli renkler altında beliren emperyalizmin baskısı altında ezilmekte ve inlemektedir. Şimdi İslâm dünyasında, bilhassa genç nesiller, kendi orijinal kültür ve medeniyet değerlerine ve müesseselerine yabancılaşmakla kalmamış, bu değerlerin düşmanı kesilmişlerdir. Kendi tarihinden, kültüründen, medeniyetinden ve "estetik telâkkilerinden" kopmuş veya koparılmış nesiller, şu veya bu emperyalizmin "mukallidi" olmakla öğünmekte, "devrim" adına millî ve mukaddes değerlerin tahribine hırsıyla yönelmiş bulunmaktadır. Herkes bilir ki, bir kültür ve medeniyetin, değişen şartlara göre, yeni periodlar çizerek kendini "yenilemesi" başka şeydir de "kültür emperyalizmine" maruz kalarak çökertilmesi yine başka bir şeydir. Bilfarz, Türk-İslâm medeniyetinin, yeni şartlara ve imkânlara göre, kendini yenilemesi zaruridir de milletimizin bu medeniyeti bırakarak başka medeniyetlere kapılanmasını istemek bir faciadır. Bereket ki, şimdi genç Türk çocukları, bu faciayı ve rezaleti görmüşlerdir. Onun için, büyük bir ıstırapla uyanan Müslüman-Türk çocukları, yepyeni bir aşk ve heyecanla "Yeniden İslâm'da dirilmek" şuuru içinde hareket etmektedirler. Bu, romantizm ile Türk-İslâm Ülkücüleri, bizim kültür ve medeniye timizin köklerini araştırmakta, ecdadın "estetik dehâsına", kurtarıcı ve kurucu hamlesine ulaşmak istemektedirler.

MİLLÎ KÜLTÜR, MİLLÎ ZEVK...

Kültürler ve medeniyetler arası boğuşmalarda, "güzel san'atların" önemli bir yeri vardır. Hiç şüphesiz, başka milletlerin ve medeniyetlerin "san'at ürünlerini" tanımak, takdir etmek ve onlardan zevk almak başka bir şeydir de kendi kültür ve medeniyetinin değerlerinden "iğrenmek" ve "bu değerlere düşman kesilmek" başka şeydir. Elbette, bir san'atkâr, kendi millî hüviyeti ve şahsiyeti içinde kalarak başka milletlerin "estetik değerlerini" ve "kül türünü" duymaya ve anlamaya çalışır;

ancak unutmamak gerekir ki, bu bile millî bir san'atkültürüne sahip olmakla mümkündür. Yahya Kemal Beyatlı, Türk Şiir ve musikî zevkini bilen, tadan ve yaşayan bir san'atkâr olarak bir İslâm melodisi karşısındaki duygularını şöyle dile getirir: "Duydum, fakat zevk almadım Islâv kederinden". Gerçekten de "estetik heyecanın" beşeri ve âlemşümül karakteri yanında, millî kültürlere göre incelmış ve san'atkârın şahsiyetinden kaynaklanan bir yönü vardır. Bir Islâv şiiri, musikisi, mimarisi, resmi ve dansı ile, bir Greko-Lâtin şiiri, musikîsi, mimarisi, resmi ve dansı arasında bile esaslı farklar varken, Türk-İslâm kültür ve medeniyetinden kaynaklanan san'at eserleri arasındaki farklar nasıl ihmal edilebilir? Türk çocuğundan nasıl, kendi kültür ve medeniyetini bırakmasını, Batılılaşma adına, kendini terk etmesini, kendi "estetik dehâsını" unutmasını, kendi şiirini, musikisini, mimarisini kendi nakış ve danslarını bırakarak yad ellerin "kötü bir mukallidi" olmasını isteyebilirsiniz? "Güzel san'atların" bir şahsiyet meselesi olduğu nasıl ihmal ve inkâr edilebilir? "Estetik dehânın", millî tarihten, mukaddes değerlerden, millî kültür ve medeniyet değerlerinden bağımsız olmadığı nasıl görülmez?

Bilindiği gibi mektepler, millî kültürün işlendiği ve "çağı hayran bırakan" millî eserlere ulaşmasını temin eden müesseseler iken, neden bizim "okullarımızda" millî ve mukaddes değerlerimizden kaynaklanan bir "estetik eğitimi" yoktur? Neden çocuklarımız, kendi şiirine, musikisine, mimarisine, nakış ve tezhib dehâsına yabancı bırakılmaktadır? Neden hattatlarını, nakkaşlarını tanımamakta; neden Müslüman-Türk'ün "bediiyatından" (estetik telâkkilerinden) habersiz kalmaktadır? Neden radyo ve televizyonlarımız, neden basın ve yayın organlarımız bizim kültür ve medeniyetimizin silkinip ayağa kalkmasına yardım etmemekte; neden yabancı kültür ve medeniyetlerin propaganda sahası biçiminde işlemektedirler?

Bütün bu soruların cevabını kim verecek? Öyle anlaşılıyor ki, ülkemiz, korkunç bir kültür emperyalizmine maruz bırakılmıştır; yabancılaşmış kadrolar, bütün köprü başlarını vaktiyle ele geçirmiş ve yolumuzu kesmiştir. Bizim, "Neden? Neden?" diye feryad ettiğimiz, sağır beton duvarlara çarpıp geri dönmektedir. "Devrimbazlar" uyanmak niyetinde değiller. Bırakın uyanmayı, bin bir tertip ve hile ile bizleri boğmaya çalışmakta Türk-İslâm medeniyetinin yeniden diriliş hamlesini yok etmek için ne mümkünse yapmaktadırlar.

O halde, iş bize düşmektedir. Ne pahasına olursa olsun, genç nesiller ve "aydın kadrolar", tam bir aşk ve romantizmle kendilerini "Türk-İslâm medeniyetinin dirilişine" adanmışlardır. Şairler, romancılar, hikayeciler, mimarlar, musikişinaslar, ressamalar, nakkaşlar, hattatlar, oymacılar, tezhibçiler, tam bir "cihad ruhu" ile ayağa kalkmalıdırlar. Şanlı Peygamberimizin "Hasmınıza silâhı ile mukabele ediniz" emrine uyararak yeni eserlerle ve hamlelerle, millî ve mukaddes şahsiyet çizgimizde "yeniden diriliş hamlemizi" desteklemelidirler. Böyle bir kadronun doğuşu, mutlaka, ama mutlaka bizim zaferimiz demektir.

GÜZEL SAN'ATLAR EĞİTİMİ...

Fert ve cemiyet olarak "insanı biçimlendirmede", güzel san'atların çok önemli bir yeri vardır. Güzel san'atlar, yalnız ferdin heyecanlarını inceltmeye, duygularını yüceltmeye yaramaz, o, cemiyetlerin de birlik ve bütünlük içinde gelişmesine ve orijinal bir "millî zevk" etrafında toplanmasına vesile olur.

Bu sebepten olacak, her milletin hayatında "güzel san'atlar eğitimi", çok önemli bir yer tutar. Ülkelerin "millî eğitimi" plânlanırken, pedagoglar, ilim kadar, ahlâk kadar "estetik" de programlarda yer almasını isterler. Eğitim psikologları, güzel san'atların ferdin "kendini ifade etmede" oynadığı rolü belirtirlerken, eğitim sosyologları, cemiyetlerin yoğrulmasında estetik önemi ortaya koymaya çalışırlar.

Tarih bize, bütün beşerî hamlelerin, kendine has bir dünya görüşü ve yepyeni bir san'at telâkkisi ile başladığını ve hedefine ulaştığını isbat eder. Yani, kitlelerin düşünce ve duygu hayatlarını cezbedemeyen herhangi bir hareket başarılı olamaz. Milletler ve medeniyetler arası boğuşmalarda da, ideolojik çatışmalarda da fert ve cemiyet olarak insanın manevî ve maddî ihtiyaçları esastır. Böyle bir çatışmada başarılı olmak isteyen kadroların, kitleleri cezbedecek fikrî, sosyal, ekonomik ve politik programları yanında, yaşayan insanın ruhî ihtiyaçlarına cevap verecek bir "estetik programı" da bulunmalıdır.

Böyle olunca, Türk-İslam medeniyetini yeniden kurmakla görevli bulunan ve bütün beşeriyeti "sahte tanrıların boyunduruğundan kurtarmaya" kararlı olan, "İ'lây-ı kelimatüllah" ve "Nizam-ı Alem dâvâsi" için çalışan, Türk-İslâm Ülkücüleri, kendi fikrî, sosyal, kültürel, ekonomik ve politik nizamları kadar, "estetik telâkkilerini" de apaçık ortaya koymak ve bunun ışığında -bütün güzel san'at dallarında eser vermek zorundadırlar.

Bunun için, çok şuurlu bir "estetik eğitimi" plânlamak, güzel san'atların bütün dallarında, ecdadın ortaya koyduğu eserler incelenmeli, yazdıkları okunmalı, sağlam ve objektif bir kritikten geçirilerek "estetikimizin esasları" billûrlaştırılmak ve hazmedilmelidir.

Bunu takiben, bu konuda "çağdaş gelişmeler", kaynaklarından araştırılmalı, muhtelif milletlerin ve medeniyetlerin "san'at ürünleri", mukayeseli bir biçimde gözden geçirilmeli ve bu kültür, genç kaabiliyetlere aktarılmalıdır.

Daha sonra, genç istidatlar, âdeta devşirilerek vatan sathında araştırılmalı, onları, zengin bir kültür ve teknikle desteklemelidir. Her şeyden önce, onlara, millî ve mukaddes kültür değerlerimizi "çağdaş seviyenin üstüne çıkarma" ülküsü verilmelidir. Onları, şu veya bu kültür ve medeniyetin bir mukallidi olmaya zorlamak yerine, millî medeniyetinden kaynaklanan ve fakat asla tekrara yer vermeyen bir san'at şuuru ile "şahsiyetli ve dinamik" bir hamleye teşvik etmelidir. Edebiyatta, mimarîde, tezyinatta, nakkaşlıkta, resimde, musikide, hattatlıkta... velhasıl güzel san'atların bütün dallarında Türk-İslâm medeniyetinin yeni ve orijinal eserleri ortaya konmalıdır. Devletin himayesi altında, yepyeni ve güçlü "san'at kadroları" kurulmalı, Türklüğün, İslâmiyetin "çağdaş sesi" bütün haşmeti ile âleme duyurulmalıdır.

Bu mümkündür. Yeter ki, bunu samimiyetle isteyen kadrolar mevcut olsun, işi ciddiye alsın ve devlet imkânlarını -bütün engellemelere rağmen seferber etsin. Böyle bir hamle, bizim dirilişimiz demek olacaktır.

Güzel san'atlar eğitiminde, "insanı tanımak" esastır. Bu sebepten diyoruz ki, "çağdaş bir san'atkâr", hangi güzel san'atlar dalında çalışırsa çalışsın, mutlaka güçlü bir imana, tefekküre, sosyoloji ve psikoloji bilgisine muhtaçtır.

Yani san'atkâr, bir taraftan, kendi dalında birikmiş olan "millî" ve "beşerî" tecrübeyi tevarüs edecek, diğer taraftan, başta "kendi insanı" olmak üzere "mücerred insanı", bütün incelikleri ile tanıyacaktır. Tarih, isbat etmiştir ki, "dehâ" ile "cehalet" bir arada bulunamaz.

Bütün bunlarla birlikte, san'atkârda, güçlü bir müşahede, derin bir sezgi, üstün bir tahlil ve terkip kaabiliyeti bulunmalıdır. Bu husus, bir yaradılış meselesi olduğu kadar, bir "eğitim" meselesidir de... Güzel san'atlar eğitiminde, tâlim ve terbiye kadrosunun teşkili de çok önemlidir. Genç kaabiliyetler, kendilerine rehberlik edecek güçlü ve usta kadrolara bilhassa muhtaçtırlar. Güzel san'atlar eğitimi, "usta-çırak" ilişkileri içinde gelişir. Bu ilişkilerde "ustanın tecrübe ve şahsiyeti" kadar, "çırağın kaabiliyet ve şahsiyeti" de önemlidir. "Usta", çırağı, bir "mukallid" olarak yetiştirmez, ona, "bizzat kendini" keşfettirir. En iyisi, genç kaabiliyetleri, mümkünse, değişik zamanlarda, değişik "ustaların" terbiyesine vermek uygun olur.

Osmanlı saraylarında "nakkaşların", "hattatların", "mimarların", "musikişinasların" devletçe himaye edilip kadrolaştırıldıklarını biliyoruz. Yine bunların "üstâdlar" ve "şâkirdan" olarak tasnif edildiklerini görüyoruz. Bu suretle teşkilâtlanan san'atkârların, genç nesillerin yetişmesinde rol oynadıkları ve san'at hayatımızın böylece devamlılık kazandığını öğreniyoruz. Günümüzde dahi, bu tecrübeden istifade etmek mümkündür.

Ancak, unutmamak gerekir ki, güzel san'atlar eğitimi, sadece bir "usta-çırak" ilişkisi olarak düşünülemez. Şayet, böyle düşünülse idi, "eğitim sahası" daralır, taklide, tekrara, monotoniyeye dayanan "prodüktif" bir zihniyete mahkûm olunurdu. Böylece yetişenler, "güzel san'at eserleri" vermek yerine, "para kazanmak için", birer "zanaatkâr" gibi hareket ederlerdi. Nitekim, günümüzde, Walt Disney'in atölyelerinde böylece çalışan, ha bire "miki fare" resimleri yapan, binlerce "zanaatkâr" vardır.

Bu sebepten diyoruz ki, güzel san'atlar eğitimini, "prodüktif" bir çalışma yerine bir "iş eğitimi" biçiminde organize etmek gerekmektedir. Genç kaabiliyetler, çeşitli güzel san'atlar dalında bilgi sahibi kılınmalı, kendine en uygun dalı şuurla seçebilmeli, seçtiği bu dalda "millî" ve "beşerî" tecrübe ile teçhiz edilmeli, kendi iradesi ile "ekol" ve "üslûbunu" tayin edebilmelidir. Hiç şüphesiz, bütün bu konularda, demokratik bir rehberliğe muhtaç olduğu da unutulmamalıdır.

Bütün bu düşüncelere temel olarak belirtmemiz gerekir ki, genç nesiller, kendi kültür ve medeniyetlerine asla yabancılaştırılmadan, "çağdaş gelişmelerden" ve "yeni beşerî ihtiyaçlardan" haberdar edilmeli ve "genç san'atkârlar" dehânın, psikolojik olduğu kadar, sosyolojik dinamiklere bağlı olduğunu bilmelidirler. Yani, gençler, bütün dâhilerin, orijinal bir kültür ve medeniyetin içinden yükselen bir "ses" olduklarını asla hatırlarından çıkarmamalıdır.

Güzel san'atlar eğitiminde "geçmişini bilmek" onu tekrarlamak için değil, "millî ve beşerî tecrübeyi" hazmederek bir "rönesans san'atkârı gibi", yeni ve orijinal eserler vermek demektir. Görülüyor ki, "Türk-Islâm medeniyetini yeniden kurmak" isteyen kadrolar, ağır bir sorumluluk yüklenmiş bulunuyorlar.

SAN'AT EĞİTİMİ VE TASAVVUF

Canlılar içinde, en çok etkilenen varlık "insan"dır. Gerçekten insan, çok hassas yaratılmıştır. "Buluttan nem kapmak" sözü, insan için tamamı ile doğrudur. Hele, insan, san'atkârken, kâinatta ve tabiatta cereyan eden her olayı ve orada mevcut olan her varlığı, "estetik mesajlarla dolu" birer haberci gibi görür.

Bir ilim adamı, bir mütefekkir, formasyonu gereği, tabiat ve kâinattan taşan "objektif verilere" ilgi

duyarken, bir san'atkâr, bir aşk ve vecd adamı olarak içinde yaşadığı âleme "estetik bir heyecanla" yaklaşır. Bir ilim adamı, müşahede esnasında "duygularını susturmak" ve "saf akıl" halinde bulunmayı isterken, bunun aksine san'atkârın müşahedesinde akıl ve zekâ, "duygu çağlayanı" ile birlikte sürüklenen birer çalı çırpı durumundadır.

İlim adamı, "duygulardan arınarak" ve buz gibi bir akılla "doğruyu bulmak" isterken, san'atkâr, "duygularını incelterek ve yücelterek" aşk ve gönül yolu ile "kendi gerçeği" yani "güzeli" ele geçirmek emelindedir. San'atkâra göre, "güzel olan, aynı zamanda doğru olandır". Çünkü, "çirkin olan" şeyde fazilet yoktur. Nitekim, Şanlı Peygamberimiz şöyle buyurmuşlardır: "Doğruyu isteyenler, istesin güzellerden". (Bkz. N. F. Kısakürek, 101 Hadîs, 1051, sf: 25).

Hiç şüphesiz, san'at, sırf duygudan ibaret değildir. San'atta fikrin, tefekkürün ve aklın bütün çilesi vardır; lâkin unutmamak gerekir ki, o "ilim"den çok "ibâdete" benzemektedir. Bu durumu, bilhassa gerçek İslâm san'atkânında müşahede etmek mümkündür. İslâm san'atkârı tam bir mutasavvıf gibi, eser verirken, "seyr-i afakî", "seyr-i enfüsî" ve "seyr-i mutlak" merhalelerinden geçerek gittikçe yücelen bir "güzel" idealinin peşine takılır. O, "objektif âleme" serpiştirilmiş güzellik (cemal) mesajlarını alır, daha sonra onu, kendi "sübjektif dünyasında" yoğurur ve en sonunda "Mutlak Güzel" olan Allah'a doğru yükselmenin yolunu araştırır. O, "itibarî güzelliklerden", safha safha yükselerek "Mutlak Güzele" doğru mesafe alırken, "tevhidin ve yaratma hamlesinin sırlarını" da "sezmeye" başlar. Böylece idrak eder ki, bütün "güzellikler", Yaradan'ın "şehadet parmağı" ile suya çizdiği "nakışlardan" ibarettir ve O'nun asıl maksadı, kendi "Mutlak Güzelliğinden" haber vermektir. Bu öyle bir sırdır ki, onu, ancak, büyük velî Bahaeddini Buharı Hazretleri ve San'atını bu sırla donatmış olan gerçek İslâm san'atkârı duyabilir.

Bilindiği gibi "tasavvuf", İslâm'ın aşk ve vecd cephesi demektir. Bu sahada "akıldan çok aşk", "dimağdan çok kalb" ve "muhakemededen çok mükâşefe" rol oynar. Bu sebepten olacak, İslâm san'atkârları, bilhassa şairler, ya doğrudan doğruya "mutasavvıf" dırlar, yahut o zevkten haberdardırlar. Bizim şiirimizin zirve noktalarını tutan Mevlânâ'lar, Yûnus'lar, Fuzulî'ler, Bâkî'ler ve daha niceleri hep bu ruh ve şuur içinde eser vermişlerdir. Mimarlarımız, nakkaşlarımız, hattatlarımız, musikişinaslarımız da böyledir. Esasen, bu ruh ve şuura uzak bulunduğunu sandığımız birçok san'atkârda bile zaman zaman bu çizgiyi bulacağımızı sanıyoruz.

Bizim tasavvuf zevkimizi, mübalağasız, bütün san'at eserlerimizde müşahede edeceğiz. Ancak unutmamak gerekir ki, bu zevki, mimaride, nakışta, hatta ve musikîde yakalamak tamamen bir formasyon meselesidir. Çünkü, tasavvuf zevki, oralarda bir ruh kadar gizlidir. Fakat, şiirde bu zevk, apaçık bir çığlık biçimindedir. Onu daha kolayca ve rahatça idrak edebiliriz. Zaten, herkes bilir ki, bizim şairlerimizin hazırladıkları her bir "Divân", tasavvuf okyanusuna doğru yol alan birer ırmak gibidir. Türk-İslâm medeniyetinde sadece "münevverler" değil "halkımız" da bu aşk ve vecdden hâberdardır.

SAN'ATKÂR HİMAYE GÖRMELİDİR

Güçlü bir medeniyet, ayakta durmak ve başarılı olmak için, ilim adamlarını, mütefekkirlerini ve san'atkârlarını maddî ve manevî bakımdan korumalıdır. Onları geçim kaygu ve sıkıntısından kurtarmalı, verimli olmaları için gerekli tedbirleri almalıdır. Hele günümüzde "Sosyal güvenlik" ihtiyacının arttığı bir dönemde, bu iş, başlı başına devlete düşer.

Güzel san'atlar dalında çalışan san'atkârların, hem bol zamana ve hem bol imkâna ihtiyaçları vardır. Kendini günlük maişet problemleri içinde yitiren bir san'atkârın verimli ve başarılı olması

düşünülemez. Fakat, esefle belirtelim ki, aşağı yukarı her devirde, bilhassa san'atkârlar, kendilerini ve çocuklarını sefaletten kurtaramamışlardır. Tarihte, san'atkârlara itibar eden ender ve mes'ut çağlar yok değildir. Ama, umumiyetle san'atkârın kaderi, ıstırap ve sıkıntı olmuştur.

Tarihten öğrendiğimize göre, ilim adamlarının, fikir adamlarının ve san'atkârların devletinden ve milletinden itibar gördüğü ve korunduğu dönemlerde cemiyetler hızla gelişmiş aksi halde aynı hızla gerilemişlerdi. Durum bizim medeniyetimiz için de aynıdır. 15. asırdan başlayarak 17. asrın sonuna kadar, ilim adamlarına, mütefekkilere ve san'atkârlara sahip çıktığı müddetçe Devletimiz, dünyanın en güçlü ve en ileri merhalesinde bulunuyordu. Ne gariptir ki, 18. asırdan itibaren, hem devletimiz gerilemiş hem de sanatkârlarımız himayesiz kalmış ve bu durum bizim kültür ve medeniyetimizin hızla çökmesine yol açmıştır.

Şimdi, ister misiniz size, 18. asırda yaşayan meşhur ve güçlü nakkaşımız ve "Levnî" lakabı ile tanınan Abdülcelil Çelebî'nin Sultan 3. Ahmed'e kendi "sefaletini" ve "ıstırabını" anlatan ve ondan himaye bekleyen bir "manzum dilekçesini" sunayım.

" ...

Cenab-ı Hakk'a yalvar, hem yüzün sür hâke, ey Levnî.

Bugünlerde, hulûs üzre dua vakt-i hacettir.

Kâdim-i abd-i memlûküm, bu dergâh-ı hümayunun,

Eşiğin yaslanıp hâk olduğum bir hayli müddettir.

O Allah hakkı içtin, böyle muztar kaldığını yoktur,

Gelüp arzetmemek hünkârıma hâlim hamâkattir.

Ne cepte harçlığım vardır, ne bayrama libasım var,

Bana gülmek yaraşmaz, daima gönlüm kasavettir.

Tasadduk eylemek mahzuna, bu şelir-i mübarekte,

Zünübe mağrifettir, hem küdürattan selâmettir."

(Bkz. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, *Ressam Levnî, Hayatı ve Eserleri, 1949, sf: 13, Millî Eğitim Basımevi*).

Evet, 18. asır, bir taraftan imparatorluğumuzun, bir taraftan kültür ve medeniyetimizin Batı dünyası karşısında hızla gerilemeye başladığı, içtimaî ve iktisadî nizamımızın çöküntüye uğradığı bir dönemdir.

Bu dönemde, bilhassa, üst kademelere yuvalanan, kim bilir nereden devşirilmiş üst kademe idarecileri ve günün "bürokratları", büyük Türk-İslâm medeniyetine sırt çevirmeye başlayacak ve Türk'ün "ruh kökünden" fıskırmış ilim adamlarını, mütefekkilere ve san'atkârları açlığa, sefalete, zillate, ve hatta "yokluğa" mahkûm edeceklerdi. Böylece, Müslüman-Türk'ü "kendi yurdunda garip ve parya" yapmanın yollarını arayacaklardı. Sadakaya muhtaç duruma düşürülen "Levnî'nin feryadında", bilmem kaç asırdan beri süregelen Müslüman-Türk san'atkârının "dramını" görebilmek lâzımdır.

"MİLLÎ ZEVLİK" YABANCILAŞMA TEHLİKESİ

Milletler ve medeniyetler arası boğuşmalarda, üstün gelen taraf, yenik düşen tarafa, kendi gücünü, çeşitli yönlerden kabul ettirir. Yani, yenilgi, sadece, askerî ve siyasî çerçeve içinde kalmaz, cemiyetlerin yapısına göre, çeşitli sahalara sirayet eder. Hele cemiyet, "topyekûn savaşa" hazır değilse; barış zamanlarında kendini, bütün sınıf ve tabakaları ile güçlü ve millî bir eğitimle takviye edememişse; kendi kültür ve medeniyetinin değerleri ile donatılmamışsa, yenilgi, hızla bir "kültür emperyalizmine" de dönüşür.

Bir milletin "emperyalizmin oyununa" gelip gelmediğinin en açık belirtisi, kendini en çok güzel san'atlar sahasında hissettirir. Çünkü emperyalizm, bir ülkeyi ele geçirmeden önce, orada yaşayan insanların ve kitlelerin kafalarını ve gönüllerini kazanmak ister. Güçlü ve sinsi bir propaganda ile o ülkenin sinemalarına, ekranlarına, plâkalarına, kitapçı vitrinlerine sızar, milletin "millî ve mukaddes zevklerini" çökerterek kendisi gibi duymaya ve düşünmeye zorlar. Bu, o kadar ısrarla tekrarlanır ki, yavaş yavaş kitleler arasında "yabancılaşma belirtileri" ortaya çıkmaya başlar; önce "tavırlarda" parçalanma başlar, sonra farklı "cepheler" teşekkül eder.

Bazı sosyologlar, bir milletin güçlenmesinde "ortak millî zevklerin" öneminden söz etmişlerdir. Gerçekten de bütün sınıf ve tabakaları ile, bütün nesil birimleri ile "ortak estetik değerlere" sahip olan bir milletin veya cemiyetin, emperyalizm karşısında üstün bir dayanıklılığı vardır. Tarih, istilâcı barbar kavimlerin, üstün bir kültür ve medeniyet kurmuş ve büyük estetik değerlere ulaşmış milletler üzerinde uzun bir hâkimiyet kuramadıklarını, aksine, böyle yaptıkları takdirde kendilerinin zaman içinde eriyip gittiklerini göstermektedir.

Öte yandan, yine tarihten öğreniyoruz ki, kendi kültür ve medeniyetine sahip çıkan, kendi millî zevkini korumasını bilen bir kavim, vatanını ve devletini uzun müddet kaybetse bile er geç yeniden silkinip ayağa kalkabilmektedir. Fakat tarih, kendi kültür ve medeniyet değerlerini kaybetmiş, kendi millî zevk ve estetiğine yabancı düşmüş bir milletin yeniden dirildiğinden söz etmemektedir.

Bir milletin inançları, dili, estetiği ve millî zevkleri, âdetâ, onun ruhu gibidir. Yaşamak isteyen bir millet, bu değerlerini, mutlaka, ama mutlaka "gözü gibi" korumasını bilmelidir. Güçlü bir "klâsik" ve "yetişkinler" eğitimi ile milletin kendi kültür ve medeniyetine, kendi estetik değerlerine "yabancılaşmasını" önlemelidir. Bu değerlerini, millî ve muasır ihtiyaçlara göre işleyerek geliştirmeli ve fakat asla tahrip ve tahrif edilmelerine fırsat vermemelidir.

Günümüzde, çeşitli sebeplerle cemiyetler, hızla yapı değiştirmektedir. Hızlı sanayileşme, şehirlerin büyümesi, köy boşalması, sosyal hareketliliğin artması, milletler ve medeniyetler arası temasların yepyeni boyutlara ulaşması, nesiller ve sınıflar arası çatışmaların şiddetlenmesi, bu sosyal değişmelere paralel olarak "yeni kültür meseleleri" de getirmiş bulunmaktadır. Bu, yeni bir "kültür politikası" ve bu gelişmelere uygun bir "kültür plânlaması" ihtiyacını da birlikte getiren bir durumdur. Öyle anlaşılıyor ki, yaşamak isteyen her millet, kendi millî kültür temellerini kaybetmeden, millî ülkü ve hedeflerine yabancılaşmadan yepyeni bir "rönesansa" muhtaçtır. Bu, kendi özüne dönerek ve fakat "yeni insanın" ihtiyaçlarına cevap vererek "gelişme yolunu" bulmak ve açmak demektir. Bunu, "topyekûn bir savaş" şuuru içinde başaramayan milletlere, hiç kimse acımayacaktır.

TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİ YENİDEN DİRİLİRKEN

Bizim medeniyetimizde, "ilim, san'at ve din" bir "bütün" teşkil eder. Gerçi, bütün medeniyetlerde, bu üç gayret, bir arada müesseseleşmiş bulunmaktadır. Lâkin, bizim medeniyetimizde müşahade ettiğimiz biçimde, bir ilim, san'at ve din ahengi kurulamamıştır. Türk-İslâm Medeniyeti, 17. asra

kadar, bu konuda göz kamaştırıcı örneklerle doludur.

Bir Süleymaniye'yi düşünün, orada "hendesenin zaferi" ile birlikte "estetiğin zaferini" ve "dinin zaferini" bir arada ve muhteşem bir terkiib içinde yakalayacaksınız. Gerçekten Mimar Sinan, yalnız "Taşı işleyen bir şair" değildir, o, hendesenin sınırlarını bilen, akustiğin esrarını çözen ve fiziğin kanunlarını yaşayan bir ilim adamı ve büyük bir aşk biçiminde taşıyan ve objektif âleme işleyen bir "iman adamı"dır.

Biz, Mimar Sinan'ı örnek verdik. Siz, başkalarını da düşünebilirsiniz. Gerçekten de onun, bizim medeniyetimizin mimarî dalında ulaştığı bu terkiibi, Fuzulî "Su Kasidesini" yazarken, İtri "Tekbir"i bestelerken ortaya koymuşlardır. Üstelik, bu terkiibi, yalnız "havasımız" değil, "halkımız" da hayran kalınacak bir seviyede başarmış, bilfarz bağrından Derviş Yûnus'u çıkarmış, onun şiirleri ile ortaya koyduğu terkiibi, hayranlıkla dinlemiş, koca "Divanı'm" ezberlemiş ve asırlarca, bir mukaddes emanet gibi muhafaza etmiştir. Kaldı ki, okumayazmayı bile bilmeyen "analarımızın" örgülerinde, kilimlerinde, halılarında ve nakışlarında yukarıda sözünü ettiğimiz "ûlvî terkiibin" en sâde ve en güzel örneklerini bulabilirsiniz.

Bizim, gerçekten muhteşem bir medeniyetimiz vardı. Bütün tahribata rağmen, henüz, mühim bir kısmı şöyle böyle ayakta duran, bir kısmı müzelere sığınan, yahut ninelerimizin sandıklarına gizlenen bir kısmı gözlerden ve gönüllerden kaçırılan kitaplıkların depolarına sığınan bu "ecdat mirası", tamamı ile yok olmamıştır. Hatta, muhtaç olduğu iklimi bulduğu zaman yeniden filizlenebileceğim de hissettirmektedir.

Bakalım, şimdi, kozmopolit ve yabancı bir terkiibe zorlanan nesiller, yeniden bizim kültür ve medeniyetimizin "ana caddesini" bulabilecekler mi? Yollarının üstüne yığılmış "molozları" kaldıracabilecekler mi? Sapık yolları ve kolları terkederek, buldozerlerle yeniden Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin "ana caddesini" açabilecekler mi? Bu konuda, onlara kimler, hangi müesseseler yardım edecek?

Ben, Türk-İslâm Ülkücülerinde bu iradeyi, bu azmi ve bu imanı buluyorum. Allah'ın izni ile bütün engellemelere, bütün "iç" ve "dış" düşmanlıklara rağmen, onlar, mutlaka başarılı olacaklardır. Ancak, bu konuda başarıya ulaşmanın en kestirme yolu, onların, kendi kaabiliyet ve ihtisas sahalarını isabetle tayin ederek, sağlam bir iş bölümü yapmaları, binlerce yıllık tarihî mirasımızı öğrenmek için, kahredici bir çalışma temposuna girmeleri, bilhassa Selçuklu ve Osmanlı kültür ve medeniyet mirasını, bütün incelikleri ile kavramak üzere, gerekli formasyona ulaşmaları ve eserlerini, bu tecrübenin ışığında ve "muasır gelişmeleri" de tanıyarak vermeleridir. Yani, biz, haysiyetli, şahsiyetli ve orijinal bir terkiib içinde, verilmiş yeni eserler ve üstadlar beklemekteyiz. Bu, Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin bir "yeniden diriliş hamlesine" girmesi demektir.

Türk-İslâm Ülkücüsü, gerek tefekkürde, gerek güzel san'atlarda, ülkemizi saran "yozlaşmanın" ve "yabancılaşmanın" kesin olarak bertaraf edilmesi için, Türk-İslâm Medeniyetinin, yeniden keşfedeceği temelleri üzerinde, "asrı hayran bırakacak" eserler vermeli ve bunu sergilemelidir. Mimarîde, musikîde, resimde, kısaca bütün "güzel san'at dallarında", orijinal ve farklı olduğunu, ecdadı gibi, isbat etmelidir.